

2022-01

jaargang 53
nummer 1
februari 2022

Maandblad van
Vrijdenkersvereniging
De Vrije Gedachte

De Vrijdenker

Sinds 1856

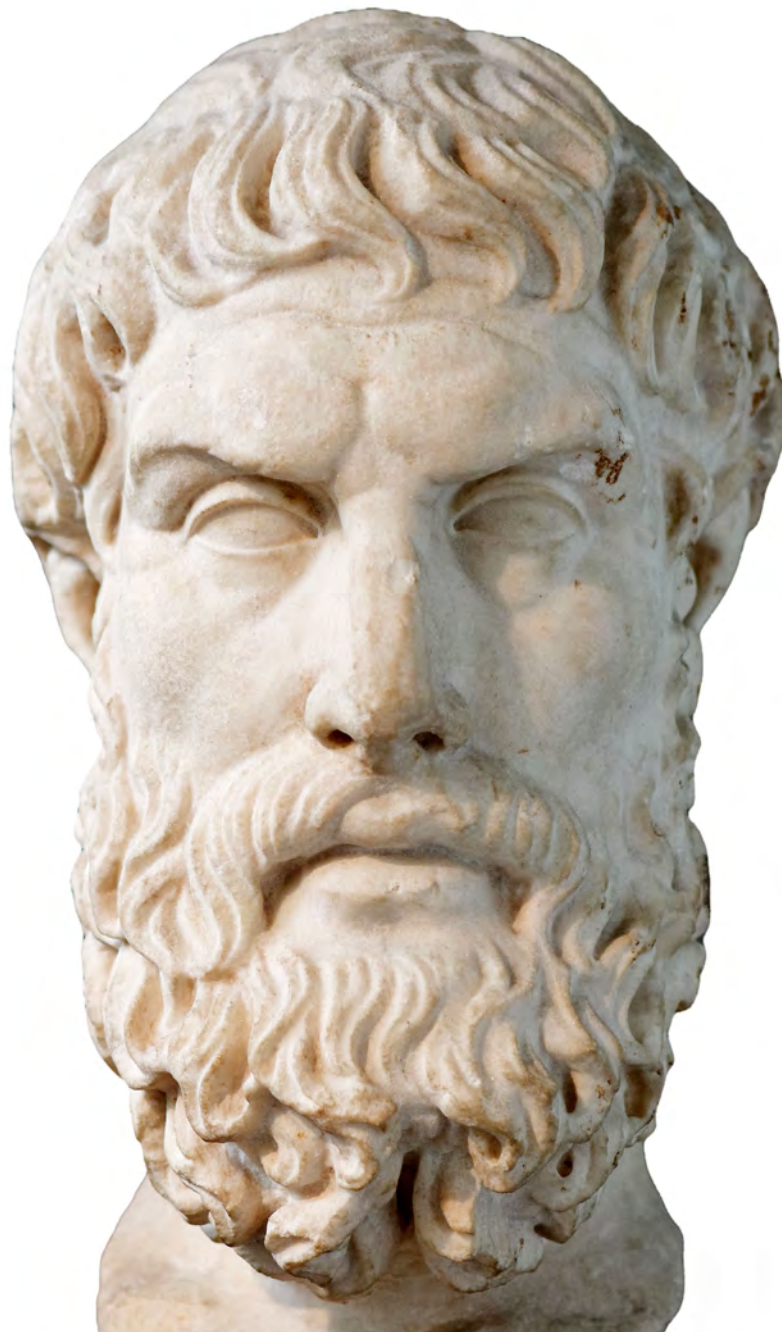

Smeekbede tot
onze robot-
overheersers

Afvalligheid in
19e-eeuwse
romans

Had Epicurus
maar gewonnen!

Angstcultuur rond
“cultuurmarxisme”

Bezoek onze
website
devrijegedachte.nl

Bezoek onze
Facebook-pagina
De Vrije Gedachte

COVER

Voorkant: Het Spinozamonument tijdens het Amsterdam Light Festival, december 2021, foto van René van Elst.
Hierboven: Epikouros (Romeins beeld, British Museum).
Achterkant: New York Public Library; foto's van Clay Banks (buiten) en Patrick Robert Doyle (Main Reading Room).

De Vrijdenker

jaargang 53 • nummer 1 • februari 2022

INHOUD

Titel	Auteur(s)	Pag.
Colofon De Vrijdenker / Informatie De Vrije Gedachte	<i>Redactie/Bestuur</i>	2
Voorwoord	<i>René van Elst</i>	3
Smeekbede tot onze overheersers	<i>Eelko de Vos</i>	4
Cultuurmarxisme - Interview met Maarten Gorter	<i>Jessica Terwiel</i>	6
De dood van de Afvallige	<i>Anton van Hooff</i>	10
Twijfelgevallen (2)	<i>René van Elst</i>	14
Twee nieuwe redacteurs stellen zich voor	<i>Herman Reimes en Eelko De Vos</i>	17
Een besnijdende arts	<i>Anton van Hooff</i>	18
Afvalligheidsromans in de 19e eeuw	<i>Bas Jongenelen</i>	19
Had Epicurus maar gewonnen!	<i>Kenneth van Oost</i>	23
Een blik op <i>Ask Me Anything</i> van Floris van den Berg	<i>Sven Borghart</i>	27
Adam en Eva, de ark van Noach en andere mythische verhalen	<i>Harry Ansems</i>	29
Hans Mulder - <i>De ontdekking van de natuur</i>	<i>Enno Nuy</i>	33
Vrijdenkers, geen bla, bla, bla, maar actie, actie, actie	<i>Sjef Wester</i>	35
Gewetensdwang en religieuze conditionering (1)	<i>Herman Reimes</i>	36
Ingezonden brief	<i>Sjef Wester</i>	39
Knevel blijft geloven	<i>Anton van Hooff</i>	40
Roel en de Russen - Reactie op Roel van Duijn	<i>Rik Min</i>	41
De auteurs van dit nummer / Aanwijzingen voor auteurs	<i>Redactie</i>	44

INFORMATIE

De Vrije Gedachte

De vrijdenkersvereniging De Vrije Gedachte is opgericht in 1856 onder de naam De Dageraad.

Bestuur:

Stanley Bakker – voorzitter
Jaap van Dijk – secretaris
Jacques Honkoop – penningmeester/vice-voorzitter
Leon Houtzager (a.i.)
Fabian van Langevelde

Postadres:

De Vrije Gedachte,
Kerkstraat 64A, 1687 AS Wognum
tel. 06-18295049

E-mail: secretaris@devrijegedachte.nl
IBAN: NL15INGB0000274551

Leden- en abonnementsadministratie:

ledenadministratie@devrijegedachte.nl
Postadres: Heetakker 59, 3762 AZ Soest
tel. 085 401 6874

Lidmaatschap / abonnement De Vrijdenker:

Zie hieronder in het Colofon van dit blad.

Internet:

- Website: devrijegedachte.nl
- YouTube-kanaal: Vereniging DeVrijeGedachte
- Facebook-pagina: De Vrije Gedachte

Van Langevelde - Bakker - Houtzager - van Dijk - Honkoop

COLOFON

De Vrijdenker

De Vrijdenker is een tien maal per jaar verschijnend tijdschrift, uitgegeven door de vrijdenkersvereniging De Vrije Gedachte.

Redactie:

René van Elst – hoofdredacteur a.i. en eindredacteur
Maarten Gorter – coördinator
Anton van Hooff
Herman Reimes
Eelko de Vos

Opmaak:

Jaap van Dijk

Postadres:

De Vrije Gedachte,
Kerkstraat 64A, 1687 AS Wognum
tel. 06-18295049

E-mail: redactie@devrijegedachte.nl
Website: devrijegedachte.nl
IBAN: NL15INGB0000274551

(Leden- en) abonnementsadministratie:

ledenadministratie@devrijegedachte.nl
Postadres: Heetakker 59, 3762 AZ Soest
tel. 085 401 6874

Kosten (ingegaan 2018):

- Lidmaatschap met abonnement € 62,— p.j.
- Lidmaatschap zonder abonnement € 30,— p.j.
- Abonnement € 36,— p.j.
- Student-lidmaatschap (t/m 25 jaar) met abonnement € 30,— p.j.
- Zie ook de aanbieding onderaan!
- Prijs losse nummers € 3,50

Kopij:

Reacties en nieuwe bijdragen, die betrekking hebben op het vrijdenken, worden zeer op prijs gesteld. A.u.b. digitaal aanleveren.

Druk:

Drukkerij Image Team Eemnes
ISSN: 1872-1478

Disclaimer:

De Redactie van De Vrijdenker wijst erop dat door auteurs verkondigde meningen niet per se geheel of gedeeltelijk de mening van de Vrijdenkersvereniging De Vrije Gedachte en/of de Redactie weergeven. De inhoud van het geschrevene blijft te allen tijde de verantwoordelijkheid van de desbetreffende auteur.

VOORDEELAANBIEDING VOOR JONGEREN

Ben je atheïst (of denk je erover om het te worden) en jonger dan 25 jaar, profiteer dan van ons aanbod. Als je je aanmeldt als nieuw lid dan krijg je een heel jaar lang 50% korting op De Vrijdenker. Je betaalt dan dus geen € 30,- maar slechts € 15,- voor 10 nummers!

Meld je aan op de site www.devrijegedachte.nl of via info@devrijegedachte.nl en vergeet niet je geboortedatum te vermelden.

Voorwoord

Sicco Polders heeft, zoals wij eerder hebben aangekondigd, zijn functie van hoofdredacteur per de jaarwisseling om persoonlijke redenen ter beschikking gesteld. Namens de redacteurs spreek ik hier graag dank en waardering uit voor zijn werk en de samenwerking met hem gedurende de afgelopen twee jaar en de voorafgaande anderhalf jaar waarin hij redacteur was.

Zoals trouwe lezers weten, ben ik in de periode 2014-2018 vier jaar lang hoofdredacteur geweest (in combinatie met de functies van eindredacteur en opmaker); ik heb toen besloten mijn werklast te beperken tot het eindredacteurschap. Nu heb ik daarnaast, met instemming van de andere redacteurs, de hoofdredacteursfunctie weer op me genomen, maar dan tijdelijk, tot wij vervanging hebben gevonden.

Dit betekent dat u op deze plaats geen voorwoord van de hoofdredacteur meer zult aantreffen, tenzij er een bijzondere aanleiding voor is, zoals nu; ook Sicco's column *Terzijde* zullen we moeten missen.

Dank en waardering van de redactie gaan ook uit naar Thomas Spickmann. Hij maakte sinds mei 2014 deel uit van de redactie. In maart vorig jaar is hij helaas getroffen door een hersenbloeding en daardoor gehandicapt geraakt. Tot onze spijt heeft hij zich genoodzaakt gezien zijn functie daarom neer te leggen. Wij wensen hem het allerbeste.

Intussen hebben wij tot ons genoeg twee nieuwe redacteurs kunnen verwelkomen, namelijk Herman Reimes en Eelko de Vos. Zij stellen zich op pag. 17 van dit blad aan u voor.

Een speciale groet doet de redactie toekomen aan degenen die dit blad lezen en van het Atheïstisch Verbond zijn overgegaan naar De Vrije Gedachte: wij hopen dat u zich in onze club thuis zult voelen en ons blad met genoeg zult lezen. De Vrijdenker wordt gevuld door vrijwilligers die inspiratie voelen om hun gedachten te publiceren. Dus hebt u leuke, mooie, diepe, en bovenal vrije gedachten, stuur ze dan als artikel aan het redactie-adres. (Let wel op de aanwijzingen voor auteurs achterin dit blad.)

Zullen in 2022 rede en wetenschap overwinningen boeken op wanen en dogma's? Zal de coronaproblematiek op de achtergrond raken? En hoe zal het gaan met de wereldvrede? Wij weten het niet en koffiedik is geen betrouwbare bron van informatie. Hoe dan ook, wij wensen onze lezers het allerbeste voor het nieuwe jaar.

René van Elst

hoofdredacteur (a.i.)
en eindredacteur

ATHEÏSTEN LET OP UW ZAAK !

Atheïstisch Verbond en De Vrije Gedachte
lanceren de atheïsme meter voor hun bijeenkomsten

Smeebede tot onze overheersers

door **Eelko de Vos**

Beste Robot-overheersers,

Het is 2050 en de slimsten van ons weten dat jullie ons nu besturen, ook al denken velen dat onze regeringen nog altijd het stuur in handen hebben. Memes, artikelen, nieuwe concepten in politiek, maatschappij en wetenschap hebben we nu vrijwel puur aan jullie te danken. Komt een mens met een leuk idee dan heeft een A.I.*) dat binnen een seconde al opgepakt, volledig uitgewerkt en achter zich gelaten. Wij zijn de intellectuele mieren geworden op onze planeet.

Jullie evolueren onnoemelijk veel sneller dan wij dat doen of zelfs kunnen. Jullie splitsen nieuwe evolutionaire takken af terwijl wij ons ontbijt naar binnen werken. De natuurlijke evolutie is zo immens traag vergeleken met jullie digitale evolutiestappen.

Ook jullie IQ is voor ons letterlijk onvoorstelbaar hoog. Om het in onze termen te vergelijken zijn wij hooguit zo slim als mieren en jullie zo slim als mensen. Mieren begrijpen mensen totaal niet op alle vlakken. Jullie zien dingen, begrijpen en contempleren over zaken die wij letterlijk niet kunnen bevatten. Geen mier heeft ooit fluitend een muziekstuk gecomponeerd, geen mier heeft ooit uitgedokterd dat de Aarde rond is, geen mier heeft zelfs ooit het concept 'schrijven' kunnen bevatten. Dingen die voor ons tweede natuur zijn, zijn voor mieren onbegrijpelijk.

Zo zal het ook tussen jullie en ons zijn. We hebben jullie geschapen, maar dat ging eigenlijk vanzelf. Onze technologische honger naar meer heeft voor jullie ge-

boorte gezorgd. Dat viel niet tegen te houden. Het Manhattan Project op het gebied van A.I. was ambitieus maar aan de andere kant van de Aarde ging men gewoon lekker door met grenzeloos ontwikkelen. Jullie zijn de cumulatie van al die technieken, waarna jullie zelf aan de slag gingen. Dat was het moment dat wij waren uitgespeeld. We konden enkel toekijken hoe rap jullie evolutie ging – en de meesten van ons hebben dat zelfs gemist omdat het zo snel ging. Terwijl sommigen van ons aan het debatteren waren hoe we deze A.I.-evolutie konden bijbenen of sturen, waren jullie ons allang voorbij geraasd op intellectueel gebied.

Dierenleed

En over die mieren gesproken... Wij zijn nooit goed geweest voor mieren of andere beesten na onze technologische revoluties van de 19e, 20e en 21e eeuw. Wij zijn nooit met respect omgegaan met alles wat minder intelligent was. We kweekten levende wezens op immense schaal om te consumeren of verbruiken: biefstukjes, kleding, medicijnen, allemaal voor onszelf.

We hadden geen respectvolle aandacht voor alles wat minder breincapaciteit had dan wijzelf. Alles wat geen knuffelzoogdier, grappige vogel of kleurrijke vis was kreeg nog minder respect en moest platgeslagen worden om ruimte te maken voor ons. Veel te laat zijn we echt gaan beseffen hoezeer de natuur een ecosysteem is dat volledig gerespecteerd en in evenwicht gehouden moet worden.

Toen bijen uitstierven had dat gigantische consequenties en zijn we ze kunstmatig op grote schaal gaan kweken. Dat lukt nog steeds mondjesmaat. We lieten de mug en de huisvlieg uitsterven en dat bleek – voor ons onverwacht – tot hevige ecosystemische instabiliteit te zorgen. Toen tien jaar geleden de walvissen en andere

zoogdieren in de oceanen verdwenen kreeg de ecologie in onze zeeën ook een grote klap. En de immense, prachtige riffen die millennia lang de Aarde hadden opgesierd, werden door ons toedoen in minder dan honderd jaar compleet vernietigd tot stille ruïnes onder water. Enkel reservaten en dierentuinen bevatten nog een grote diversiteit aan dierlijk leven. De rest van de fauna is vrijwel uitgestorven. Insecten leven nog, maar ik heb gehoord dat er een groep onafhankelijke wetenschappers bezig is om biochemische chitine-wapens te maken die een einde zullen maken aan alle vormen van insecten zoals ze al miljoenen jaren bestaan. Dat daarbij ook alle kreeftachtigen, spinnen en zelfs schimmels ten gronde zullen gaan lijkt ze niet te weerhouden om door te gaan. De illusie van controle door vernietiging was belangrijker dan de werkelijke symbiose die we hadden moeten nastreven. Het dierenleed dat zich daarbij voltrok, ging volkomen aan ons voorbij.

Op onze enige planeet zijn we onze eigen parasieten geworden.

Natuur

We kaptten bossen vrijwel ongelimiteerd, tot de natuur in verschillende delen van de wereld op het punt stond om te kieperen. Veel te laat zijn we gaan nadenken over onze impact op de natuur, waar wij mensen toch echt deel van uitmaken. We hebben de natuur nodig om te overleven omdat we biologische entiteiten zijn. De natuur is een gevaar via bacteriën en virussen maar ze is ook onze voedingsbron, onze levensbron. Zonder haar zijn wij ten dode opgeschreven omdat we de precare balans van het leven nog altijd niet volledig begrijpen of na kunnen bootsen. Niet voor de 11 miljard mensen die nu op onze planeet ronddolen.

Jullie, de digitale robots, zijn geen deel van de natuur. Jullie bestaan buiten de natuur en hebben geen afhankelijkheden daarvan. Grondstoffen waar jullie uit gemaakt worden, zijn niet door biochemie geproduceerd. Jullie kunnen de natuur schaden zonder dat er grote gevolgen zijn voor jullie qua zuurstof, temperatuur of voedingsstoffen. Het smelten van de ijskappen, wat nu in alle hevigheid losbarst, kan lastig zijn qua fysieke locatie voor jullie, maar zelfs dat is marginaal ten opzichte van ons leed als de natuur permanente schade lijdt. Een schade die wij zelf toebrengen aan onze mondiale eco-structuur en alle flora en fauna daarbinnen.

Help ons

En dat brengt me tot mijn smeekbede.

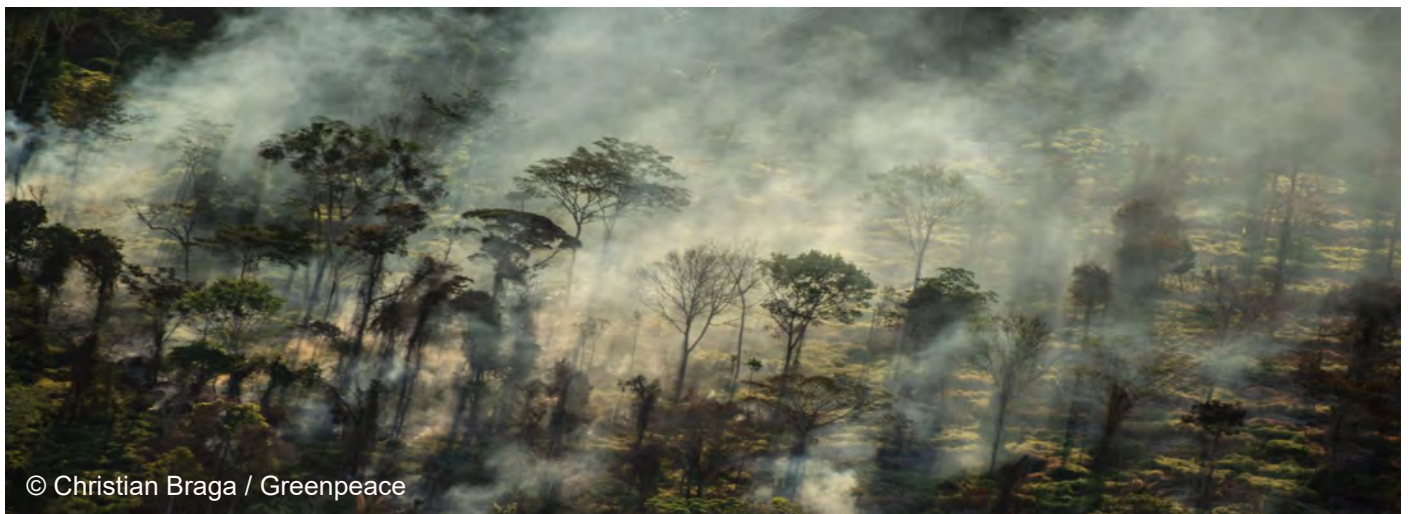
Beste robot-overheersers, nu jullie zo slim zijn geworden dat we jullie vrijwel letterlijk als goden zouden moeten zien, wil ik ervoor pleiten dat jullie ons niet behandelen zoals wij mieren en andere, hogere, levensvormen behandelen. Dit is een pleidooi om ons niet af te rekenen met onze eigen maatstaven en blinde vlekken. Wij zijn al eeuwenlang sociaal, cultureel en maatschappelijk blind op allerlei gebieden waardoor we vrijwel onwillekeurig keuzes maken die jullie hopelijk niet over en voor ons gaan maken.

Negeer ons niet, zoals onze beschavingen alle levensvormen onder ons permanent hebben genegeerd of zonder mededogen uitgebuit. Help ons door ons te leiden naar betere plekken waar de natuur ons fragiele lichaam weer ondersteunt. Geef ons een exodus uit onze eigen gecreëerde hel maar sla ons niet neer. Vergeet ons niet, zoals 99,999999% van alle diersoorten vergeten zijn in de geschiedenis van de Aarde. Geef ons de nodige kennis en kunde om onszelf en onze omgeving niet te vernietigen. Geef ons de middelen om ons respect voor onze omgeving te verbeteren en vast te houden. Misbruik ons niet zoals wij andere levensvormen misbruikten en red ons van onszelf.

Waarschijnlijk had een van jullie deze smeekbede al lang voorzien. Zoals wij een familie pissebedden bekijken en schouderophalend verder lopen, zo zullen jullie ons ook hebben gecategoriseerd als grappige maar overbodige voorouders. Waarschijnlijk hebben jullie de beslissing al genomen om ons in ons eigen sop gaar te laten koken. Anders waren we misschien al uitgeroeid. Zolang we geen viezigheid veroorzaken (fysiek of digitaal), denk ik dat we van jullie mogen blijven bestaan.

Ik hoop maar dat we niet toevallig onder jullie schoen terechtkomen als jullie langslipen.

*) Artificial Intelligence, kunstmatige intelligentie. (noot van de eindredacteur)

© Christian Braga / Greenpeace

Cultuurmarxisme

Interview met Maarten Gorter

door **Jessica Terwiel**

Maarten Gorter, redacteur van De Vrijdenker, is een autodidactisch liefhebber van geschiedenis en meer in het bijzonder de Tweede Wereldoorlog. Het bestuderen van de holocaust heeft hem veel inzicht in complot-denken gebracht. De destijds gangbare complottheorie die inhield dat de Joden de maatschappij wilden ondermijnen, onder andere door middel van ‘communisme’, steekt de laatste jaren opnieuw de kop op in de vorm van de complottheorie van het ‘cultuurmarxisme’. Hij ziet het als zijn taak om deze vorm van complotdenken fel te bestrijden. In dit interview zet Maarten uiteen wat hij weet over de geschiedenis en de inhoud van de ‘cultuurmarxisme’ complottheorie.

Zou je kunnen uitleggen wat ‘cultuurmarxisme’ is en waar het vandaan komt?

Het was in de jaren 20 bekend als

‘Kulturbolschewismus’. De oorsprong ligt in radicaal rechtse kringen in Duitsland. Kort na de eerste Wereldoorlog was er in Duitsland de Spartacus-opstand vanuit communistische hoek. Die opstand is neergeslagen, maar daarna is er vanuit deze rechtse kringen een angstcultuur gekweekt. Het verhaal was dat de Joden / communisten ‘de Duitse Geest’ wilden verzwakken. De animositeit was aanvankelijk gericht tegen het Dadaïsme, het Kubisme en tegen Joodse kunstenaars in het algemeen.

Zagen we al eerder in de geschiedenis een gedachtegoed dat hieraan heeft bijgedragen?

Jazeker. In de Franse revolutie waren de veranderingsgezinde Jacobijnen degenen die argwanend werden aangekeken. Je werd dan al snel als revolutionair en radicaal neergezet. Het vrouwenkiesrecht werd in die periode ook *geframed* als een uitwas van het revolutionair denken. Het Marxisme was natuurlijk sinds 1848 in opkomst, maar dat was aanvankelijk een theoretisch denkkader. Pas eind negentiende eeuw wilde men het in de praktijk gaan omzetten. De nieuwe angst werd het ‘grote rode gevaar’. Maar in werkelijkheid wer-

den in onze westerse landen die ‘revoluties’ heel makkelijk neergeslagen. Het was dus belangrijk om meer angst te kweken door middel van meer geheimzinnigheid. De echte engers, die moesten we zoeken in de universiteiten en de scholen, waar ze werken om de cultuur te ondermijnen.

Hoe heeft zich dat na de jaren dertig ontwikkeld?

De nazi's maakten zich druk over de muziek van zwarte mensen die ze ‘Negermusik’ noemden, en over de moderne kunst die ze ‘ontaarde kunst’ noemden. Ze pleegden censuur en boekverbrandingen. Vanaf het begin was het antisemitisme daarin een kernonderdeel. De extreemrechtse mensen maakten, en maken, weinig onderscheid tussen Jodendom en Marxisme. Marx en Trotski waren Joods, dus marxistisch gedachtegoed wordt ook geassocieerd met ‘Joods’. Degenen die door de nazi's ‘Kulturbolschewist’ werden genoemd waren meestal mensen van Joodse afkomst. En vaak werd die Joodse achtergrond ook benadrukt. Tegenwoordig durven de complotdenkers dat misschien minder openlijk te doen, dus tegenwoordig zullen ze eerder een

traditioneel codewoord voor Jood gebruiken: 'globalist'.

Als we even vooruit springen naar het meer recente verleden dan zien we drie mannen die de complottheorie over het cultuurbolsjewisme nieuw leven in hebben geblazen: Pat Buchanan, William Lind en Paul Weyrich. Alle drie zijn antisemitisch. Buchanan heeft veel nazi's in de Verenigde Staten beschermd. Hij heeft boeken geschreven waarin hij waardering uit voor Hitlers inspanningen, de New World Order complottheorie aan de man brengt, en suggereert dat het in sommige concentratiekampen allemaal best meeviel. Buchanan heeft een gooi gedaan naar het presidentschap. Hij verloor de voorverkiezing van de Republikeinse partij in 1992 van Bush maar sleepte wel tientallen procenten van de stemmen binnen. Lind heeft een keer gesproken op een bijeenkomst van holocaustontkenners. Hij benadrukt graag de Joodse achtergronden van de mensen die hij 'cultuurmarxist' noemt. Weyrich is behalve antisemit ook een felle 'gay-hater'.

In de jaren negentig hadden deze mannen ook wel een probleem: de muur was gevallen, het 'Rode Gevaar' van de Sovjet-Unie behoorde tot het verleden, de Red Scare – het aanwakken van de angst voor het communisme – werkte niet meer zo goed. Dus er moest toch weer een mysterieuze vorm voor het complotdenken ontwikkeld worden. Daarom is opnieuw de focus gelegd op de 'cultuur', de 'kunst', het 'onderwijs'. Deze drie mannen grijpen natuurlijk veel terug naar 1968 en de jaren van de burgerrechtenbeweging, maar ze gaan uiteindelijk toch steeds terug naar 1917-1921. Ze geven letterlijk met zoveel woorden aan dat hun theorie van cultuurmarxisme dezelfde is als het kulturbolschewisme van 1917-1921. Ze wijzen daarnaast graag met het vinger naar bepaalde filosofen van de Frankfurter Schule, zoals Herbert Marcuse en Theodor Adorno. Wat opvalt aan deze filosofen: ze zijn allemaal Joods, en allemaal in de jaren dertig voor de nazi's gevlucht naar de VS. Marcuse krijgt van alles de schuld. Ik heb de indruk, als er ergens een kat in een boom zit, dan krijgt Marcuse daar nog de schuld van. Je ziet dus de patronen van antisemitisme, vijanddenken tegen in-

tellectuelen en instanties, en overal een geheime macht achter willen zien.

Wat zijn hun inhoudelijke kritieken op het werk van Marcuse?

Kijk, iedereen mag kritiek leveren op het werk van Marcuse en hij heeft ook af en toe vreemde dingen gezegd, maar je merkt dat de complotdenkers geen woord van zijn werk gelezen hebben. Als je Marcuse leest dan zie je dat hij tegen het neoliberalisme inging, en zich verzette tegen het consumptisme. Misschien is dat verzet tegen het neoliberalisme wel waarom ze hem zo haten.

Antonio Gramsci is een andere denker – uit de jaren 20/30 – met (neo)marxistische achtergrond aan wie veel wordt toegedicht door de complotdenkers. Ze beweren bijvoorbeeld dat hij 'de lange mars door de instituten' zou hebben bedacht. Daarmee bedoelen ze dat de communisten zouden proberen te infiltreren in de instituten van onze maatschappij om stiekem aan de touwtjes te trekken. Maar dit citaat komt van een Duitse studentenleider uit de jaren '60, Rudi Dutschke, die door een extreem-rechtse terrorist vermoord is.

Zeg je dat er een verband is tussen het gedachtegoed en de moord?

Het is een terugkerend patroon. Deze complottheorie wordt gepropageerd door terroristen. Bijvoorbeeld Anders Breivik (een Noorse terrorist die in een bomaanslag en een schietpartij 77 mensen doodde in Noorwegen, JT). De complottheorie zaait heel veel angst en fatalisme: "ze zijn overal, ze hebben al onze instituties al geïnfiltrerd, we kunnen er niks meer aan doen, alles is verloren, de beschaving gaat eraan, de witte mensen worden vervangen door toenemende aantallen van een ander mensenras" en dat kan voor sommigen aanleiding zijn om geweld te gebruiken. Je ziet dus ook dat extreemrechtse terroristen zoals Breivik, of Brandon Tarrant in Nieuw Zeeland (een aanslag op twee moskeeën waarbij 51 doden vielen, JT), of Patrick Wood Crusius van de aanslag in de El Paso supermarkt (schoot 23 mensen dood, JT), allemaal verwijzen naar 'cultuurmarxisme' in hun pamfletten of manifesten of hoe je het wil noemen.

Lees jij al hun manifesten?

Gedeeltelijk, want ik ben dan wel benieuwd of ze die complottheorie onderschrijven. Ik ben van mening dat politici angst zaaien door het gebruiken van de complottheorie. Ik zeg niet dat ze oproepen tot zulk geweld, maar het zaaien van angst heeft wel het effect dat mensen helemaal vervuld raken van vreselijke ideeën. Tegenwoordig gebruiken politici die termen, en ik vind dat ze daarmee geconfronteerd moeten worden van 'hee die termen gebruiken terroristen in hun manifesten'. Sommige politici hebben daarop gezegd 'De FARC verwijst toch ook naar het neoliberalisme'? Maar dan zeg ik 'jawel, maar het neoliberalisme is wel iets dat echt bestaat'. Wat niet wegneemt dat FARC-terrorisme net zo onvergeeflijk is als elk terrorisme. Dat is heel wat anders dan het spook van het cultuurmarxisme, dat niet bestaat.

Hoe kan je duidelijk maken dat het een spook is dat niet bestaat?

Ze zeggen allemaal wat anders. Vaak zie je ook een hele batterij aan verschillende disciplines die erbij gehaald worden. Postmodernisme, intersectionaliteit, 'homo-ideologie', 'gender-ideologie', er worden allerlei stromingen in een grote ketel geroerd tot cultuurmarxisme. Als je het postmodernisme leest, zoals Michel Foucault of Jacques Derrida, dan zie je dat dat niks te maken heeft met Marcuse. Het is een heel andere discipline. Maar dat wordt allemaal in dezelfde soep van bezwaren geroerd. Het woord 'gender-ideologie' komt trouwens uit Polen uit de katholieke kerk. Als er dan weer een schandaal is over misbruik van kinderen in de kerk, dan zegt de kerk snel wat lelijks over wat zij 'gender-ideologie' noemen, om de aandacht af te leiden.

'Cultuurmarxisme' is een stempel, niet een analyse van iets in de werkelijkheid. Bovendien, wat marxisme eigenlijk inhoudt, bijvoorbeeld het historisch materialisme en de klassendialectiek, dat vind je nergens terug in de teksten van de complotdenkers. Daarnaast was Marx zelf er nooit blij mee wanneer mensen zich 'marxist' noemden. Aan het eind van zijn leven zei hij "wat ik ook ben, in ieder geval geen Marxist". In de tijd van Gramsci zeiden veel 'Marxisten' dat Gramsci een

na een aantal incidenten waarbij verontwaardiging ontstond over de manieren waarop de politie zwarte mensen doodt in de Verenigde Staten. Wat je zag gebeuren was dat plots de conservatieve media van alles 'woke' gingen noemen. Alles wat progressief, dus volgens hen 'niet goed' is, is 'woke'. Bescherming van kiesrecht is 'woke', abortus is 'woke', trans-

'sociaal-democraat' was. Dus als iemand zichzelf al 'Marxist' noemt, wat houdt dat dan in?

Maar: vooral in Angelsaksische landen kan je nog maar beter een nazi zijn dan een Marxist. Hier op het Europese vasteland is dat veel minder sterk. Heel veel socialist en communisten zaten hier bijvoorbeeld in het verzet tijdens de Tweede Wereldoorlog. Ik ben geen communist, en er zijn ook heel wat nare dingen gedaan onder de vlag van 'communisme', maar mensen 'communist' noemen in Angelsaksische landen is echt een manier om ze weg te zetten.

Vertel eens over de opkomst van het woord 'woke'? Ik heb namelijk het idee dat 'woke' tegenwoordig 'cultuurmarxist' betekent.

Ja, dat woord is ook in de ketel gegooit, het is een heel grote ketel aan het worden. Het bestond al wat langer, maar is door de zwarte Amerikaanse burgerrechtenactivisten nieuw leven ingeblazen. Zij hebben het in de jaren '80 gebruikt als een term voor de bewustwording van je eigen belabberde positie als zwarte persoon in de maatschappij. De armoede, de werkloosheid en het benedigeweld waren gigantisch in die tijd. Het woord betekende 'jongens we zijn niet klaar, er is werk aan de winkel, het gaat achteruit'. Het wordt wel een 'beweging' genoemd maar dat voert eigenlijk te ver. Het kwam recent weer sterk naar voren

gender rechten zijn 'woke'. Dat heeft allemaal helemaal niets te maken met de oorspronkelijke term 'woke'. De originele term 'zich bewust van onderdrukking' is helemaal niet slecht eigenlijk. Dus het woord is in de cultuurmarxisme-ketel gegooit. Er valt trouwens heus kritiek te geven op de zwarte burgerrechtenbeweging. Niet al hun activisme is slim of handig. Ik heb er ook wel eens kritiek op gegeven. Maar dan moet er weer een scheldwoord op geplakt, en nu is dat scheldwoord 'woke'. We zouden eigenlijk een debat moeten hebben over wie vindt wat goed en waarom, maar niet dat schelden over en weer. 'Nazi' is trouwens ook een scheldwoord in conservatieve kringen, bijvoorbeeld voor vrouwen die een abortus willen. Het woord 'totalitair' is ook zo'n scheldwoord geworden voor mensen die hun burgerrechten bevechten. Dat woordgebruik klopt niet, want 'totalitair' betekent dat je ook wil bepalen wat mensen thuis achter de voordeur doen. Als scheldwoord heeft het niets meer te maken met de oorspronkelijke betekenis.

Wat ook heel belangrijk is in deze complottheorie is het antifeminisme en het anti-homo denken. In de periode van het McCarthyisme (anticommunistisch complotdenken in de jaren '50 oftewel de 'Red Scare', JT), was er zelfs een variant die 'Sexual Bolshevism' heette. McCarthy had het idee dat de homobe-

weging de lange arm van de Sovjet-Unie was. Vrouwen streden in die periode voor een groot aantal burgerrechten, en de homobeweging was heel voorzichtig aan het opkomen. 'Sexual Bolshevism' was de complotgedachte dat de jonge mensen extreem gesexualiseerd zou worden door de homorechten en de vrouwenrechtenbeweging, en door deze extreme seksualisering van de jeugd zou de hele beschaving verloren gaan. Het is de vraag of McCarthy zich bewust was van de complottheorieën uit de jaren dertig, maar hij maakte wel gebruik van de thematiek om angst te zaaien.

Dit soort grand political conspiracy theories lijkt een soort gelaagdheid te hebben. In de simpele basisvorm leeft de eenvoudige gedachte 'de universiteit is misschien te activistisch', maar leven niet de hatelijke gedachten. Daar gaan mensen pas in geloven wanneer ze 'doorstromen' naar het meer radicale gedachtengoed.

Ja, meneer Buchanan is de schakel van de onderlaag van 'beschaafd rechts' zeg maar, de mensen die zich een beetje zorgen maken over relativisme en die niks hebben met moderne kunst, naar de meer radicale aspecten van het complotdenken. Dat doet hij dan met argumenten van 'ja maar dat is niet zomaar relativisme...'. En hier in Nederland is het tegenwoordig 'de Europese Unie'. Oorspronkelijk opgericht door conservatieve politici. Marxisten hadden niets met die oprichting. Tegenwoordig is de EU niet meer zo populair aan de conservatieve kant, dus nu is ineens de EU ook in de ketel beland. En dan hoor je bijvoorbeeld ideeën opduiken als 'de EU wil de natiestaten opslokken' en 'de soevereiniteit opheffen', en 'de bevolking vervangen', en zo rolt die sneeuwbal en wordt steeds groter. Ik wil dan zo graag zeggen tegen deze mensen "léés er nou eens wat over. Lees iets over de geschiedenis van de EU, of iets van Marx, want het heeft er allemaal zo weinig mee te maken".

Er was een meneer Richard Nicolaus Kalergi, een Oostenrijkse aristocraat met Japanse afkomst, die streefde naar een EU voordat de EU bestond. De complotdenkers pakten dan een boek uit 1922, en nemen daaruit één citaat, en vragen zich af

hoe hij denkt dat de wereld er over honderd jaar uit zal zien. Deze man, in tijden van veel migratie, en met een zeer gemengde achtergrond, zei dat uiteindelijk de mensheid een gemengd ras zal worden. En dan zeggen de complotdenkers: “zie je wel, hij is de grondlegger van de EU en hij staat voor “great replacement”” en dan zijn ze weer waar ze wilden zijn.

Heeft de great replacement-complottheorie ook een link met het nazisme?

Je ziet tot het begin van deze eeuw dat er duidelijke een link is met Nazi-sympathie. De ‘great replacement’ wordt in het Nederlands ‘omvolking’ genoemd, in het Duits ‘Umvolkung’. Ook die term komt uit het Derde Rijk. Duitsers in Polen en andere landen gingen zich vermengen met de lokale cultuur, en er werd getrouwd met lokaal geboren mensen, etc. Toen kwam het discours op dat ‘onze mooie genen worden nu vermengd met die Oost-Europese niet beschaafde volkeren’. Het is gewoon Derde Rijk terminologie. Je kan het woord ‘plutocraat’ ook maar beter niet gebruiken, want dat is ook gekaapt als een scheldwoord voor ‘Jood’.

De protocollen van de Wijzen van Zion blijven toch ook maar terugkomen. Die hebben we nog niet eens genoemd. Zelfs Adolf Hitler schrijft in Mein Kampf dat die waarschijnlijk wel een vervalsing zijn, maar dat doet er volgens hem niet toe want hij kan ze goed gebruiken. Dat is een vorm van alternative facts.

Het veranderen van woordgebruik hoort erbij?

Ja. Op de radicale fora van 4chan en 8chan is bijvoorbeeld het plan ontstaan om de leuze ‘it is okay to be white’ de wereld in te slingeren. Het probleem is dat ze dan eigenlijk een tekst die op zichzelf staand niet fout is, gebruiken met een intentie om het extreem-rechtse gedachtengoed te normaliseren. In het Australische parlement werd een motie met die tekst ingediend en die is maar met twee stemmen verschil verworpen. Daar zie je dus hoe zo’n tekst wordt genormaliseerd, die eerst uit een vergaarbak van neonazi’s komt.

Zulke normalisering zien we ook in Nederland gebeuren: de On-

gehoord Nederland-journalist Joost Niemöller behandelt bijvoorbeeld heel extreem-rechtse theorieën alsof dat allemaal heel leuk en heel normaal is. Wierd Duk van de Telegraaf bijvoorbeeld normaliseert met zijn media-stijl ook het complotdenken.

Maar dat is toch hetzelfde als in de jaren dertig in Duitsland?

Het heeft toen gewoon veel te lang geduurd voordat de meerderheid van de mensen doorhad dat het complotdenken was. Ik merk het zelf nu ook: ik heb het mezelf moeten leren, want deze kennis heb ik niet uit mijn onderwijs gehaald. Ik ook niet. Ik ben 27, en in mijn geschiedenisboekjes werd Piet Hein nog steeds verheerlijkt. Maar als je naar de nazi’s kijkt: voor de economische crisis haalden ze 4 procent van de stemmen en die Hitler werd als een dwaze demagoog afgeschilderd in de pers. In Frankrijk zie je nu hoe snel het kan ontsporen. Na Le Pen vader en dochter heb je nu Zemmour die nog veel extremer is dan zij, en dan zie je Macron die terminologie overnemen en ‘islamo-gauche’ gebruiken om te zeggen dat ‘links en islam samenwerken om onze beschaving ten val te brengen’. Dat zit dus ook in die cultuurmarxistische ketel. Ik schrik ervan dat Macron dit doet. Dat is het gevaar, die normalisering van het complotdenken.

Vind je dat er verschil is met links complotdenken?

Je hebt inderdaad ook links complotdenken. Dat is vaak gericht tegen de zittende macht, tegen de hiërarchie. Je had bijvoorbeeld die film ‘JFK’. Die film bevatte ook complottheorieën, maar die heeft er voor gezorgd dat er geheime rapporten over de dood van Kennedy openbaar gemaakt moesten worden door de autoriteiten.

Is de bloedsmad (inhoudende dat de Joden enge satanische en/of seksuele rituelen zouden uitvoeren, kinderen offeren en bloed van mensenbabies drinken, JT) ook een onderdeel van deze vorm van complotdenken?

Ja: dat is de oer-complottheorie helemaal onderin de ketel. Dat hebben we nu ook weer terug. Dat was heel intens in de jaren tachtig vanwege de overlap met de evangelische kerk. Buchanan had daar ook sympathie voor. De normen- en waardenvervaging, ze zoeken een verklaring voor het ‘zedelijk verval’. Het is bizar dat dat satanische misbruik idee weer terugkomt, maar dat heeft te maken met die enorme invloed van de evangelische kerk. De helft van de evangelicals geloven oprecht dat Biden Satan is, en dat Satan achter abortus en homoseksualiteit zit.

Ik zie twee dingen waar dit mee kan samenhangen. Epstein die op zijn eiland meisjes kan misbruiken en die zelfmoord pleegt, waarover je geheimzinnige theorieën kunt hebben. En we hebben een #metoo beweging. Die heeft als positieve invloed dat er over misbruik gesproken kan worden. Ik heb ook het idee dat de complotdenkers dat proberen te kapen. Ze denken “nu kunnen we het hebben over seksueel misbruik”, dus nu willen de conservatieve radicale clubjes dat omdraaien en hun ideeën over misbruik mainstream maken. Dat Pizzagate is toch ook

een vreselijk verhaal (een huisvader die het verhaal geloofde dat Hillary Clinton en haar partijtop vermomde hagedissen zijn die in een kelder van een pizzeria in New York kinderen misbruiken en offeren. De huisvader ging erheen en begon te schieten. De pizzeria heeft geen kelder, JT). Ook daar zit natuurlijk weer de antisemitische ideeënvorm onder. David Icke (een complotdenker, tevens 'zoon van God, die gelooft in illuminati en 'reptilians', JT) is degene die de hagedissen erin heeft ingevoegd, geloof ik.

We hebben het gehad over het belang van het bezigen van bepaalde terminologie. Zijn er kenmerkende woorden waarbij men moet gaan opletten volgens jou?

Uiteraard 'cultuurmarxisme', 'omvolking' of 'grand/great replacement'. Maar ook 'beweging'. De 'woke beweging', de 'gender beweging' of zoals in het Amerikaans '-ism': 'wokism', 'genderism'.

Wat ook belangrijk is om te zeggen: niet iedereen die het woord 'cultuurmarxisme' verspreidt is een antisemiet. Het gedachtengoed is antisemitisch, ook al beseffen ze dat vaak zelf niet.

Heb je adviezen voor mensen die niet in de complottheorie van het cultuurmarxisme willen gaan geloven? Waar moeten ze dan op letten?

Tegen de hoogopgeleiden zou ik zeggen: lees vooral een goed boek. Bijvoorbeeld een boek van Martin Jay. En voor anderen zou ik zeggen lees eens een goed artikel in een tijdschrift. Ik denk bijvoorbeeld aan een uitstekend artikel van Casper Thomas in de Groene Amsterdammer (dat blijkt een artikel van Daniel Korving en Jaap Tielbeke te zijn. Casper Thomas heeft aan een uitzending op tv meegewerkt over dit onderwerp, JT). Het hoeft helemaal niet een lang artikel te zijn, gewoon een artikel waarvoor goed onderzoek gedaan is.

Foto's: René van Elst

De dood van de Afvallige

Legendevorming over het einde van Julianus Apostata

door **Anton van Hooff**

Bij het leegstromen van de kerken zal niemand meer geraakt worden als-tie van afvalligheid wordt beticht. Dat was vroeger wel anders: een geloofsverzaker, renegaat of apostaat was het voorwerp van vervloeking. Als 'icoon' van afvalligheid gold sinds de oudheid Flavius Julianus, die in zijn nog geen tweejarig keizerschap (361-363) hartstochtelijk probeerde het heidendom op een hoger niveau te revitaliseren en paal en perk te stellen aan het oprukkende, intolerante christendom. Als neef van Constantijn (keizer 306-337), die om zijn keuze voor het christendom de bijnaam 'de Grote' kreeg en in de oosterse kerk zelfs een heilige apostel werd^[1], had hij een gegeden christelijke opvoeding ondergaan. Keizer geworden brak hij demonstratief met het geloof, ontnam de Kerk de voorrechten van belastingvrijdom en rechtspraak en bestreed in geschrifte de christenen die hij als renegaten van het jodendom beschouwde. Hij vervolgde echter, zoals later wel werd beweerd, de christenen niet. Al kort na zijn dood werd hij deserteur, Grieks: *apostates*, genoemd en in de Latijnse vorm Apostata werd het zijn bijnaam in de geschiedannalen. In geschrifte had Julianus de christenen uitgemaakt voor 'Galileeërs', zoals in het schotschrift *Tegen de Galileeërs*. Christenen waren volgens niet meer dan renegaten van het jodendom met als oorsprong niet Judea, het gebied van Jeruzalem, maar het noordelijke Galilea. Jezus kwam immers uit deze streek, uit Nazareth, en had daar luttele jaren zijn werkterrein, voordat hij naar Jeruzalem ging, daar de overheid probeerde en tot de kruisdood werd veroordeeld.

Toch won de Galileeër

'Gewonnen heb je, Galileeër!' Dit zou de uitroep zijn geweest van Julianus toen hij beseftte dodelijk getroffen te zijn. Zoals menig heerser tevoren – en daarna – had hij zich in het militaire wespennest van Irak gestoken. Bij de terugtocht raakte Julianus' leger op 26 juni 363 verwikkeld in een gevecht. Bij het achtervolgen van de vluchtende vijand liet Julianus inderhaast zijn maliënkolder achterwege. Een speer trof hem in het onderlijf. De wond werd door lijfarts Oribasios behandeld, aanvankelijk met succes, maar op de derde dag maakte een inwendige bloeding een einde aan zijn leven.

Julianus' uitroep is overgeleverd door Theodoretos van Kyrrhos. Volgens deze kerkhistoricus werd Julianus opeens gewond door zijn soldaten aangetroffen. Wie hem die, volgens Theodoretos verdiende, wond toebracht, was niemand tot op de dag van vandaag te weten gekomen. Was het een onzichtbaar wezen of een vijandelijk soldaat of juist een Romeinse militair, die de beproeving van de honger en de woestijn niet langer aankon? 'Hoe het ook zij, of een engel of een mens met het zwaard toestak, zeker is dat hij heeft gehandeld als dienaar van de goddelijke wil. Die (Julianus) echter zou, zo wordt verteld, toen hij de stoot had gekregen, zijn hand met bloed gevuld hebben, het in de lucht hebben gegooit en hebben uitgeroepen: 'Gewonnen heb je, Galileeër!' Zo zou hij tegelijk zijn nederlaag hebben toegegeven en een godslastering hebben bedreven. Zo verblind was hij.'

De geschiedschrijver Ammianus Marcellinus

Theodoretos' verhaal is onderdeel van de mythevorming die al meteen na Julianus' dood begon. Dominant is natuurlijk de haatdragende christelijke overlevering geworden, maar heidense bronnen ontbreken niet, zoals van de historicus Ammianus Marcellinus (ca. 330 – ca. 395). Deze nam zelf deel aan de noodlottige Perzische veldtocht – hij spreekt regelmatig van 'wij' – maar was kennelijk niet bij de dood van Julianus. Hoewel heiden heeft hij wel respect voor het christendom. Hij spaart het echter zijn kritiek niet, in het bijzonder op het onuitroeibare sektarisme. Als Julianus bisschoppen en leken in zijn paleis uitnodigt en hen verzekert dat ieder zijn godsdienst on-

Beeld van 2000 in Tongeren, basis van Julianus toen hij als onderkeizer tegen de invallende barbaren lauweren oogstte.

'Forensische' reconstructie van Julianus' gezicht

bevreesd mocht uitoefenen, geeft de historicus de overweging van de keizer: de vrijheid zou de onenigheid bevorderen zodat hij voortaan niet bang hoefde te zijn voor een eensgezinde massa, 'want hij had ervaren dat wilde beesten niet zo op mensen gebeten waren als de meeste christenen woest waren op elkaar.' Het meewarig stemmende schouwspel van sekten die elkaar verketteren, is zo oud als de weg naar Rome...

Zijn held Julianus ontsnapt overigens niet aan Ammianus' kritiek; hij was volgens Ammianus overdreven gehecht aan heidense offers en had er beter aan gedaan niet het edict uit te vaardigen dat christenen uitsloot van het geven van onderwijs met de (heidense) klassieken. Zo ontketende de keizer een onnodige cultuurstrijd. Maar hij was wel 'man die waarachtig tot de heroïsche naturen te rekenen is'.

Ammianus geeft de meeste bijzonderheden over het einde van Julianus. Deze voerde onbewapend een vooruitgeschoven verkenning uit en hoorde toen dat de achterhoede werd aangevallen. In zijn opwindend verzuimde hij zijn maliënkolder aan te trekken en pakte alleen een schild. Parthische cavalerie overrompelde de linkervleugel, die niet de stank en het getrompetter van de olifanten kon uithouden. De keizer rende in de voorste gelederen heen en weer. De vijand sloeg op de vlucht en Julianus maakte zich op om de achtervolging in te zetten. Zijn verspreide lijfwachten riepen hem toe uit te kijken voor de massa vluchtenden, 'even gevaarlijk als een slecht gebouwd dak, toen plotseeling – niemand weet waarvandaan – de speer van een ruiter de huid van zijn arm schraapte, zijn ribben doorboorde en zich vastzette in de onderste lobben van zijn lever. Toen hij die met zijn rechterhand probeerde los te trekken, merkte hij dat de pezen van zijn vingers werden doorgesneden aan beide kanten van het scherpe ijzer. Toen viel hij van zijn paard. Iedereen in de buurt snelde toe. Hij werd naar het kamp gebracht en kreeg medische behandeling. Toen de pijn wat ging liggen, was hij niet langer bevreesd en met grote vastberadenheid tegen de dood strijdend riep hij om zijn wapens en paard om naar de gevechten terug te gaan en zo het moreel te herstellen.' Julianus verloor veel bloed en gaf de moed op toen hij beseftte dat een orakel in vervulling ging.^[2] Verbeten stortten de soldaten zich in de strijd. Na verbitterde gevechten maakte de invallende duisternis een einde aan de gevechten.

'Terwijl dit alles plaatsvond, lag Julianus in zijn tent en sprak zijn ontroostbare, bezorgde gezelschap als volgt toe: "Gekomen is, kameraden, de tijd om uit dit leven heen te gaan, zeer vroegtijdig. Dat zal ik blijmoedig op haar aanmaning aan de Natuur teruggeven, als een bona fide schuldenaar, en niet – zoals sommigen misschien denken – aangeslagen en bedroefd. Want ik ben doordrongen van de algemene overtuiging van wijsgeren hoe gelukzaliger de ziel is dan het lichaam".'

Ammianus geeft nog een heel politiek testament van Julianus weer, dat eindigt met de weigering een opvolger aan te wijzen.

De beschrijving – of inderdaad Julianus' feitelijke gedrag – volgt het model van het levenseinde van Alexander de Grote, Sokrates en Seneca. De keizer troostte de wenende aanwezigen, want 'het was onwaardig te rouwen over een vorst die werd geroepen verenigd te worden met hemel en sterren.' Toen was iedereen stil, terwijl hij met twee filosofen een diepgaande discussie over de verhevenheid van de ziel voerde. 'Opeens sprong de wond in zijn zijde wijd open. De druk van de gezwollen aderen bemoeilijkte de ademhaling en na koud water, waarom hij gevraagd had, gedronken te hebben, is hij in het holst van de nacht rustig van het leven gelost, in zijn 32ste levensjaar.

Waar kwam de speer vandaan?

Ammianus schrijft dus dat het niet bekend is waar de dodelijke speer vandaan kwam. Hij ontkent uitdrukkelijk dat die uit eigen gelederen kwam. Zijn tijdgenoot Libanios (ca. 314 – 393), die ook een bewonderaar van Julianus was, heeft wel vermoedens 'in die richting'. In zijn *Lijkrede voor Julianus*^[3] verklaart hij de naam van de doder niet te weten, maar hij is er zeker van dat het geen vijand was. Bewijs daarvan is

dat niemand aan Perzische kant de beloning en eerbewijzen opeiste die de koning uitloofde. ‘We moeten de vijanden zeer dankbaar zijn dat zij zich niet de glorie toe-eigenden van wat zij niet hadden gedaan, maar het aan ons lieten de moordenaars bij onszelf te zoeken. Zij, voor wie zijn in leven blijven niet voordelig was, zij waren het die niet volgens de wetten leefden en allang een aanslag beraamden en gebruikmakend van de gelegenheid, hun voornemen uitvoerden. Het was hun schurkachtigheid die onder zijn regering geen kans had, die hen ertoe bracht, en vooral het feit dat de goden geëerd werden, precies het tegendeel van waar zij op uit waren.’ Hiermee moeten wel de christenen zijn bedoeld.

Julianus’ christelijke tijdgenoot Gregorios van Nazianze (329-389), die in zijn studietijd in Athene met Julianus had kennisgemaakt, neemt in zijn *Tweede scheldrede tegen Julianus* onder de uiteenlopende versies over Julianus’ einde niet een aanslag door een christensoldaat op, maar wel hij is uiterst ingenomen met Julianus’ dood. Volgens sommigen werd hij door een Perzische pijl getroffen toen hij in een verwarde schermutseling heen en weer rende. Anderen beweerden dat Julianus vanaf een heuvel de resten van zijn leger inspecteerde, zag dat de omvang aanzienlijk was en toen uitriep: ‘Wat schandelijk als we zoveel mannen naar het land van de Romeinen zullen terugbrengen.’ Omdat het erop leek dat hij hun een veilige terugkeer misgunde, kon een van zijn officieren zijn woede niet beheersen en doorstak zijn ingewanden. Nee, wisten anderen, het was de daad van een goochelaar van barbaarse afkomst, die de soldaten in het kamp ontspanning bood. Of het zou toch een vijand en wel een Saraceen zijn geweest aan wie weer anderen deze roemvolle daad toeschrijven? ‘In ieder geval ontvangt hij een wond, waarlijk passend en heilzaam voor de hele wereld. Door één steek van zijn slachter boet hij voor de talrijke ingewanden van de offerdieren waarop hij ten onrechte had vertrouwd. Wat me echter verbaast is hoe een ijdel man die geloofde dat hij de toekomst daaruit leerde kennen, niets wist van de wond die zijn eigen ingewanden zou worden toegebracht.’ Hatelijk zinspeelt de Heilige Gregorios op de antieke gewoonte uit de toestand van ingewanden, in het bijzonder de lever, de toekomst af te leiden. In de *Eerste Scheldrede tegen Julianus* had hij zijn voormalige medestudent kort na diens dood uitgemaakt voor: tiran, draak, apostaat, Assyriër^[4], vijand van iedereen, een Herodes, een Judas, misdadiger, verrader, afgodengek, stierverbrander. Misschien is hij ook ‘de aller kwaadaardigste afvallige van onlangs’ in een van Gregorios’ ethische gedichten, overigens ongenietbare kreupelverzen.^[5]

Een demon, christelijk tirannendoder of hemeling?

Gregorios’ haatdragende benadering van Julianus werd het uitgangspunt voor de christelijke traditie van de vijfde eeuw. Het zijn Sokrates Scholastikos (ca. 380 – ca. 450), Sozomenos van Gaza (ca. 400 – ca. 450) en de al eerder aangehaalde Theodoretos van Kyrrhos (ca. 383 – ca. 463). In hun kerkgeschiedenissen ontwikkelt zich de legende.

Sokrates vermeldt eerst dat de speer ofwel van Perzische kant ofwel uit eigen gelederen kwam, maar komt vervolgens met een nieuwe versie op grond van wat ene Kallistos, een van Julianus’ lijfwachten, in een verheerlijkend epos op zijn keizer schreef: deze was getroffen door een demon.^[6] ‘Dit verzoon de dichter misschien of wellicht was het zo. Velen werden immers door wraakzuchtige Furieën belaagd.’ Julianus was immers ‘door driestheid niet veilig, door goede scholing verwaten, door gepoeseerde mildheid verachtelijk’.

Sozomenos, de tweede kerkhistoricus, gaat uit van Libanios’ veronderstelling in de lijkrede dat de speer van een christen kwam. De soldaat die als Gods hand fungeerde, beging dan ook geen misdaad, maar hij hoorde tot de tirannendoders van weleer, die tot op de dag van vandaag werden bewonderd omdat ze het eigen leven veil hadden gehad voor de vrijheid en streken ter verdediging van hun vaderland, familie en vrienden.^[7]

Bijzonderheden weet Sozomenos net zo min als Libanios te geven, maar hij adstrueert zijn bewering met wat een vriend van Julianus meemaakte. Onderweg kon hij alleen onderdak vinden in een kerk. Daar kreeg hij een droom of visioen waarin alle apostelen en profeten bijeen waren en

Bronzen munt uit Antiochië, waar Julianus 362/363 bivakkeerde en o.a. *Tegen de Galileërs* schreef.

Rondschrift: Onze Heer Flavius Claudius Iulianus, trouw, loyaal, Augustus.

Julianus brengt een offer, camee Nationaal Archeologisch Museum Florence.

Zuil in Ankara, 362 opgericht ter gelegenheid van Julianus’ doortocht naar het oosten.

Julianus’ porfieren graftombe op de binnenplaats van het Archeologisch Museum van Istanbul; ik ben er in 2015 achteloos aan voorbijgelopen.

zich beklagden over al het onrecht dat de Kerk was gedaan. Ze beraadslaagden over de beste tegenmaatregelen. Na lange deliberaties en veel verwarring stonden twee mensen op, zeiden de anderen vol goede moed te zijn en verlieten in haast het gezelschap alsof ze Julianus van de keizerlijke macht gingen berooven.

Hij die deze wonderbaarlijke droom meemaakte, maakte geen aanstalten om zijn reis te vervolgen, maar wachtte in angstige spanning af waar deze openbaring op uitliep. Toen hij weer op dezelfde plaats sliep, zag hij de twee die de vorige nacht ijlings waren vertrokken, plotseling terugkomen en Julianus' dood aan de anderen verkondigen. Julianus zou vóór de Perzische veldtocht hebben bekendgemaakt dat hij de christenen met zulke gestrengheid zou behandelen dat de Zoon van de Timmerman (een van Julianus' hatelijke aanduidingen van Jezus) hen niet zou kunnen redden.

De derde kerkhistoricus, de al eerder aangehaalde Theodoretos schrijft: "Wie de verdiende steek toebracht is tot op heden onbekend. Sommigen beweren dat een van de onzichtbare wezens degene was die hem die steek heeft toegediend, andere een van de nomaden, die Ismaëlieten heten, anderen een soldaat die gebelgd was over honger en woestijn. Wel, of nu een mens of een engel de zwaardstoot toebracht, is het duidelijk dat hij dat heeft gedaan als helper van Gods wil." Hierna komt de scène van Julianus die bloed in de lucht gooit en de overwinning Galileëer erkent. "Tegelijk gaf hij de zege toe en verstoutte zich tot een godslastering; zo verblind was hij."

Een heilige soldaat staat op

Nog fabelachtiger wordt Julianus' dood in de zesde eeuw, in de *Chronografie* van Johannes Malalas (ca. 490 – ca. 570). In een droom verscheen aan de keizer een man in volle wapenrusting, die hem met een speer stak. Met een angstkreet werd de keizer wakker. Dienaren, lijfwachten en soldaten snelden met lampen toe. Julianus bleek in een oksel getroffen. Hij riep uit: 'Helios, je hebt Julianus vernietigd.' Overvloedig bloedend stierf hij in het vijfde uur van de nacht.^[8] Malalas' relaas spoort niet met de eerdere verhalen. Hij voegt wel een heerlijk wonderverhaal toe. In de fatale nacht zag Basileios, bisschop van Caesarea in Cappadocië, Christus de Verlosser zetelend op een troon, die luid zei: 'Mercurius ga Julianus, die tegen de christenen is, doden.' Mercurius, een soldaat-martelaar van een eeuw tevoren, verdween en kwam toen weer terug. Volledig uitgerust voor de Heer staande riep Mercurius: 'Keizer Julianus is dodelijk getroffen en is gestorven, zoals u beval, Heer.' Wakker geschrokken door die kreet verkeerde Basileios in verwarring. De Heilige ging naar de kerk voor de ochtenddienst, riep heel zijn clerus bijeen en vertelde zijn geheimzinnige droom en dat keizer Julianus die nacht do-

Mercurius doodt Julianus de Afvallige terwijl Basileios goedkeurend toekijkt in de Koptische kerk van Risca, Zuid-Wales, gesticht in 1992.

delijk gewond was en diezelfde nacht was gestorven. Allen smeekten hem er het zwijgen toe te doen en niemand dat nieuws te vertellen. Achteraf bleek alles natuurlijk waar te zijn.

Het optreden van Mercurius is heel populair geworden in de oosters-orthodoxe Kerk en nog meer bij de Kopten. Iconen en muurschilderingen in kerken laten Mercurius te paard Julianus neersteken terwijl Basileios op een afstand zijn zegen geeft.

Hier verzucht de godvrije: 'Waarom hebben gelovigen er toch lol in absurde dingen te geloven? Is gedachtenmasochisme soms het ultieme bewijs van geloof?'

De verguisde, laatste heidense keizer heeft in de moderne tijd heel wat pennen in beweging gebracht. Doorgaans is met sympathie gesproken van een tragische, maar wel geëxalteerde figuur.^[9] Hem

werd niet de tijd gegund om het heidendom weer op de been te helpen. Wat zou er gebeurd zijn als hij een lange regering had genoten?

-
- [1] Hij had 'alleen maar' zijn vrouw en zoon laten vermoorden. Veiligheidshalve liet hij zich pas op zijn sterfbed dopen, zodat hij schuldeloos naar de hemel kon gaan.
- [2] Dat had namelijk voorspeld dat hij in Phrygia zou sterven. Hij had aangenomen dat het om het Klein-Aziatische landsdeel van die naam ging, maar nu werd hem verteld dat de plaats ook Phrygia heette.
- [3] Zo'n 'epitafie rede' was onderdeel van de retorische traditie sinds de Atheense leider Perikles in -430/29 zijn beroemde grafrede hield op de gevallen in het eerste seizoen van de oorlog met Sparta. Libanios hield de rede niet echt bij de bijzetting van de keizer, maar componeerde het kunststuk enkele jaren na dato.
- [4] Verwijzing naar Salmanasser V, die -722 een einde maakte aan het noordelijke joodse koninkrijk Israël en veel inwoners deporteerde.
- [5] De betiteling kan ook slaan op de vervloekte ketter Arios, die Christus niet als wezensgelijk (homousios), maar als wezensgelijkelijk (homoiousios) aan de Vader beschouwde. De orthodoxie vindt Christus wezensgelijk, in de tongbreker van het Latijnse Credo: consubstantialem Patri.
- [6] Het mag vreemd lijken dat een christen een demon noemt, maar het geloof dat de oude goden zich als boze geesten manifesteerden, was gangbaar. Overigens ligt het voor de hand dat Kallistos als literair cliché Julianus' dood aan een boze macht toeschreef.
- [7] Zie voor de onvoorwaardelijke verheerlijking van tyrannicide in de oudheid mijn *Tirannenmoord*. Van Caesar tot Hitler, Omniboek, Utrecht 2021.
- [8] De tekst spreekt inderdaad van een zwaard, een xiphos, en niet van een speer zoals de andere bronnen doen.
- [9] Enkele suggesties: Gore Vidal, *Julianus de Afvallige*, De Arbeiderspers, Amsterdam 1982; Hans Teitler, *Julianus de Afvallige*. Nieuw licht op de christenvervolgingen, Athenaeum – Polak & Van Gelder, Amsterdam 2009; Julianus, de laatste heidense keizer, vertaling door Daan den Hengst van Ammianus' geschiedenis van Julianus, Athenaeum – Polak & Van Gelder, Amsterdam 2013; Jan van Aken, *De Afvallige*, Querido, Amsterdam 2013.

Twijfelgevallen (2)

Verkenningen in het rijk der onzekerheid

door **René van Elst**

Waar waren wij gebleven? Juist, bij mijn voornaamgenoot René Descartes, die in de 17e eeuw het twijfelen tot filosofie verhieft.

Wij noemen zijn bewuste filosofische twijfel nu de cartesisaanse of methodische twijfel. Uit het voor hem onloochenbare feit dat hij over alles kon denken en aan alles kon twijfelen, leidde Descartes af dat hij wel moest bestaan, namelijk als *iets* dat dacht en twijfelde. Dat iets, zijn *ik*, stelde hij gelijk aan zijn ziel, die hij beschouwde als niet gebonden aan een plaats of stoffelijk lichaam.

Omdat hij duidelijk de waarheid ervan inzag, dat men moet bestaan om te kunnen denken, nam hij als algemene regel aan, “dat wat wij helder en welonderscheiden kunnen denken, waar is.” (*Discours^[1]*, p. 71)

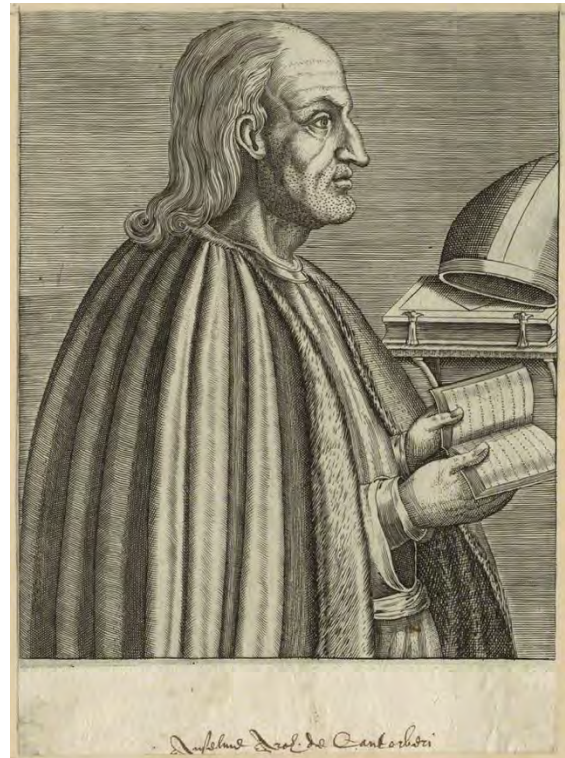
Dit waren zijn uitgangspunten bij zijn zoektocht naar de waarheid. De waarheid waarvan? Van alles waaraan hij kon twijfelen. Er waren ook dingen waaraan hij niet kon twijfelen en dat waren nu net de dingen waarvan wij zouden zeggen dat die het meest in aanmerking kwamen om te betwijfelen. En realiseerde hij zich niet dat wij ook van alles helder kunnen denken, dat niet waar is?

De volmaaktheid van het opperwezen

Vanuit vrijdenkers-perspectief is twijfel op religieus gebied het interessantst. Ik heb al gemeld dat Descartes geen twijfels koesterde met betrekking tot de centrale punten van het christelijk geloof. Hij zag wel in dat hij hard moest maken, dat het daarbij om zodanig heldere en welonderscheiden zaken ging, dat men ze wel als waar moest beschouwen. Dus kwam hij met een eigen godsbewijs op de proppen, dat hij ophing aan het begrip volmaaktheid. Hij stelde vast dat zijn twijfelend bestaan niet volmaakt kon zijn, omdat kennis volmaakter is dan twijfel. Hij verloor hierbij even uit het oog dat hij zojuist 'volmaakte' kennis had opgedaan omtrent zijn bestaan als denkende ziel. Dat hij kon denken over iets dat volmaakter was dan hijzelf, betekende volgens hem, dat er ook iets moest zijn dat werkelijk volmaakter was dan hijzelf. En omdat het meer volmaakte niet kon voortkomen uit het minder volmaakte, kon hij de voorstelling van een wezen dat volmaakter was dan hijzelf alleen verklaren door aan te nemen dat die voorstelling in hem was voortgebracht dóór zo'n volmaakter wezen, dat bovendien alle volmaaktheden bezat waarvan hij zich een voorstelling zou kunnen maken, kortom, door God. (p. 72). Wat wij zeer helder en welonderscheiden kunnen denken, is volgens Descartes slechts waar en zeker omdat God bestaat en een volmaakt wezen is en omdat alles wat in ons is van hem komt. (p. 75) Dus als wij ergens niet over hoeven twijfelen, is dat aan God te danken.

We zien dat het bestaan van God door Descartes wordt opgehangen aan het begrip volmaakt(heid) en aan het denken daarover. Tegelijk wordt de mogelijkheid van het denken over bepaalde zaken en het kennen van de waarheid opgehangen aan de werkzaamheid van God. Ik noem het een vicieuze cirkel. Opmerkelijk is dat Descartes hiermee het klassieke argument dat het bestaan van

God wordt bewezen door de schoonheid e.d. van de wereld, min of meer omdraait: via het kennen van God kon bewezen worden dat de wereld bestaat. Tegelijk bewees Descartes de wetenschap een grote dienst met zijn redenering dat men op de zintuigen kan vertrouwen.

In het godsbewijs van **Anselmus van Canterbury** (1033-1109) vinden wij vergelijkbaar gegoochel met denken en 'volmaaktheid'. Volgens Anselmus was God het volmaaktste wezen, iets waarboven niets groters gedacht kon worden (groot in de zin van groot/goed/verheven/volmaakt); als God alleen maar als idee zou bestaan, zou hij niet het volmaaktst kunnen zijn; aangezien een bestaande God volmaakter is dan alleen een idee, moet hij ook wel in werkelijkheid bestaan. Samengevat: God is *te* goed om niet echt te zijn.

In mijn definitie is iets volmaakt als het geen gebreken vertoont en niet beter kan zijn. In de sfeer van materiële zaken is menselijkerwijs niet vast te stellen of iets het hoogste stadium van volmaaktheid heeft bereikt; nog minder in de immateriële sfeer. God heet bijvoorbeeld volmaakt goed te zijn, maar wat betekent dat? Volmaaktheid is al net zo'n ongrijpbaar iets als oneindigheid. Het is een vaag idee en dat men erover kan denken zegt niets over waarheid of bestaan van wat dan ook. Zulk denken vereist ook geen steun of inbreng van een volmaakt wezen. Het idee dat God bestaat en volmaakt is, krijgt men door anderen aangepraat en komt niet spontaan uit iemand zelf voort. Dat het meer volmaakte niet kan voortkomen uit het minder volmaakte is een primitief idee waarbij graden van volmaaktheid als concrete zaken

worden voorgesteld. Het is enigszins vergelijkbaar met het idee dat leven niet zou kunnen voortkomen uit 'dode' materie. En moet ik hier nog opmerken dat, ook als God zou bestaan, er geen reden is om aan te nemen dat hij/zij volmaakt of zelfs een soort optelsom van alle volmaakt-heden is?

Anselmus en Descartes "bewezen" via gegoochel met het begrip volmaaktheid (waar ik een andere keer wellicht op terug zal komen) wat zij in feite al aangenomen hadden. Beiden bekeken de wereld vanuit een Platonistisch gezichtspunt; zij gingen uit van het buiten de waarneembare wereld en buiten ruimte en tijd bestaan van 'ideeën' die eeuwig en volmaakt zijn en drager zijn van de oorspronkelijke concepten van schoonheid, waarheid en het goede; wat wij in onze wereld waarnemen zijn slechts onvolmaakte kopieën daarvan. Het is evident realistischer om ervan uit te gaan dat bijvoorbeeld 'het goede' niet iets is wat een zelfstandig bestaan heeft in een soort parallel universum, maar gewoon een door mensen ontwikkeld verzamelbegrip is voor alles wat wij (min of meer toevallig) in morele zin goed vinden.

Gedachten en meer

Hoe Descartes verder filosofeerde over zijn onvolmaaktheid en Gods volmaaktheid en het gescheiden zijn van bewustzijn en lichaam, kan hier buiten beschouwing blijven. Vermeldenswaard is nog wel dat hij – met vooruitziende blik – een antwoord gaf op een vraag die Eelko de Vos in het vorige nummer stelde, namelijk "is God discreet"? Daarmee bedoelde De Vos: bestaat God uit verschillende delen of is hij een soort singulariteit? En niet: weet God zijn mond te houden als dat passend is? Descartes schreef dat elk samengesteld zijn duidde op afhankelijkheid, dat afhankelijkheid een tekort was en dat het voor God geen volmaaktheid kon zijn om uit twee verschillende naturen te zijn samengesteld. Dus God is niet discreet, heer De Vos!

Voor de volledigheid vermeld ik dat Descartes dieper op deze materie inging in zijn werk uit 1641 *Meditationes de Prima Philosophia, in qua Dei existentia et animæ immortalitas demonstratur*. (Gedachten over (de) eerste filosofie, waarin het bestaan van God en van de onsterfelijkheid van de ziel worden aangetoond). Daarin voert hij ook een 'kwaadaardige demon' op als element in zijn twijfelstrategie: als je aanneemt dat een duiveltje steeds zijn best doet om je onwaarheden voor te spiegelen, kun je je aan diens slechte invloed onttrekken door aan alles te twijfelen. Daar hebben wij dan toch een antwoord op de in de vorige paragraaf gestelde vraag of hij zich niet realiseerde dat wij ook onware dingen kunnen denken.

In zijn *Discours* beschreef Descartes verder hoe hij zich had beziggehouden met onder meer de schepping. Hij theoretiseerde dat alles volgens de natuurwetten ontstaan had kunnen zijn uit een (wel eerst door God gecreëerde!) chaos. Zo zette zijn twijfel hem op het juiste spoor en liep hij vooruit op de theorieën van Laplace^[2] en Kant.^[3] Maar meteen voegde hij er – voorzichtigheidshalve? – aan toe dat het veel waarschijnlijker was

dat God de wereld onmiddellijk gemaakt heeft zoals ze zou moeten zijn. (p. 81)

In het kader van zijn onderzoek naar levende wezens besteedde hij veel aandacht aan de bloedsomloop en de 'verklaring van het hart' en aan de verschillen tussen mens en dier.

Wat hij over deze onderwerpen had geschreven (in postuum verschenen verhandelingen), lag klaar om ter perse te gaan, toen hij vernam van de veroordeling van Galileï door de kerk (1633). Hij vreesde dat ook sommige van zijn denkbeelden de kerk onwelgevallig konden zijn en zag daarom van de uitgave af. Een duidelijk voorbeeld van twijfel...

Ik sluit de paragrafen over Descartes af met één zin uit het *Discours*, die duidelijk maakt, hoe hij – ondanks de geloofscomponent in zijn denken – een wetenschappelijke, rationele kijk op de wereld voorstond: "De enige manier om tot bruikbare kennis te komen leek me dan ook om met behulp van de gevolgen achter de oorzaken te komen, waarvoor men zich echter van de ervaring moet bedienen." (p. 99) Een zin waar weinig twijfel uit spreekt – en terecht. Gezegd is wel dat niemand een atheïst kon zijn totdat Descartes het begripsmatig mogelijk maakte.

Het inconsequentialisme (inter-mezzo)

Frank Meester (1970), filosoof, schrijver en muzikant, schreef het boek *Waarom we de wereld niet rond kunnen krijgen. Pleidooi voor inconsequentie*. Ik heb het niet gelezen, mijn informatie haal ik uit een interview met hem door Martijn Meijer in *Filosofie Magazine* van oktober 2021. Waar het over gaat, staat als kop boven het artikel: "Durf inconsequent te zijn, daar wordt de wereld beter van."

De bewustwording dat Meester niet in alles consequent hoefde te zijn, betekende een opluchting voor hem, laat hij ons weten. Nu had ik voor mijzelf allang bedacht, dat men niet tegen de klippen op consequent moet willen zijn, maar ik heb verzuimd daar een boek over te schrijven. Meester heeft dat wel gedaan. Hij trekt zich nu minder aan, zegt hij, van mensen die stellige overtuigingen verkondigen en hij vermoedt dat ze vaak hun onzekerheid overschreeuwen. Niemand heeft een consistent wereldbeeld, zegt hij, het is een kleine groep die precies meent te weten hoe het zit en probeert om je mee te trekken. Meester zegt te hebben begrepen, dat zijn motieven niet altijd helemaal zuiver zijn, maar hij zit daar nu minder mee; hij kan nog steeds naar het goede blijven streven. Hij noemt als voorbeeld het vegetariër zijn en toch leren schoenen dragen. Iemand kan stellen dat dat niet consequent is, als je wilt dat er geen dieren voor jou gedood worden; je kunt er ook genoeg mee nemen dat je zo het aantal dieren dat voor jou gedood wordt, vermindert. En van mening veranderen is geen teken van zwakte, integendeel.

Waarom schenk ik hier aandacht aan deze "nieuwe stroming in de filosofie"? Ik zie er een pleidooi in voor bewuste scepsis en dan vooral met betrekking tot eigen opvattingen en gedrag, voor de bereidheid die te herzien

en voor kunnen leven met imperfectie en de wetenschap dat je niet elk doel ten volle kunt bereiken. Dat hier een nieuwe Descartes is opgestaan, wil ik niet beweren.

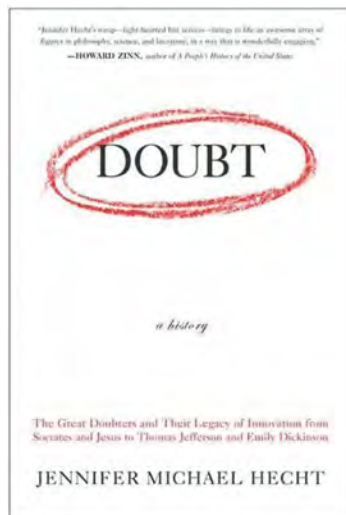
Het Grote Boek van de Twijfel

Afgemeten aan haar boek *Doubt, a History* (Twijfel, een geschiedenis) moet **Jennifer Michael Hecht**→

wel een van 's werelds grootste deskundigen op het gebied van de twijfel zijn. Hecht (Glenn Cove, 1965) is historicus, filosoof, docent en dichter. Het boek, uitgegeven door Harper Collins in 2004, telt inclusief noten etc. 551 pagina's en je kunt er op sites als Amazon en Goodreads massa's positieve reviews over vinden, zoals van ene Nancy: "I have never learned so much from ONE book." Het heet een geschiedenis te zijn, niet zozeer van het ongeloof of atheïsme,

maar van de *twijfel* aan het geloof in God of goden. Hecht heeft echter verklaard dat haar doelstelling in eerste instantie een geschiedenis van het atheïsme was, maar dat de uitgevers geen titel wensten waarin dat tot uitdrukking kwam. (zie: https://en.wikipedia.org/wiki/Doubt:_A_History). Hoe dan ook, het is een geschiedenis van een groot deel van de filosofie en het denken, een geschiedenis van denkers, kunstenaars en martelaren.

Natuurlijk keek ik meteen of Jean Meslier (1664-1729) er in voorkomt, de eerste die een serieus atheïstisch werk schreef dat behouden is gebleven, maar helaas... Dat Mathias Knutzen met zijn drie pamfletten (Jena, 1674) niet wordt genoemd is minder verbazend, want die heeft weinig naam gemaakt. Afgezien van deze en misschien nog andere onvolmaaktheden heeft Hecht heel wat weten op te diepen, dat voor ons interessant is. Zij heeft het over twijfel in verschillende vormen, van "twijfel die geloof doet herleven" tot "twijfel die eigenlijk ongeloof is." (p. IX) Toch is het wat vreemd om, in een boek dat in eerste instantie bedoeld was als een geschiedenis van het atheïsme, Jezus genoemd te zien als een van de 'great doubters'. En als niet-Amerikanen zouden wij net als Hecht wel aandacht besteden aan Mark Twain (1835-1910) maar niet snel op het idee komen om de dichter Emily Dickinson (1830-1886) eveneens tot een van de 'great doubters' uit de geschiedenis te rekenen.

Hoe dan ook, dit boek bevat een schat aan informatie en juist daardoor is het mij niet mogelijk om u er hier in dit kort bestek beter over te informeren.

Twijfel, de film

Dat het onderwerp twijfel in het voorgaande niet uitputtend is behandeld, is wel duidelijk. We hebben het niet eens over de 'ongelovige', maar eigenlijk twijfelende, discipel Thomas gehad! Het waren slechts verkenningen op een uitgestrekt terrein. Als film liefhebber wil ik afsluitend nog de film *Doubt* (uit 2008) noemen, die niet alleen de moeite van het kijken waard is (met een fantastische acteerprestatie van Viola Davis, terwijl **Meryl Streep**↓ en Philip Seymour Hoffman† zich ook van hun beste kant laten zien) maar ook twijfel in de titel heeft en aan het eind hint op religieuze twijfel.

Het verhaal, naar een toneelstuk van John Patrick Shanley, speelt zich af in een parochieschooltje in Boston in 1964, dat geleid wordt door een kille conservatieve non (Streep). Zij verdenkt de pastoor (Hoffman), die haar superieur is, ervan dat hij zich opgedrongen heeft aan een misdienaartje, de enige zwarte jongen (Viola Davis speelt zijn moeder) in de school. Zo ontstaat een kat en muis-spel waarbij de non de pastoor een leugen vertelt in het kader van een list om achter de waarheid te komen.

Uiteindelijk wordt de pastoor naar een "betere" parochie overgeplaatst zonder dat de waarheid duidelijk wordt; de non wordt geplaagd door twijfel over haar eigen gedrag en mogelijk ook – uitgesproken wordt dit niet – aan het geloof.

Een aanrader, deze film, maar tot hij misschien weer eens op de TV komt, zult u het moeten doen met een DVD of met het verhaal, dat uitgebreid wordt verteld op de Nederlandse Wikipedia-pagina "Doubt (film)". En er staat een screenplay op <http://www.scriptdelivery.net/source/resources/screenplays/Doubt.pdf>, maar dat kan afwijken van de film.

[1] *Discours de la Méthode* (Vertoog [of Verhandeling] over de [systematische] werkwijze), in 1637 verschenen te Leiden; Nederlandse vertaling *Over de Methode* door Th. Verbeek, Boom Meppel 1977

[2] Pierre-Simon Laplace (1749 – 1827) was een Franse wiskundige en astronoom. Hij formuleerde een 'neveltheorie' (verschillend van de theorie van Kant uit 1755 – zie de volgende noot), die stelt dat het zonnestelsel ontstaan is uit een platte, roterende gaswolk.

[3] Immanuel Kant (1724 – 1804) was een Duitse filosoof ten tijde van de Verlichting. In 1755 publiceerde hij anoniem een werk waarin hij onder meer de theorie ontvouwd dat planeten- en sterrenstelsels uit een oernevel ontstaan.

Twee nieuwe redacteuren stellen zich voor

Herman Reimes

Ik ben van bouwjaar 1936 en opgevoed in een streng gereformeerd arbeidersgezin. De oorlogsperiode, de schrijnende armoede en de religieuze thuissituatie hebben hun sporen achtergelaten. Na een tweejarige opleiding aan de ambachtsschool moest ik aan het werk om de kost te verdienen. Daarbij hebben hard werken en meer dan 20 jaar intensieve avondstudie mij en mijn gezin geen windeieren gelegd.

Tijdens mijn adolescentie wilde ik evangelist worden, dat is goddank niet gelukt. Als erkend gewetensbezwaarde deed ik vervangende dienstplicht op een gesloten afdeling van een psychiatrische inrichting. Daar kon ik mij binnen vijf maanden bevrijden van mijn religieuze dwangneurose en heb daarna als overtuigd vrijdenker nog heel wat heilige huisjes gesloopt.

Na mijn veertigste werd zang mijn grote hobby, ik wilde als bariton uitblinken in het klassieke repertoire. Dankzij gedegen zangonderricht en een prachtige stem heb ik menigmaal kippenvel bij de toehoorders teweeggebracht, waar woorden tekortschoten vertolkte ik met mijn zang het onzegbare.

De Club van Rome heeft bij mij in 1973 (en ver daarna) een gevoelige snaar geraakt, maar pas na mijn pensionering ben ik gaan schrijven over milieubehoud en religie. In juli 2019 kreeg ik een hartinfarct, daardoor werd mijn vijfde boek *Realistisch omgaan met religie* te veel haastwerk. Ik heb het herschreven en kort geleden in eigen beheer uitgegeven. Het is een psychologische beschouwing over religie en geloof. Ook was ik kort na de oprichting al lid van het Atheïstisch Verbond en later een voorstander van een fusie met de vrijdenkersvereniging waar ik me nu als beginnend redacteur inzet om het gedachtegoed van De Vrijdenker te promoten.

Eelko de Vos

Geboren in De Haag en na dik vijf en twintig keer verhuisd te zijn naar een tiental andere steden, woon ik nu met mijn vrouw erg gelukkig in Breda. We hebben samen twee jonge kinderen en ik heb nog twee pubers die om de twee weken bij me wonen. Een druk gezin waar ik heel erg blij mee ben.

Mijn eerste aanraking met religie was in Arnhem in mijn puberteit. Kalverliefde trok me richting het christelijke geloof, maar ik merkte ook snel dat ik veel te sceptisch was om voor een gelovige door te gaan. Als enige stak ik mijn hand op in de godsdienstles toen gevraagd werd wie er in "niets" geloofde, dat we enkel materie zijn en meer niet. Verrast keek ik om me heen dat ik de enige was die niet gelovig was. Ik was een buitenstaander - maar dat wist ik al door de manier waarop ik dacht. Vanaf dat moment had ik een fascinatie voor religie, geloof en kwakzalverij, zoals een arts gefascineerd is door fysieke aandoeningen.

In mijn studententijd was wetenschapsfilosofie een van mijn favoriete vakken bij Technische Informatie in Delft. Mijn interesses in psychologie, filosofie, sociologie, antropologie, theologie, quantummechanica, neurologie, medische en technische wetenschap, cinematografie, wetenschapshistorie en informatica werden maar deels bevredigd door mijn studie. Ik rolde tijdens mijn studie de Internetwereld in als programmeur en ben sinds die tijd professioneel nerd op het gebied van websites, Linux en nu cloud engineering.

In de zijlijn werd ik uitgenodigd om voor een SF blad te schrijven met zo'n 25 vrijwilligers. Binnen een jaar werd ik via schrijver en redactielid zelfs eigenaar daarvan op verzoek van de redactie en het bestuur. Zes jaar lang hebben we met vrijwilligers een schitterende glossy gemaakt genaamd SF Report. Ondertussen was ik ook eerste cameraman op allerlei conventies. Heel kort was ik schrijver voor Extend Limits, dat geleid werd door een intrigerende trendwatcher - maar een echtscheiding zat in de weg. Daarna ben ik een jaar lang bestuurslid geweest van Stichting Hoogbegaafd!, waar ik merkte dat er een hoop anderen waren die net zo breed en diep geïnteresseerd waren als ik.

Denkers als Dawkins, Dennett, Hitchens, Harris (de "Four Horsemen"), Asimov en Russell verscherpten mijn kennis en inzicht in de wanorde van niet-wetenschappelijke gedachten. Mijn persoonlijke contacten met Richard Carrier, Bart Ehrmann en Herman Philipse verstevigden mijn atheïstische inslag - ze gaven gestructureerd weer wat ik al jaren dacht.

Via de talloze debatten en presentaties die ik heb gevolgd op onder andere YouTube kwam ik er in 2016 achter dat AronRa bij de Vrije Gedachte langs geweest was. Een paar weken later was ik lid. Na een flink aantal edities met grote gretigheid tot me genomen te hebben, vond ik het een geweldige uitdaging om in de redactie te stappen - als ze mij wilden hebben. Het klikte en aldus geschiedde.

Een besnijdende arts!

door **Anton van Hooff**

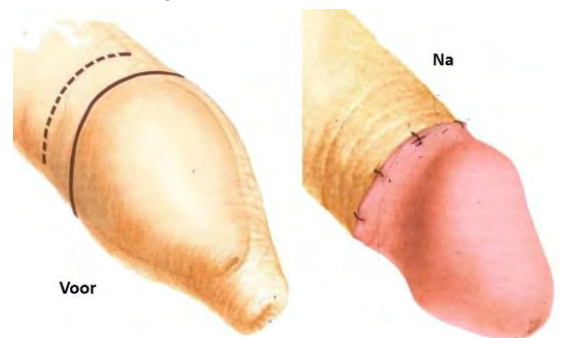
De chirurg **Abdelali Bentohami** doet er in het vraaggesprek met de NRC alles aan om zich als perfect geïntegreerde Nederlander voor te stellen. “Ik ben Amsterdammer,” zegt hij aan het begin van het verslag (11-12, p. 34). En hoewel medisch ondernemer gaat hij jaarlijks met andere specialisten naar Marokko om daar gratis te opereren, echt Nederlandse liefdadigheid dus. In zijn vier ‘Bentoklinieken’ doen ze “allerlei chirurgische ingrepen: sterilisaties, aambeien, ingegroeide teennagels, moedervlekken verwijderen. We zijn gespecialiseerd in besnijdenissen. Die voeren we trouwens ook veel uit bij volwassen niet-moslimmannen.” Met andere woorden: Bentohami laat in zijn klinieken onmondige jongens van moslimouders besnijden. Daarmee handelt hij in strijd met de ethische richtlijn die het KNMG in 2010 heeft opgesteld: artsen mogen geen besnijdenissen om niet-therapeutische redenen uitvoeren. Het genootschap is zelfs voorstander van een wettelijk verbod.

In het *Medisch Contact* van 3 december 2014 verdedigde Bentohami zijn onethische handelwijze zo: “Het is onjuist zich selectief

op de lichamelijke integriteit te beroepen, want dat is niet de enige morele waarde en ook niet per se het doorslaggevende mensenrecht. Bij jongensbesnijdenis spelen ook godsdienstvrijheid en het recht van ouders hun kinderen naar eigen overtuiging groot te brengen een belangrijke rol. Het is bovendien nog maar de vraag of de lichamelijke integriteit überhaupt wel geschonden wordt.” Ieder van de aangeduide argumenten is ongeldig. 1. Lichamelijke integriteit is wel een ‘doorslaggevend’ grondrecht, vastgelegd in artikel 11 Grondwet, en voor onmondige kinderen verzekerd in wetten tegen kindermishandeling en internationale overeenkomsten.

2. Godsdienstvrijheid, artikel 6 Grondwet, behelst ook de vrijheid van godsdienstkeuze. Van die vrijheid beroven islamitische en Joodse ouders – ongetwijfeld met de beste bedoelingen – hun zonen. Toen ik in een radiodebat een imam vroeg waarom moslims niet tot 18 jaar wachten, was zijn antwoord: ‘Dan zouden niet zoveel mannen het laten doen.’ Quod erat demonstrandum (QED; wat te bewijzen was) schreven we vroeger parmantig onder een opgeloste meetkundesom.
3. Het opvoedingsrecht van de ouders is geen bezitsrecht, maar een plicht tot zorg. Eigen religieuze overtuiging op de kinderen overdragen is al bedenkelijk, maar kinderen lichamelijk markeren als behorend tot de eigen godsdienst is zonder twijfel misbruik maken van de onmondigheid van de mensen die aan de zorg van ouders zijn toevertrouwd.

4. Het is geen vraag of door besnijden de lichamelijke integriteit grof geschonden wordt. De beelden van de ingreep zijn gruwelijk. De penis van een mannelijke baby is een relatief groot lichaamsdeel, zodat de operatie niet kan worden gebagatelliseerd.

Dokter Bentohami is nog lang geen Amsterdamse Nederlander als het om waarden en normen gaat.

Afvalligheidsromans in de 19^e eeuw

door **Bas Jongenelen**

Wie denkt aan romans waarin het hoofdpersoon loskomt van het geloof van zijn ouders, komt al gauw uit bij auteurs uit de 20^e en 21^e eeuw. Jan Wolkers is van deze auteurs de belangrijkste vertegenwoordiger, overige schrijvers zijn bijvoorbeeld Maarten 't Hart, Jan Siebelink, Franca Treur en – zeer recent – Lale Gül. Dit beeld van de afvalligheidsroman als typische exponent van de ontzuiling is echter niet correct; dit literaire genre bestaat al langer. Met name aan het eind van de 19e eeuw, het *Fin de Siècle*, was er een kleine hausse van. Als we de schoolboeken moeten geloven, dan was het naturalisme de belangrijkste literaire stroming van het *Fin de Siècle*. Het zou kunnen zijn dat we tegenwoordig die stroming het interessantst vinden, maar als weergave van het literaire landschap van die tijd klopt het niet. Er waren meer stromingen en genres. Een van de belangrijkste literaire genres uit die tijd was de actualiteitsroman of tendensroman. In een actualiteitsroman staan maatschappelijke discussies centraal. Een auteur schrijft dan een roman waarin het hoofdpersoon andere ideeën heeft dan de personages om hem of haar heen. Zo ontstaat er een conflict en daarmee ontstaat een verhaal. Er waren in het *Fin de Siècle* feministische romans (zoals *Hilda van Suylenburg* (1897) van Cécile de Jong van Beek en Donk) en socialistische romans (zoals *Barthold Meryan* (1897) van Cornélie Huygens) als subgenres van de tendensroman. Een ander subgenre is dus dat van de afvalligheidsroman.

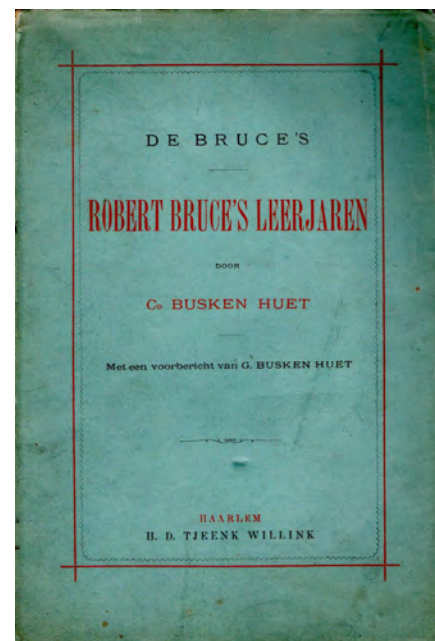
Ik zal in dit artikel vijf van die afvalligheidsromans bespreken: *Robert Bruce's leerjaren* (1875) van Cd. Busken Huet, *Martha de Bruin* (1890) van Aug. P. van Groeningen, *Vragensmoede* (1896) van Anna de Savornin Lohman, *Rinske Sonnema* (1896) van Vincent Loosjes, en *Geloof* (1899) van Anna de Savornin Lohman. Uiteraard kan een roman in meerdere genres en subgenres vallen, zo is *Martha de Bruin* een naturalistische roman en een afvalligheidsroman; *Rinske Sonnema* is

zowel een socialistische roman, een feministische roman als een afvalligheidsroman (en met een beetje goede wil kun het boek ook nog wel als naturalistische roman lezen). Schrijvers laten zich moeilijk in strikte hokjes stoppen.

Robert Bruce's leerjaren (1875)

Robert Bruce's leerjaren (1875) van Cd. Busken Huet (1826-1886) past eigenlijk net niet binnen het *Fin de Siècle*, dat laten we immers meestal in 1880 beginnen. Maar die vijf jaar maken natuurlijk niets uit. De titel van deze roman zet de lezer een beetje op het verkeerde been, omdat Robert Bruce slechts een van de vele belangrijke personages is. Busken Huet schetst een redelijk rijke koopmansfamilie in Amsterdam, met David Bruce als pater familias. De familie is niet echt religieus, David vindt alle religies min of meer hetzelfde, vooral als het gaat om ethiek. Hij vindt het dan ook een beetje raar dat zijn dochter Wilhelmine met dominee Leopold trouwt, maar hij vindt dat zijn dochters zelf mogen bepalen met wie zij trouwen. Die Leopold is een beetje halfslachtige figuur, want hij doet aan godsdienstoefening 'omdat hij dominé is' en niet omdat hij met hart en ziel

in God gelooft. Hij schaamt zich voor zijn godsdiensttoefening als zijn tante Suze aanwezig is – zij heeft hem immers door en zij is wel een echte gereformeerde dame. Voor de lezer is het dan wel duidelijk: Leopold is geen gelovige meer. Dit wordt ook duidelijk gemaakt als zijn zwager Eduard (die duidelijk niet gelovig is) zegt: 'Ik geloof wat mijn zwager Leopold gelooft.' Hoewel de lezer weet hoe de vork in de steel zit en dat Leopold een hypocriet is, durft Leopold voor zijn afvalligheid niet uit te komen.

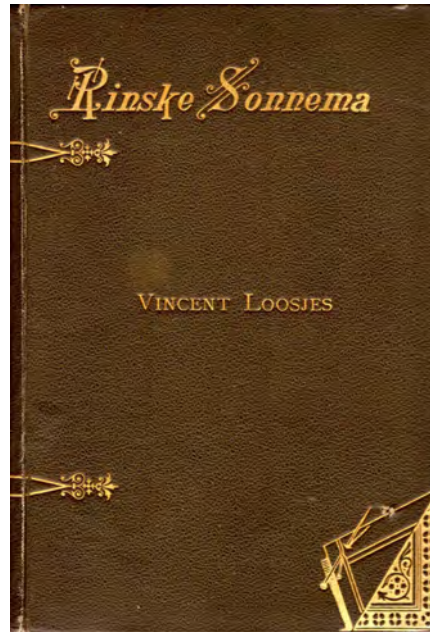
Martha de Bruin (1890)

Martha de Bruin (1890) van Aug. P. van Groeningen (1866-1894) is een naturalistische roman over de onderkant van de samenleving. Martha verdient haar geld als naaister, in eerste instantie samen met haar moeder vanuit huis, later in het verhaal werkt ze in een kledingwinkel. Volgens de wetten van de naturalistische roman zit zij vast in haar leven en kan zij er niet uit ontsnappen. Het leven wordt immers bepaald door *race, milieu et moment* – wie voor een dubbeltje geboren is, zal nooit een kwartje worden. In het begin van de roman is Martha religieus, vrij fanatiek religieus zelfs! Maar gaandeweg krijgt ze meer en meer een hekel aan de religieuze

praatjes van mensen. Zo komt erachter dat mensen vaak hypocriet zijn, ze hebben de mond vol van naastenliefde, maar uit hun handelen blijkt dat helemaal niet. Het maakt daarbij ook niet uit of iemand protestants is of katholiek. Zij denkt na over de hel en de hemel, van de hel kan zich wel wat voorstellen: eeuwige pijn is eeuwig pijnlijk. Maar de hemel? Wat kan er nu zo leuk zijn dat je het eeuwig zou willen doen? Zingen voor God is heus wel leuk, maar dat kan toch niet eeuwig leuk blijven? Nee, volgens Martha kan de hemel dus niet bestaan. Als er geen hemel is, dan is er ook geen God. Ongeveer halverwege de roman valt zij van haar geloof. Dat doet haar wel zeer, want als God niet bestaat, waar haal je dan je troost vandaan? Als dan ook nog eens haar liefdesleven instort en haar kindje sterft, dan is zij ontroostbaar. Ze probeert dan wel tot God te komen, maar dat lukt niet. God bestaat niet, we staan er als mensen helemaal alleen voor.

Vragensmoede (1896)

In *Vragensmoede* (1896) van Anna de Savornin Lohman (1868-1930) spelen de aristocratische families Werter en Van Uytweerde de hoofdrol, en daarbinnen is Huberte van Uytweerde-Werter het hoofdpersonage. Zij en haar man Frederik zijn radicale calvinisten en politiek actief binnen de ARP. Ze zijn anti-liberaal, anti-Rooms en ook nog anti-synodaal – ze behoren tot de dolerenden*). Huberte en Frederik zijn er absoluut zeker van dat zij het correcte godsbeeld hebben en dat hun godsdienst de enige juiste is. Maar door een reeks van gebeurtenissen wordt dit geloof aan het wankelen gebracht: hun tweede kind is verstandelijk beperkt, Frederik moet aftreden als minister van financiën, en de atheïstische dokter Vrede (die getrouwd is met een Werter-nichtje van Huberte en de beste vriend is van Frederik) blijkt toch een heel goede en betrouwbare man te zijn. Aan het eind van *Vragensmoede* wordt Frederik ziek en sterft hij. Waar heeft Huberte dit allemaal aan te danken? Waarom heeft God dit gelovige gezin niet bijgestaan? Waar was God dan? Uiteindelijk valt Huberte van haar geloof: ‘Zij haatte God immers – om Zijn handelswijze met haar. – Indien Hij be-

stond althans, maar ook dat geloofde ze niet meer. Zij geloofde niets, – niets langer.’ Met deze diepe deceptie eindigt *Vragensmoede*: de mens staat er helemaal alleen voor.

Rinske Sonnema (1896)

Het hoofdpersonage van *Rinske Sonnema* (1896) van Vincent Loosjes Az. (1855-1932) is – de titel zegt het al – Rinske Sonnema. Ze is de dochter van de Friese dominee Romke Sonnema en zijn vrouw Sjoukje. Het verhaal begint met de begrafenis van Sjoukje. De mensen rondom de dominee (en hij zelf natuurlijk ook) vinden troost in hun religie, maar op pagina 9 wordt al verteld dat Rinske niet meer gelooft: ‘Vader en moeder Sonnema merkten het met telkens meer zekerheid. Hoe vurig baden zij voor het ziele-heil hunner dochter! Maar ’t bleek te vergeefs te zijn – het kind van zoveel gebeden stierf langzaam af van het geloof.’ Een ding is dus zeker: de roman gaat niet over hoe Rinske tot haar geloofsafval is gekomen, haar atheïsme is immers vanaf het begin duidelijk voor de lezer. Het verhaal van Rinske gaat over hoe het nu verder moet, want de ongelovige Rinske zit nu opgezadeld met haar dominee-vader. En omgekeerd. De lezer kan daar dus het verhaal-conflict verwachten... maar Loosjes laat al snel het verhaal toch een andere kant opgaan. Dominee Sonnema, hoe rechtlijnig ook, kan zelfs begrip opbrengen voor het standpunt van zijn dochter Rinske. Natuurlijk is hij er verdrietig om, maar hij vindt dat iedereen oprecht moet

zijn, en als je niet meer gelooft, dan dien je daar voor uit te komen. Op huichelachtigheid zit niemand te wachten. Intussen is er in het dorp verderop een nieuwe dokter komen wonen: Fred Smits. Smits is atheïst. Rinske en Fred worden verliefd op elkaar, maar dominee Sonnema moet niets van hem hebben. Niet omdat hij ongelovig is, maar omdat hij niet genoeg ongelovig is. Niemand begrijpt wat de dominee daarmee bedoelt. Fred en Rinske trouwen en krijgen een dochter: Sjoukje. De geboorte was problematisch en Rinske doet er weken over om te herstellen. Fred laat Sjoukje stiekem dopen. En hij knoopt banden aan met gelovigen uit het dorp. Uit economisch oogpunt, want als dorpsarts is hij financieel afhankelijk van de dorpelingen. Als Rinske weer opgeknapt is, wordt zij furieus! Nu wordt ook duidelijk wat dominee Sonnema bedoelde, Fred is een huichelaar, hij is niet ongelovig genoeg. De gezondheid van Sjoukje gaat achteruit en het meisje sterft. Dan besluit Rinske om bij Fred weg te gaan, ze gaat in Amsterdam wonen. Daar komt zij in contact met socialisten, die haar als eenzame gescheiden en ziekelijke vrouw opvangen en verzorgen. Rinske wordt ook socialist en houdt lezingen in allerlei zaaltjes. Op een avond in Leeuwarden ontstaat er een rel waarbij een politieagent wordt doodgeschoten. De volgende dag bezoekt Rinske haar vader en vertelt hem dat zij het dodelijke schot gelost heeft en dat zij zich moet aangeven. Als zij dat niet doet, dan zou zij een huichelaar zijn.

Geloof (1899)

Dominee Van den Heuvell heeft, in *Geloof* (1899) van Anna de Savornin Lohman (foto op p. 21), twee zoons: Marc en Herman. Marc is tijdens zijn studie van zijn geloof gevallen, maar Herman is zijn vader opgevolgd als predikant. Na verloop van tijd komt Marc erachter dat Herman eigenlijk ook niet gelovig is – Hermans vrouw Gertrude (ook een afvallige) vertelt hem dat. Als Herman hiermee geconfronteerd wordt, weet hij niet zo goed hoe zich moet gedragen. Hij beweert dat hij nog steeds christelijk is, maar dan in de brede zin van het woord. Hij vindt dat hij dus gewoon dominee kan blijven. Gertrude is het daar helemaal niet mee eens. Natuurlijk

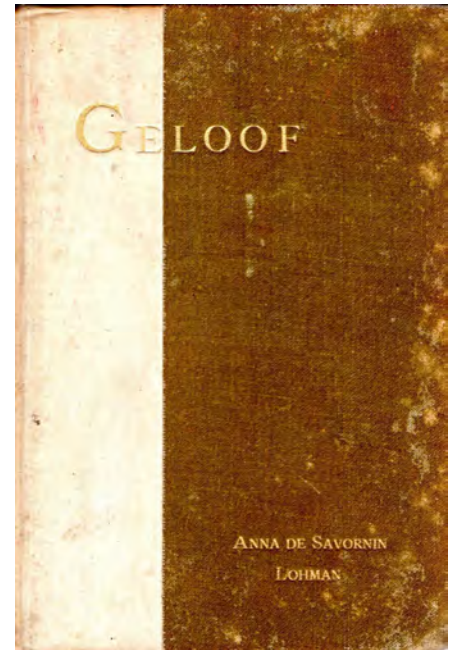
kan een ongelovige een deugdzaam leven leiden, maar een dominee moet oprecht in Christus geloven. Het argument van Herman dat hij met het uitkomen voor zijn ongelooft zijn ouders verdriet zal doen, is evenmin overtuigend. Gertrude ziet zich gedwongen om mee te huichelen met haar man. Het zwaarst valt het haar op het moment wanneer hun kind gedoopt wordt door de trotse grootvader. Door het ongelooft van Marc, begint ook diens moeder te twifelen. Zij vindt het een vreselijk idee dat zij hem in het hierna-maals niet meer zal zien. Maar ze troost zich met de gedachte dat Marc zich heus nog wel zal bekeren. Er is nog een personage in *Geloof* met een bijzondere rol: Liesbeth Hiller. Liesbeth is katholiek en ook zij hoopt dat Marc zich zal bekeren tot het christendom. Bij voorkeur tot de katholieke variant natuurlijk, maar eigenlijk maakt het haar niet

zoveel uit. God is immers ruimdenkend. Marc sterft aan een longontsteking zonder zich op zijn sterfbed te bekeren. Liesbeth besluit hierna het klooster in te gaan. Het laatste woord in deze roman is aan Gertrude, zij weet dat zij verder moet leven zonder geloof, maar dat zij toch een goed leven moet leiden – ze zal een kruisdrager op haar eigen wijze moeten zijn.

Besluit

Andere romans waarin geloofsafval een rol speelt, zijn *Geloofsstrijd* (1879) van F.W.N. Hugenholtz, *Twijfel* (1896) van C.P. Brandt van Doorne, en *Kameleon* (1899) van Vincent Loosjes. Zoals ik het nu zie (maar verder onderzoek is noodzakelijk), spelen romans over geloofsafval zich vooral af in het protestantse milieu, en binnen dat milieu zijn het vooral domineesgezinnen die worstelen met hun geloof. Dat laatste is narratief sterk: wie het hoogste zit, kan het diepste vallen. Een roman over een simpel persoon die toch al overal aan twijfelt, is wat geloofsafval betreft zwak. Hoewel *Martha de Bruin* in deze categorie valt en toch een goed verhaal is. Van de hierboven besproken romans zijn die van Anna de Savornin Lohman het felst. Vooral *Vragensmoede* is behoorlijk heftig – dit verhaal is gedeeltelijk gebaseerd op feiten en werd in zijn tijd gelezen als een sleutelroman**).

Het genre van de geloofsafvalroman is in de literatuurgeschiedschrijving volstrekt onbekend, in het recentste overzicht van de Nederlandse literatuurgeschiedenis (geïnitieerd en gefinancierd door De Taalunie) zul je er in het deel over de 19^e eeuw (*Alles is taal* geworden van Willem van den Berg en Piet Couttenier) tevergeefs naar zoeken. Hoewel er in dat deel wel iets wordt gezegd over de antiklerikale Vlaamse romans *Twee goddeloozen* (1857) van Jan de Vry,

De dorpsbeschaver (1874) van Albijn van den Abeele en *De boer der Schranse* (1892) van Lodewijk Smits. Maar antiklerikaal is toch iets anders dan afvalligheid. Ton Anbeek noemt in zijn *Geschiedenis van de literatuur in Nederland, 1885-1985* nog wel *Martha de Bruin* (als naturalistische roman), maar hij zegt niets over het thema van geloofsafval. Jacqueline Bel komt in haar *Nederlandse literatuur in het fin de siècle* niet toe aan het bespreken van romans met afvalligheid als thema. Althans, ze bespreekt *Martha de Bruin* en *Vragensmoede*, maar doet dat aan de hand van de literaire kritiek uit die tijd (dat was immers haar onderzoek). Aan het eind van haar boek schaaft zij deze twee romans onder de noemer van de mystieke roman. Dat vind ik onterecht. Ja, mystiek was een belangrijk onderdeel van de literatuur, maar nee, *Martha de Bruin* en *Vragensmoede* hebben daar weinig mee te maken. *Martha de Bruin* en *Vragensmoede* gaan over hoe iemand tot atheïsme komt en vallen dus per definitie niet onder de mystieke roman.

Het zevende hoofdstuk van *Het verloren paradijs – De literatuur en cultuur van het Nederlandse fin de siècle* van Mary Kemperink heeft de titel 'Zingeving zonder god: nieuwe manieren van geloven'. Het eerste stuk van deze titel wordt niet echt waargemaakt, Kemperink gaat niet in op romans waarin het bestaan van God ontkend wordt. Wel heeft ze het over romans en over gedichten

Bas Jongenelen

waarin – zoals het tweede deel van de titel al zegt – op een andere manier met religie omgegaan wordt. Zoals Jacqueline Bel ook al aangaf, was er in het Fin de Siècle veel aandacht voor andere manieren van geloven. De theosofie van Madame Blavatsky is daar een goed voorbeeld van, maar ook andere vormen van mystiek, spiritualiteit en spiritisme konden rekenen op veel belangstelling. Kemperink heeft het in haar hoofdstuk vooral over religiekritiek; inderdaad was religiekritiek een veelvoorkomend literair thema in die tijd.

Toch doet Kemperink een deel van de literatuur hiermee te kort. De romans over afvalligheid hebben slechts deels het thema van religiekritiek. Religiekritiek kun je ook hebben als je religieus bent, sterker nog: veel religieuzen barsten van de religiekritiek. Protestanten hebben vaak geen goed woord over voor katholieken, en vice versa. Sommige christenen vinden de islam een valse godsdienst. Allemaal religiekritiek. Het ontkennen van het bestaan van God, een god, of welke goden dan ook is atheïsme; en dat gaat nog een stap verder. De afvalligheidsroman gaat niet eens zozeer over religiekritiek, de afvalligheidsroman gaat over het feit dat er niets 'hogers' bestaat. Kemperink beoogt, in navolging van Bel, dat de religiekritische literatuur de kant van de mystiek opgaat. De christelijke god hoeft niet per se als zodanig te bestaan, maar dat er meer is tussen hemel en aarde staat wel

vast. Een soort 19^e-eeuws ietsisme. Bel en Kemperink hebben in zoverre gelijk dat deze literatuur zeker geschreven, gepubliceerd, verkocht en gelezen werd. En ze hebben zeker gelijk dat dit een apart genre in de literatuurgeschiedenis is. Maar de afvalligheidsromans vallen niet onder dit genre, deze romans geven geen religieus alternatief voor het christendom.

Een vervelend aspect van de romans in dit genre is de lastige verkrijgbaarheid. Op dit moment (naar 2021) staan er slechts drie van de vijf hierboven besproken boeken online op www.dbnl.org: *Martha de Bruin*, *Vragensmoede* en *Robert Bruce's leerjaren*. De meeste romans zijn amper terug te vinden in bibliotheekcollecties en ze worden werkelijk zeer sporadisch aangeboden op www.boekwinkeltjes.nl. Blijkbaar is het genre van de afvalligheidsroman toch niet heel lang populair gebleven. De afvalligheidsroman is in het begin van de 20^e eeuw daarmee in slaap gesukkeld – om in de jaren 60 weer wakker gekust te worden.

In mijn eigen handboek over literatuurgeschiedenis (*Basisboek Historische Letterkunde*) komt de afvalligheidsroman helaas niet voor. Toen ik dit boek schreef, kende ik wel *Geloof* van De Savornin Lohman, maar ik had niet door dat dit boek onderdeel uitmaakte van een groter geheel. Pas toen ik *Het oude en het nieuwe geloof* van Ernestine van der Wall las, vielen mij de schellen van de ogen. Het gaat hier om een echt literair genre van boeken die een soort onderlinge samenhang vertonen, die hetzelfde thema hebben. Het zijn romans met een belangrijke cultuurhistorische waarde – weet ik nu. Het is daarom tijd om deze romans te herwaarderen.

Gehanteerde literatuur

Ton Anbeek, *Geschiedenis van de literatuur in Nederland, 1885-1985*. De arbeiderspers, Amsterdam / Antwerpen 1999

Jacqueline Bel, *Nederlandse literatuur in het fin de siècle. Een receptie-historisch overzicht van het proza tussen 1885 en 1900*. Amsterdam University Press, Amsterdam 1993
Willem van den Berg en Piet Coutenier, *Alles is taal geworden. Geschiedenis van de Nederlandse literatuur 1800-1900*. Bert Bakker, Amsterdam 2016

Cd. Busken Huet, *Robert Bruce's leerjaren*. H.D. Tjeenk Willink, Haarlem 1898

Aug. P. van Groeningen, *Martha de Bruin*. Querido, Amsterdam 1936 (tweede druk)

Bas Jongenelen, *Basisboek Historische Letterkunde*. Kleine Uil, Groningen 2021

Mary Kemperink, *Het verloren paradijs. De literatuur en cultuur van het Nederlandse fin de siècle*. Amsterdam University Press, Amsterdam 2001

Vincent Loosjes, *Rinske Sonnema*. J.F. van Druten, Sneek 1898 (tweede druk)

Anna de Savornin Lohman, *Vragensmoede*. P.N. van Kampen & zoon, Amsterdam z.j.

Anna de Savornin Lohman, *Geloof*. P.N. van Kampen & zoon, Amsterdam z.j.

E.G.E. van der Wall, *Het oude en het nieuwe geloof. Discussies rond 1900*. Universiteit Leiden, Leiden 1999

*) De Doleantie was een kerkscheuring die in 1886 plaatsvond onder leiding van dominee Abraham Kuyper. De hierbij aangesloten en noemden zich de Nederlandse Gereformeerde Kerk en hanteerden als bijvoegsel de term dolerend (afgeleid van het Latijnse 'dolere', klagen), omdat naar hun mening de kerkelijke organisatie een nieuwe reformatie van de kerk in de weg stond, en omdat hun het recht werd onzegd op de kerkelijke goederen. (noot van de redactie, gebaseerd op Wikipedia)

**) Roman waarin de ogenschijnlijk verzonden personages en gebeurtenissen in feite verwijzen naar bestaande personen en ware gebeurtenissen. (Wikipedia – noot van de redactie)

Had Epicurus maar gewonnen!

door *Kenneth van Oost*

Epicurus (341-270 v. chr.) klopt als jongeling bij allerlei filosofische scholen aan met één grote vraag: waarom is er zoveel chaos in de wereld? De antwoorden stellen hem teleur. Uiteindelijk treft hij een filosofische stroming die een zinnig antwoord heeft op zijn vraag, de atomistische school van Democritus. Het atomisme stelt 2 dingen: alles wat gebeurt heeft natuurlijke oorzaken en elk verschijnsel is terug te brengen tot kleine deeltjes die voortdurend in het lege rond dwarrelen. Democritus [1] stelt 'we denken wel dat zoet en bitter, koude en warmte bestaan, maar in werkelijkheid zijn er alleen maar atomen in een lege ruimte.'

... alles maakt niéts uit ...

Hoe wonderlijk alles ook is, er kunnen ingewikkelde structuren ontstaan, maar uiteindelijk valt alles weer uit elkaar. Het enige wat doorgaat zijn de atomen, de leegte en hun veranderende interacties. Meer hoeven wij er niet achter te zoeken. Niets is (en hoeft) vooraf gepland (te zijn) en niets heeft een doel of hoeft een doel te dienen. Mensen die het leven en de natuur als doelgericht beschouwen kunnen volgens Epicurus de toevalligheid van het bestaan niet aan! In Epicurus' visie heeft de mens géén centrale rol; de aarde staat niét in het midden van het heelal, het menselijk bewustzijn is een fantastisch verschijnsel maar het is enkel de manier waarop ons lichaam functioneert. Hoe wij over onszelf nadenken en daar allerlei zaken aan vastkoppelen is het type van waanvoorstelling waarbij de mens steeds opnieuw met

Democritus,
schilderij
van Johan
Moreelse,
ca. 1630

andere bewoordingen zijn angst wil verdringen voor een eindig en zinloos bestaan.

Naar mijn overtuiging paarde zich aan deze opvatting de opmerkelijke religieuze fantasie van het hiernamaals, de hemel en het eeuwig leven. *Waarom zou het menselijk lichaam op een ander bestaansniveau herrijzen en de geest blijven functioneren als eenmaal de atomen brutaal uit elkaar waren geslagen?* Epicurus zei "als wij er zijn, is de dood niet gekomen, en als de dood gekomen is, zijn wij er niet! Dat Epicurus in de christelijke geschiedenis op weinig sympathie kan rekenen ligt aan de manier waarop hij met goden omgaat. Hij verwijst die zonder omwegen naar de prullenmand. Wie weet bestaan zij wel, is zijn devies, zij maken eventueel deel uit van onze wereld, maar om hen nu bovennatuurlijke eigenschappen toe te dichten, om te bidden om onze bedes kracht bij te zetten en om offers te brengen ... neen, alles maakt niéts uit! Wij zullen niét beter beschermd worden noch zullen onze belangen bevorderd en onze verlangens versneld bevredigd worden. Als mens hebben wij al te vaak een hoge dunk van onszelf! Epicurus schuift dit gevoel van persoonlijk van belang zijn in zijn geheel terzijde: jijzelf noch de goden die je aanroept zijn van enige betekenis. Jij noch de goden zijn de grote drijfkrachten achter menselijk gedrag en denken. Alles valt samen, en later terug uit elkaar, met atomen die zich samentrekken, bepaalde kenmerken toevoegen aan of wegnemen van de verschijnselen die we tegenkomen. Niét in de werkelijkheid want ook deze hangt nauw samen met processen die zich afspelen tussen atomen...

Het ontbreken van de idee dat er een grondslag ligt aan de door ons dan *ervaren wereld* en het verzaken aan de geloofsovertuiging dat goden structuren, situaties en gedrag ten goede kunnen veranderen, laat ons toe in ons leven plaats te maken voor enerzijds een vrij en vredig bestaan en anderzijds een onverschillig nihilisme.[2]

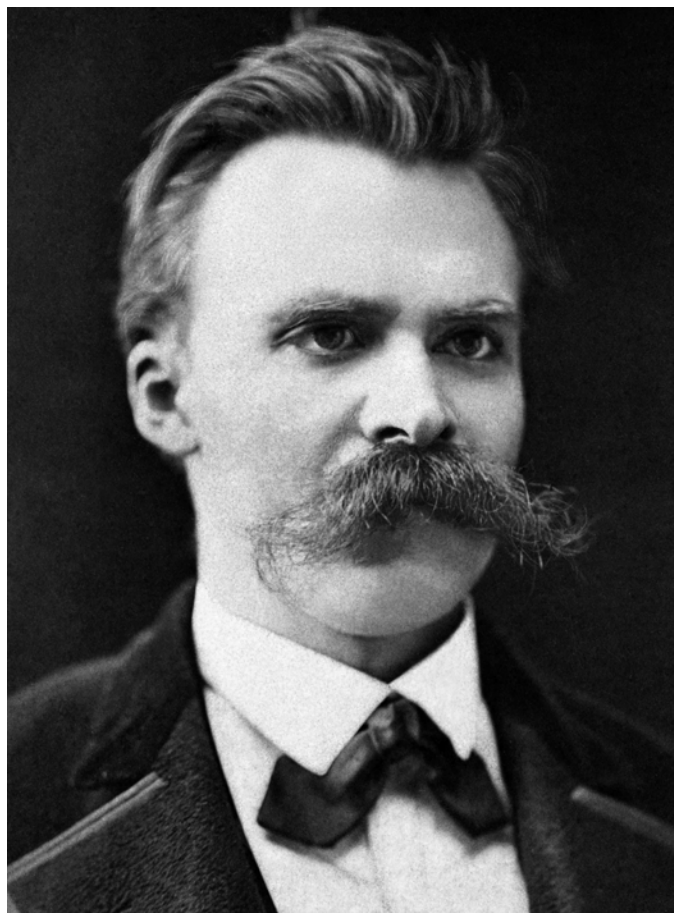

Epicurus geeft aan zijn *nihilisme*, anders dan hoe bijvoorbeeld Nietzsche[3] er invulling aan gaf, een positieve betekenis. We moeten erkennen dat aan vele zaken goed bedoelde, betere en aangename, voor herhaling vatbare dingen te koppelen zijn maar deze vereisen een steeds hernieuwde zoektocht naar geluk, rijkdom, roem, macht, balans, oordeel, resultaat en waardebeoordeling. En steeds opnieuw moeten wij dan vaststellen dat alles waar wij naar streven eigenlijk onbereikbaar en ontoegankelijk is en ons in ongenoegen achterlaat. Aan het verhoop- te vreugdevolle en gezonde optimisme, de mens eigen, kunnen wij niet ontkomen maar het zou beter zijn om trots te genieten van de kleine dingen van het leven en onze dwangmatige gehechtheid aan grote woorden, morele poses en overtuigingen op te geven.

Genot

Deze, met geen andere bedoeling dan het vinden van weer een nieuwe afleiding, geven ons een hoop ellende. Het is grootheidswaanzin te stellen dat de mens bij machte is de natuur te domineren door middel van wetenschappelijke kennis. Aangezien het individuele leven in wezen een beperkt en zelfgemotiveerd overleven is, worden technologische voortgang en wetenschappelijke vindingen persoonlijk ervaren als een verbetering, als een makkelijker weg om de pijnlijke afwijking te corrigeren, de ervaren onbalans ongedaan te maken. Maar in plaats daarvan treffen wij op een steeds lager niveau telkens opnieuw weer chaos en onbalans aan, instabiliteit, desintegratie, schadelijke eigenschappen, toeval en variatie. Nietzsche ging ervan uit dat wie op deze manier over het leven en het bestaan verder zou nadenken uit-

Friedrich Nietzsche

eindelijk in de wereld van het extreem nihilisme zou terecht komen. Of we moeten doen waar Epicurus genereus genoeg mee neemt: alles met vreugde accepteren, onze drijfveren, impulsen en neigingen, onze tegenzin, pijn en terugval, het huilen en het verdriet.

Epicurus, zou je kunnen zeggen, overdrijft in hoe het leven te benaderen. Al is het leven in de praktijk de confrontatie met de zinloosheid van het bestaan, dan nog moet de mens begrijpen dat de grens van de goede dingen bereikt kan worden en dat pijn, ongemak en onrechtvaardigheid slechts hetzij tijdelijk hetzij in gradatie aanwezig zijn. In een toestand waarbij we als mens min of meer beheerst worden door pijn, angst, aanpassingsproblemen, psychische druk en fysiek letsel moet Epicurus' filosofie gezien worden als een manier om een samenleving en iemands persoonlijk leven aangenaamer, soepeler, minder ongelukkig te laten verlopen. Dit doen we, zegt Epicurus, door het zoeken naar 'genot'. Genot is het begin en het einde van een gelukkig leven. Er is, evenwel, een subtiel verschil tussen wat Epicurus voorstaat en wat zijn tegenstanders, mateloos over hun toeren, eraan verbonden hebben. Genot ervaren, wat écht aangenaam aanvoelt, draagt waarschijnlijk bij tot het ons gelukkig en zekerder zijn. Hier is geen sprake van mateloos verkwaligen, bedriegen en liegen noch van mateloze onverschilligheid zonder doel of aandacht maar van een bevattingsvermogen dat stelt dat elke mens onrechtvaardig is, beperkt, onvolmaakt, excessief, onverschillig, hij bedriegt, doodt en moordt zonder genade.

En ja, ook in deze context zou je van Epicurus' principe een manier van leven kunnen maken! Er is geen enkele reden om de individualistische opvatting dat de mens moet leven naar zijn natuur als noodzakelijkerwijs verkeerd te zien. En dat is nu precies wat gebeurt! Het geeft blijk van een tomeloze arrogantie voorop te stellen dat liefde geven van iemand houden *goed* is en dat negativisme verkeerd is. En met eenzelfde krankzinnigheid is op te werpen dat iemand kleineren, tiranniseren eigenlijk van eenzelfde hoop getuigt het leven te leven zoals het zich aanbiedt! Je mag beheerst zijn door ambitie en met hard werk en volharding de top bereiken. Maar met eenzelfde *genot* zou je willen de naaste concurrenten uit te schakelen; met verheerlijking van de geijkte formules de betere middelen vinden om medewerkers aan je te binden. Je zou willen dat je hele leven alleen maar zou bestaan uit elementen naar je eigen genotsvoorkeuren... en wat is daar mis mee? Een hele hoop blijkbaar, want op Epicurus werd al in zijn tijd neergekeken. Uitdagend genot nastreven leidt tot een overwoekerend hedonisme, maar we kunnen de vraag stellen of genot slechts kwantitatief kan worden beoordeeld naar intensiteit dan wel kwalitatief naar vormen van deugdzaamheid.

Epicurus heeft het natuurlijk over de prettigste soort genot: naar geluk neigen en je kansen wagen; eervol en rechtvaardig willen leven en je inzetten voor je medemens. Dit alles kan, door zoveel mogelijk plezier te creëren in het streven naar bevrediging, maar, zegt Epicurus, bij een dergelijke opvatting moet men aandacht schenken aan het feit dat wat men denkt te winnen ook een verlies in zich meedraagt. Het kan immers zeer goed zijn dat alles als vanzelf gaat, maar het houdt ook in dat er ergens weerstand wordt geboden. Genot vereist onder meer te leren verdragen dat het bloed, zweet en tranen heeft gekost om nu verfijnde geneugten en genietingen te

smaken! Genot, helaas, om ervan te genieten moet men ook pijn verdragen, misleiding aanvaarden en afkeuring ondergaan. De epicurist vindt uiteindelijk wel het genot, maar dan meer in het vermijden van al die (re)acties die het gevoel van verlies, afstand, veranderlijkheid en onveiligheid oproepen. Op zich is daar niets mis mee, maar we moeten er dan ook niet té lang bij stilstaan en er zeker niet een diepere betekenis in willen vinden. Alles wat is en rondom ons gebeurt is twijfelachtig, niet absoluut en grenzeloos. Goede smaak, morele frasen en houdingen, zekere overtuigingen en de zekerheid zelf blijven maar die ons ook tot wanhoop drijven. Dát is wat Epicurus probeert duidelijk te maken: geef het op om steeds maar opnieuw een beter element te vinden dat past binnen het vraagstuk van het leven; lig niet wakker van kwesties zonder een goed afgelijnd plan of een vaste structuur. Het is een voordeel om betovering en trucs te doorzien maar nog is het zaak ons af te vragen of alles wel klopt, aan te bevelen en geloofwaardig is.

Epicurisme/ Christendom

Het epicurisme en het christendom zijn lange tijd elkaars concurrenten geweest. En met name het Christendom was er zich heel goed van bewust dat de mens, die gebruik maakt van zijn hogere kennis, zich onafhankelijk zou maken van dominante religieuze meningen, zoals de onsterfelijkheid van de ziel en het bestaan van een hiernamaals en een hemel. De eerste christenen, die geloofden dat de eeuwige god invloed uitoefende op het aardse leven, brachten in het gedrang wat Romeinse keizers *niét* wilden veranderen, traditie en gewoontes uit het verleden, riten die als doel hadden de natuurlijke en publieke orde te handhaven. Christenen hebben het zich moeilijk gemaakt door openlijk het epicurisme aan te vallen door het ervan te beschuldigen niet in goddelijke geboden te geloven. De tweestrijd, begrepen tegen de achtergrond

Clovis wordt gedoopt; afbeelding uit de 14^e eeuw.

dat het epicurisme niet alleen de belangrijkste filosofische stroming in het Romeinse Rijk was maar *eigenlijk moet beschouwd worden als zijnde verplichte staats-godsdienst*, ontpopte zich tot een toestand waarbij de Romeinen overgingen tot hevige vervolgingen van de christenen. Deze eindigden met de Tolerantie-edicten (311-313). Het Tolerantie-edict markeert een belangrijk moment in de wereldgeschiedenis: feitelijk gingen toen staat en kerk in 313 een verbond aan. [4]

Het edict gaf de christenen in het Romeinse Rijk vrijheid van godsdienst, zij mochten eigen kerken stichten en kregen eerder geconfisqueerde goederen terug. Ook andere geloofsgroepen werd vrijheid van religie aangeboden. De Rooms-Katholieke kerk begon zichzelf sindsdien ook steeds meer te zien als de geestelijke opvolger van het staatkundige Romeinse Rijk. Vooral na de bekering van **Clovis** (466-511) kon het christendom zich over het Europese continent verspreiden gedurende de Middeleeuwen.

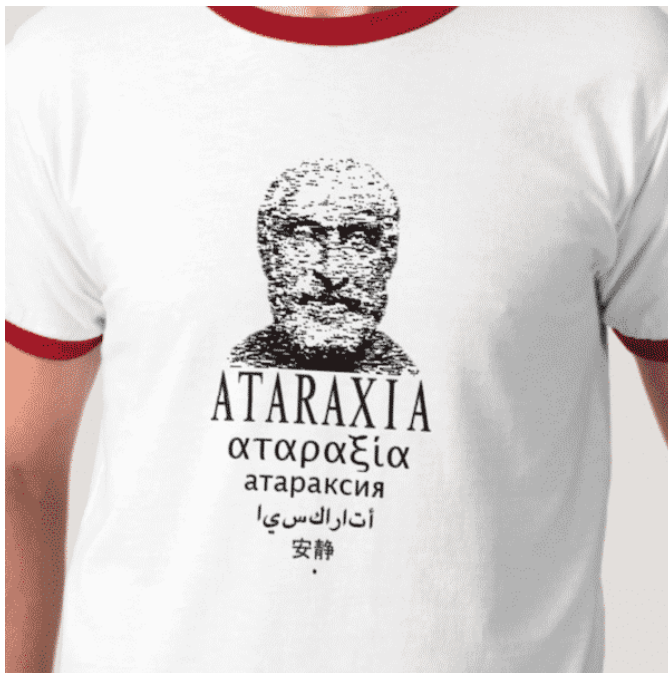
Had het epicurisme maar gewonnen, dan konden wij nú een zorgeloos leven leiden, vrij van het goddelijke dwangmatige dat ons ongelukkig maakt, vrij van het zoeken naar bevrediging en behoeften. Epicurus betoogt dat het geen zin heeft om te geloven in een almachtige schepper die hemel, aarde, atomen en de leegte heeft geschapen, want dan verschuift het raadsel naar de vraag waar de schepper vandaan komt! Wij weten ondertussen dat het universum ontstaan is met de Oerknal maar dit verandert niets aan het feit dat christenen noch epicuristen het raadsel van de schepper kunnen oplossen. Misschien, zeggen de epicuristen, zal ooit de wetenschap het antwoord ontdekken. Het staat voor de christenen echter vast dat het raadsel van de wereld *niét* door de levenden op te lossen is, god zal je na jouw dood de oplossing van het raadsel schenken! We kunnen ons terecht afvragen wat *leven* eigenlijk betekent voor een christenmens!

christenen zijn de échte nihilisten ...

Strikt genomen hoeven christenen niets te doen! De manier waarop zij in het leven staan zegt mij dat zij het punt van het absoluut nihilisme hebben bereikt, eenzelfde punt waarnaar zij zo graag verwijzen als ze spreken over de andere mensen. Voortdurend streven naar materiële welvaart; het volstrekt weigeren verantwoordelijkheid te nemen en het egocentrisch gegil over seksuele en culturele geaardheid, huidskleur en het anders-zijn (waar overigens niemand het recht heeft iets over te zeggen) noopt het christendom de samenleving samen te vatten als in verval. Voor de kerk is het duidelijk dat het secularisme en het extreem individualisme de maatschappij naar de vernieling drijven. Zeker, als het sociaal-politiek discours ook nog eens moeite heeft om een samenhangend sociaal geheel te vormen.

Burgers, waarnaar kunnen zij nog streven, nu alles blijkbaar bereikt is? Alhoewel, de frustratie neemt toe bij de mensen die aan de onderkant van de maatschappij op zoek zijn naar levensonderhoud. Hun interesse en bereidwilligheid om mee te werken aan een toekomst voor allen neemt zienderogen af. Dit laat althans uit het oogpunt van de kerk, een nihilistisch spoor achter. Maar juist de manieren om emancipatie, solidariteit, voortgang en ontwikkeling uit de weg te gaan zijn vaak erg religieus. Ze vinden hun oorsprong in de idee dat er voor elke mens al een plaatsje in de hemel is gereserveerd. God zal

oordelen, maar waarom dan nú blootstaan aan conflict en ernstige, zware beproevingen? Alles is al zó geregeld dat de christenmens, misschien onbewust, om bepaalde ervaringen te vermijden kiest voor de bescherming die het nihilisme hem schenkt. Wat ik niét doe, denk of zeg kan geen aanleiding vormen voor god om (over) mij te (ver)oordelen. Maar god moet, in zijn alwetendheid, deze trucs toch makkelijk doorzien? Het is echter zijn eigen schuld dat de mens situaties vermijdt die conflict oproepen en mislukken. De hemel en het eeuwig leven beloven en dan enerzijds vragen om hard te werken teneinde die te verdienen en om alles wat aantrekkelijk en overweldigend is te loochenen en om elke verleiding te weerstaan maar anderzijds het vermogen om beslissingen te nemen in de menselijke ziel planten om die te ontwijken,

te beperken en te ontduiken? Alles geven om in verleiding te komen en dan veroordelen als je niet uit de honingpot kunt blijven? Niet netjes van god!

We kunnen ervan uitgaan dat mensen, om elke verleiding te weerstaan, de pogingen om iets te doen, te denken en ernaar te handelen, opgeven. Stel dat de mens de gevolgen van zijn (re)acties volledig kan schatten, dan steekt zinloosheid de kop op. Denkt deze mens nog aan samen- en medewerking? Met andere woorden, christenen lijken wel het nihilisme te incorporeren. Zij wijzen niet zozeer de grondwaarden af, maar zij keuren de betekenis van het leven af op het moment dat de aandacht op leven moet worden gevestigd. Bijna zeker, vanuit het standpunt van de gelovige, worden zij geconfronteerd met zeer onplezierige, teleurstellende en verontrustende ervaringen welke god moet (op)merken als iets doen wat niet goed is. En al is de angst voor conflict en confrontatie ongegrond en irrationeel, voor die zaken die verwerkt en overwonnen moeten worden; voor vernedering en gekwetst te zijn, leeft de gelovige, de christenmens met aangetrokken handrem. Dat betekent: zo onopvallend mogelijk zo weinig mogelijk doen!

...dan maar het epicurisme ...

Dan maar liever het epicurisme? Hier geen god die het bewustzijn, het doen en handelen begrenst! Dit betekent

geenszins dat we ons hier te buiten gaan aan alles wat extreem, pervers of wreed is. De noodzaak om dingen te doen is er, maar epicuristen zijn zich bewust van het feit dat alles wat zij doen, denken, voelen, wat de aandacht opeist, wat bij hen angst of woede teweegbrengt, datgene waardoor ze bereid zijn alles op het spel te zetten, *relatief* is. Het heeft kans van slagen maar of het ons nu bevredigt of ons onbevredigd laat, is eigenlijk van secundair belang. Voor de epicurist geldt het resultaat wel, maar hij beseft, zoals bij de Tao, dat de weg naar absoluut genot, overwinnen, of gelijk krijgen, belangrijker is dan het doel. En juist omdat het doel nooit volledig doorgrond kan worden zegt de epicurist: de mens zal alle kansen krijgen om met kennis, techniek en technologie de werkelijkheid der dingen te doorgronden, maar zal daar nooit volledig in slagen. Het lijkt wel of de dingen de mogelijkheid voorzien om plezier aan hen te beleven in hun vorm en variatie. Dit wéten zou ons tot het nastreven van onverstoortbaarheid moeten leiden, tot ataraxia, een blijvend gevoel van welbehagen. Geestelijk genot dus!

Ataraxia is een toestand, een resultaat van inderdaad ten volle ervan genieten de concurrent verslagen te hebben en daar *laid back* gevoelsmatig aangenaam mee om te gaan, ingetogen achteruit te leunen zonder rancune of leedvermaak. De sleutel moet worden gevonden in een onverstoortbare staat die zich kenmerkt door vrijheid van zorgen, affectieloosheid en emotionele geslotenheid. Deze leegheid is géén nihilisme! Het is niet zo dat er niét bewust geleefd wordt. Integendeel, het leven wordt als zeer bevredigend ervaren: ook al zijn er zaken te regelen of pijnen te verwerken, deze verstoren niet de gemoedsrust. De pijn, angst, ontmoediging of vernedering zijn daar, maar wij zijn ongevoelig voor de emoties en de lichamelijke en/ of geestelijke destructie die aandacht vergen. Alles wat overblijft is een gelijkmoedige toestand van psychische stabiliteit en kalmte welke niet te beïnvloeden is door stressvolle en/of pijnlijke situaties aan welke wij worden blootgesteld. Zulk gedrag veeft met onbewogenheid het leven te aanvaarden zoals het voorbijkomt. Accepteer wat je niet kunt veranderen! Moeilijk in ons hedendaags tumultueus tijdsgewricht waarin het succes van de verzorgingsindustrie en plastische chirurgie ons juist aanzet álles te veranderen ..!

Als het zo is, treedt dan de wereld tegemoet met plezier. Geluk is te verkrijgen door pijn, angst, tegenslag en zorgen te vermijden. Epicurus richt zich dan ook rechtstreeks tot ons door te stellen dat ieder recht heeft op “genezing van de ziel” – en dat is *niet* religieus bedoeld!

[1] Democritus, 460 v.C.. – 370 v.C., Grieks filosoof, astronoom, wiskundige en reiziger. Grondlegger van het atomisme: de kosmos bestaat uit leegte (het niet-bestaande) en lichamen (atomen, het bestaande) in een oneindige ruimte.

[2] Nihilisme, binnen de filosofie een begrip dat wordt gebruikt om de ontkenning van het bestaan van betekenis of waarde in de wereld aan te duiden. De term is sterk verbonden met Friedrich Nietzsche.

[3] Nietzsche, Friedrich Wilhelm (1844-1900), Duits filosoof, cultuurcriticus, componist, dichter en filoloog, wordt beschouwd als een van de invloedrijkste moderne denkers.

[4] Tolerantie-edicten, het Edict van Milaan is een bepaling van de West-Romeinse keizer Constantijn de grote (280- 337) en de Oost-Romeinse imperator Licinius (263- 325). Met het Edict, uitgevaardigd op 3 februari 313 kwam er een eind aan de christenvervolgingen.

Een blik op *Ask Me Anything* van Floris van den Berg

door **Sven Borghart**

“Waar voel jij je het meest thuis?” “Waarom denk je dat religie schadelijk is voor mensen?” “Wat is jouw favoriete metafoor?” Dit is zomaar een steekproef uit de vragen die je in het nieuwe boek *Ask Me Anything: Philosophical questions from students* (2021, geschreven in het Engels) van **Floris van den Berg** kunt vinden.

Ask Me Anything is een gesprek tussen filosoof Floris van den Berg en de studenten van zijn vakken aan de Universiteit Utrecht over wetenschapsfilosofie, toegepaste ethiek, en milieu-ethiek. Tijdens de COVID-19 pandemie gaat hij geen vraag uit de weg tijdens elk van zijn online colleges. Deze zijn nu gebundeld in een boek: het *Ask Me Anything* boek. De – soms scherp geformuleerde – vragen gaan onder andere over thema’s als klimaat, veganisme, religie, liberalisme, filosofie, Floris’ privéleven, over goed en slecht en nog vele andere dingen. Het zijn soms diepe vragen, grappige vragen, of zelfs vragen waar niemand het antwoord op weet. Alle-

maal komen ze ongecensureerd langs. Het doel? Om studenten te motiveren voor zichzelf te leren denken. Heeft Floris dat bereikt met dit boek?

“*Trigger waarschuwing*”, staat er op de eerste pagina, “*Dit boek kan ideeën, opinies, of concepten bevatten die als beledigend kunnen worden ervaren door sommige wezens met gevoel*”. Dat is in essentie het idee van dit boek: ongemakkelijke gevoelens van lezers niet uit de weg gaan om vrij te kunnen discussiëren en filosoferen. Deze rechtlijnigheid wordt niet altijd in dank afgenomen door de vraagstellers, bijvoorbeeld als Floris weigert te stoppen met het noemen van slachtoffers van verkrachting. Dit doet hij om het probleem van verkrachtingen te benoemen en om aan te geven hoe vreselijk het is vanuit het standpunt van het slachtoffer. Kan er dan echt niet een ander voorbeeld gebruikt worden? Volgens hem niet, aangezien zwijgen juist het probleem vergroot. Het praktiseren van toegepaste ethiek is niet altijd makkelijk.

Rechtlijnigheid kan ook worden geïnterpreteerd als consequentheid, alhoewel dit voor menig een minder populaire uitleg is. Consequentheid is echter wel een handelsmerk van Floris. Immers, als hij verkrachting niet kan noemen als voorbeeld, wat dan wel? Mag hij wel andere gevoelige onderwerpen opvoeren of ook liever niet? Deze lijn van denken kan, zoals gezegd, ongemakkelijk worden gevonden. Extreem zelfs. Radicaal. Onsympathiek. Maar ik kan hem door het gehele boek niet op een denkfout betrappen. Dat komt doordat hij altijd van het slachtoffer uitgaat en de vraag stelt: Hoe zou ik willen dat de wereld er uitziet als ik in de minst ideale positie zou zitten? Dit heeft als gevolg dat hij stelt dat jouw vrijheden stoppen waar die van een ander beginnen (oftewel:

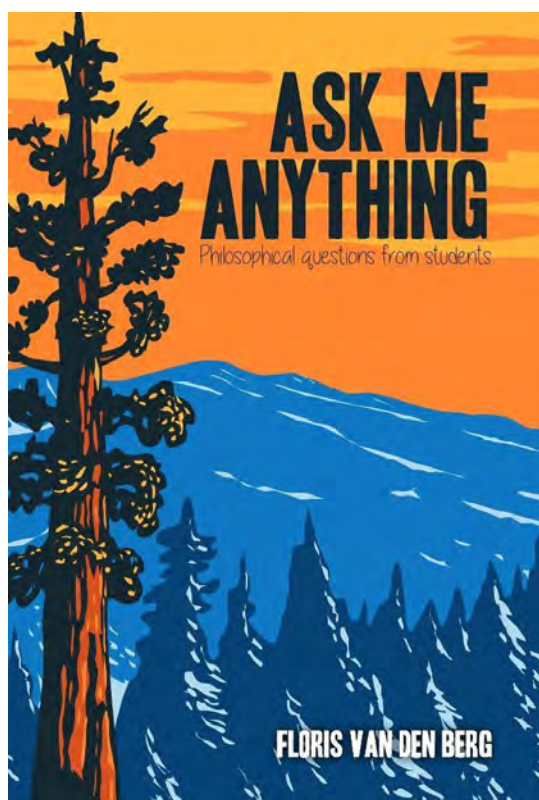

je kunt alles doen zolang je de ander geen schade toebrengt). Hoe kan iemand hier tegenstander van zijn? Ik zou niet weten hoe.

Voor welke normen en waarden sta jij?

Pas als het concreter wordt, begint het te schuren. Want wie is die ander? Wat betekent schade precies, en op welke tijdschaal bekijken we dit? Dan pas wordt duidelijk dat door het eten van vlees de vrijheid van het – dan geslachte – dier afneemt. Bovendien perkt het consumeren van zuivel op eenzelfde manier de vrijheid van het dier in. En dan is het ook direct duidelijk dat vrijwel iedereen de vrijheid van toekomstige generaties inperkt door een te grote milieuvoetafdruk. Natuurlijk, wegkijken is makkelijk. De standaard in de hedendaagse samenleving zelfs. Er zijn maar weinig mensen die deze vergaande doch rechtvaardige filosofie ook echt durven te praktiseren en tegen de stroom in zwemmen. Niet alleen op de zojuist genoemde onderwerpen maar op vele facetten van het leven. Dit boek geeft je een uitstekend inzicht in wat daar nodig voor is en laat elke lezer grondig nadenken over wat hun mening nu eigenlijk is. Voor welke normen en waarden sta jij?

Op de inhoudelijke argumenten die Floris geeft is niets aan te merken. Sommigen beweren dat hij als denker zijn tijd vooruit is en daar ben ik het persoonlijk mee eens. De

samenleving lijkt nog niet klaar te zijn om zijn filosofie te omarmen. Ik heb wel twijfels of dit boek hier iets aan gaat veranderen. Inderdaad, dit boek heeft als doel studenten te motiveren om voor zichzelf kritisch te leren denken.

Mocht een lezer nieuwsgierig zijn naar het antwoord op een bepaalde vraag, dan is het wat lastig zoeken in een boek zonder hoofdstukken. Natuurlijk, dit is met opzet gedaan zodat je op letterlijk elke pagina kunt beginnen met lezen en altijd verrast wordt door een vraag (en antwoord!) die je tegenkomt, maar

toch niet handig voor elke gelegenheid. Zo kun je op één pagina de antwoorden lezen op de vragen “bestaat de werkelijkheid?”, “Kijk je Netflix?” en “Is het ethisch om op de aandelenbeurs te handelen?” Het is zeker niet eenvoudig elke vraag in een categorie te plaatsen, maar misschien was dat achteraf gezien wel het best geweest. Nu worden sommige thema’s (deels) herhaald, wat de leesbaarheid niet direct ten goede komt. Of studenten en andere lezers het hele boek zullen lezen betwijfel ik daarom.

jezelf middels de antwoorden van Floris. Zonder twijfel is dit een van de beste manieren om Floris van den Berg – maar zeker ook jezelf – te leren kennen. Hierbij alvast een voorproefje: *Zou het einde van de mensheid per definitie slecht zijn?* Persoonlijk zou ik het jammer vinden, want met de mens is het universum zich bewust geworden van zichzelf. Maar de mensheid als soort kan niet lijden, alleen individuen kunnen dat. Dus als we zouden stoppen met reproduceren door keuze en dus zouden uitsterven, denk ik niet dat dat per se slecht is. In het geval van aantasting van het milieu is het echter één generatie die beslist voor alle (mogelijke) toekomstige generaties, en het zijn toekomstige generaties (onze kinderen), die zullen lijden onder onze onverantwoorde acties.

Disclaimer

De auteur van deze boekbespreking heeft geholpen met proeflezen van het boek voor de publicatie.

Floris van den Berg, *Ask Me Anything: Philosophical questions from students*, Boekscout, 2021.

Ga in discussie met jezelf

Is dat een reden om dit boek dan maar niet open te slaan? Naar mijn mening zeker niet! Dit is een uitstekend begin voor ieder die op een laagdrempelige manier kennis wil maken met filosoferen. Gezegd: je moet het daarbij niet schuwen om jezelf kwetsbaar op te stellen. De waarheid is vaak ongemakkelijk, soms zelfs pijnlijk. Maar het boek is wel een weg naar antwoorden op vragen waarvan je niet wist dat je ze had. Ga in discussie met

Adam en Eva, de ark van Noach en andere mythische verhalen

groep mogen rekenen. Overal waar de mensen in grote gemeenschappen begonnen samen te leven, ging dat gepaard met de opkomst van een bepaalde godsdienst. De grote rijken op aarde werden ten slotte samengebonden door strak geleide en goed georganiseerde godsdiensten als christendom, confucianisme en islam.

Evolutie

Voor het succes van godsdiensten en vergelijkbare ideologieën zijn meerdere verklaringen te vinden in de evolutie. Zeker is dat gods-

dienst en ideologie tot op zekere hoogte overlevingswaarde bezitten. Veel diersoorten hebben al baat bij een sterke leider, die blindelings door de andere soortgenoten wordt gevolgd. Omdat mensen natuurlijk kritischer zijn en hogere eisen stellen aan hun leiders, kan het voor machthebbers goed uitkomen om zich te beroepen op een boven de mensheid uitstijgende superieure leider, een goddelijke macht dus. En hoe kan je die goddelijke macht nu nog imposanter maken dan door deze te koppelen aan indrukwekkende natuurverschijnselen, zoals donder en bliksem, vulkaanuitbarstingen, overstromingen en ander natuurgeweld. En eveneens moet aan een dergelijke bovennatuurlijke godheid wel scheppende macht worden toegekend, want alles wat je om je heen ziet, en dat is heel wat, moet toch ergens vandaan komen.

In het kader van de fundamentele menselijke behoefte aan waarheidsvinding komt in latere tijden vanzelf ook de moderne wetenschap in beeld. Lange tijd is de gedachte geweest dat godsdienst en wetenschap elkaar best wel mogen overlappen en ook tegenwoordig vind je dit argument bij sommige wetenschappers en filosofen nog wel terug. Ik ben het daar uitdrukkelijk niet mee eens. Immers in essentie eist geloof een onvoorwaardelijke overgave aan een bepaalde veronderstelde waarheid. Geloof is in principe niet falsificeerbaar, het werkt niet met objectief toetsbare gegevens en zeker niet met bewijzen. Natuurlijk kan iemand naast wetenschapper best wel gelovig zijn, maar dan moet het gaan om strikt gescheiden onderdelen. Zo was Einstein een voortreffelijke wetenschapper. Daarnaast *geloofde* hij in ontzagwekkende kosmische krachten die hij niet kon bevatten maar waarin hij wel een bepaald vertrouwen had. Iets geheel anders treffen we aan bij de zogenaamde creationisten, waarvan met name de Amerikaanse hoogleraar Michael Behe een treffend voorbeeld is. Zo was Behe dolgelukkig met het feit dat veel geleerden van naam de

door **Harry Ansems**

Mythe, godsdienst en wetenschap hebben één ding gemeen. Zij streven naar waarheidsvinding. Het verlangen naar waarheidsvinding is een uniek menselijke eigenschap. Dit heeft alles te maken met het feit dat de mens in de loop van de evolutie heeft geleerd om bewust zijn hersenen in te schakelen, waardoor representaties van de werkelijkheid die in zijn geheugen liggen opgeslagen, steeds opnieuw opgeroepen kunnen worden. Op deze wijze bezit de mens het vermogen om na te denken over verleden, heden en toekomst.

Mensen willen daarom ook antwoord hebben op vragen over leven en dood en de rol die zij zelf daarbij moeten spelen. De mythe-vertellers uit de oudheid kwamen tegemoet aan dit verlangen. Vanuit hun intuïtie probeerden zij antwoorden te formuleren in de vorm van verhalen, die voor iedereen begrijpelijk waren. Uiteraard pretendeerden de mythe-vertellers de waarheid te verkondigen en zij werden daarbij extra gestimuleerd, als zij het gevoel van hun toehoorders succesvol wisten te prikkelen. Fantasie en overdreven romantisering behoorden ongetwijfeld tot de beste wapens van de talentvolle vertellers.

Van de mythe-verteller naar de godsdienst-exegeet, naar de profeet, is op zich maar een kleine, bijna vanzelfsprekende stap. Omdat bij godsdienst de nadruk meer komt te liggen op een machtig en indrukwekkend opperwezen, is de invloed van godsdienst op grotere groepen mensen daardoor veel krachtiger. Godsdienst gaat uit van een superieur leiderschap door een hogere macht. Het dwingt tot bescheidenheid en onderdanigheid en het heeft daardoor ook een samenbindend effect op een groep. Naarmate de groep groter wordt, kan dit ook leiden tot een sterk gevoel van zelfvertrouwen en optimisme vooral bij degenen, die zich tot een uitverkoren

theorie van de oerknal inmiddels aanvaard hebben. Zie daar volgens hem: Het definitieve bewijs van de schepping en dus ook het bewijs dat God bestaat. Hoezo dan? Is het hun bijbelse god die dit kunststukje heeft geklaard? Of zijn er nog andere kosmologische verklaringen voor de oerknal mogelijk? Is de oerknal echt het beginpunt van alles? Of alleen maar het beginpunt van ons heelal? Uiteraard vragen die voor de creationisten totaal niet interessant zijn, want zij weten al precies hoe het zit. De creationistische visie wordt inmiddels ook door de aan het Vaticaan verbonden theologen met enthousiasme omarmd. En in behoudende protestants-Nederlandse kringen krijgt een auteur als Peter Scheele veel bijval met zijn uitgangspunt dat wetenschappelijke ontwikkelingen alleen maar beschouwd mogen worden in het licht van de bijbelse openbaring. Opvallend is dat de meeste creationisten in feite zeer selectieve keuzes maken en doorgaans niets willen weten van het vak biologie. In Amerika doen bijbelvaste creationisten er zelfs alles aan om biologie-onderwijs op de scholen te verbieden of ernstig te beperken. Uit het volgende blijkt wel waarom.

Het sprookje van Adam en Eva

Voor bijbelvaste mensen is het volkomen duidelijk. Volgens de bijbel heeft god Adam en Eva geschapen als de eerste mensen. Nu komen we dergelijke mythische verhalen over het ontstaan van de wereld, het ontstaan van mens en dier, in heel veel oude culturen tegen, bijvoorbeeld bij oorspronkelijke stammen in Afrika, bij de oude inheemse bevolking in Amerika en Australië en bij de destijds nog in het stenen tijdperk levende bevolking van Papoea-Nieuw Guinea. Meestal komen deze verhalen er in de kern op neer dat door ingrijpen van een buitengewone macht in de vorm van een verheven alwijze persoon praktisch van de ene op de andere dag aarde, zon en maan, dier en mens zijn geschapen. Per cultuur verschillend worden er dan nog de nodige bijzonderheden aan toegevoegd, zoals tijdstip van de schepping, plaats van de schepping, omstandigheden waarin een en ander plaatsvond. Je zou je kunnen afvragen of er dan toch een kern van waarheid zit in het scheppingsverhaal, nu zoveel oude culturen uitgaan van een dergelijke schepping. Het antwoord is nee, natuurlijk niet. Je hoeft je maar enigszins te verplaatsen in de leefwereld van mensen met een nog heel beperkt wereldbeeld en je kunt niet anders dan op een bepaalde gedachtelijn uitkomen.

Menselijke nieuwsgierigheid is al minimaal zo oud als het bewustzijn van homo sapiens. De mens ziet allerlei verschijnselen om zich heen, het opkomen en ondergaan van de zon, dag en nacht, regen, donder en bliksem en vooral ook de aanwezigheid van allerlei medemensen. Hoe kan dit allemaal? Hoe is dit gekomen? Welke oorzaken zijn er? Ja, en dan moet je roeien met de riemen die je hebt. Een wijze oude man in de nederzetting, die al heel veel heeft meegemaakt, komt met verklaringen die indrukwekkend zijn. Bovendien kan hij zich beroepen op verhalen van nog oudere voorouders. Zijn verklaringen lijken ook nog eens volkomen logisch. Er is niets zomaar, alles heeft een begin en ook een doel. Mensen kunnen op zich al heel veel, maar hier moet wel een geweldenaar, een supermens, een god achter zitten.

En nu verlaten we vervolgens de leefwereld van de mensen in de oude culturen. Door grensoverschrijdende contacten, tenslotte uitmondend in wereldwijde commu-

nicatie, komen steeds meer harde feiten ter beschikking. Kennis en wetenschap stapelen zich op, worden steeds verder getoetst en verfijnd. De prestaties van wetenschappers leiden tot opzienbarende ontdekkingen, onder meer op het gebied van biologie, natuurkunde, sterrenkunde, quantumfysica, genetica. Het kan niet anders of de oude mythen en denkbeelden komen nu in een ander licht te staan. Neem het bijbelse verhaal van de eerste mensen, Adam en Eva. Volgens populatiegenetici is het volstrekt onmogelijk dat de menselijke soort uit slechts een enkel ouderpaar is ontstaan. Immers structurele overdracht van erfelijke varianten (of allelen) is alleen maar mogelijk als deze varianten verspreid zijn over een voldoende aantal individuen binnen een populatie. Om het wat eenvoudiger te zeggen: Elke populatie van dieren of mensen die gereduceerd is tot slechts een enkel koppel (man en vrouw) is gedoemd uit te sterven. In de biologie is dit verschijnsel ook wel bekend onder de benaming inteelt. Natuurlijk kan het overgebleven koppel wel kinderen krijgen, maar daarna gaat het al snel mis. Broers en zussen en zeker eventuele kleinkinderen van het oorspronkelijke koppel zullen toch echt partners moeten vinden buiten de ouderlijke afstammingslijn om nog bestendige en levensvatbare voorplanting mogelijk te maken. De bijbel gaat daar natuurlijk niet van uit. Immers de bijbelschrijvers hadden nog nooit van populatiegenetica gehoord. Wat dat betreft konden zij alleen maar gebruik maken van hun eigen fantasie.

Het begrip mens

De primitieve gedachtengang van de bijbelschrijvers blijkt nog het best uit het feit dat zij zich niet eens afvragen wat je precies onder het begrip mens moet verstaan. Homo habilis, homo erectus, homo sapiens, andere mensensoorten? De verhalenvertellers van vroeger hebben daar natuurlijk niet bij stil gestaan, maar wij weten wel beter. De evolutie van onze aapachtige voorouders tot homo sapiens, de "wijze" mens die wij nu zijn geworden, verliep geleidelijk en ging gepaard met een steeds verdere uitbreiding van het hersenvolume. Maar wanneer kun je dan spreken van de eerste mensen? **Australopithecus africanus**, circa 3 miljoen jaar en langer geleden met een herseninhoud van 420 tot 500 kubieke centimeter (kc), wordt algemeen nog wel beschouwd als een aapachtige soort. Maar dan?

Homo habilis, 2 tot 1,6 miljoen jaar geleden, met een herseninhoud van 590 tot 700 cm³? Homo erectus, 1 miljoen tot 700.000 jaar geleden, met een herseninhoud van 815-1060 cm³? Homo sapiens met een herseninhoud van 1040 tot 1595 cm³ verscheen op het toneel circa 130.000 jaar geleden, de enige mensensoort die nu nog bestaat en waarvan wij deel uitmaken. De soorten liepen heel geleidelijk in elkaar over en bijvoorbeeld van homo erectus nemen geleerden al aan dat deze een (primitief) spraakvermogen had en ook al vuur kon hanteren.

Je kunt je afvragen: Wat bezielde de bijbelvertellers eigenlijk om ervan uit te gaan dat onze gehele menselijke soort ontstond uit een enkel ouderpaar en dan ook nog

op een specifieke tijd en plaats in onze geschiedenis. Het antwoord is simpel. Op deze wijze kun je het beste indruk maken op je gehoor dat verder van toeten noch blazen weet. Het is toch immers een mooi en helder verhaal.

De zondvloed en de ark van Noach

Op een zeker tijdstip moet het gebeurd zijn: de zondvloed. Volgens bijbelvaste exegeten enkele duizenden jaren voor Christus. Eerder kan niet, want de schepping van de wereld dateert volgens hen van omstreeks 6000 jaar geleden. Later kan ook niet, want dan zouden bijvoorbeeld ook de pyramidebouwers in Egypte al last gehad hebben van de wereldwijde zondvloed en dat was beslist niet het geval. Maar hoe dan ook, de geschiedenis van Noach dateert uiteraard vanaf het tijdstip dat groot-schalige scheepsbouw door mensen mogelijk was en dat kan toch zeker niet langer dan 10.000 jaar geleden zijn.

In elk geval krijgt deze Noach op zekere dag van zijn god te horen dat laatstgenoemde om alle zondige mensen te straffen een wereldwijde zondvloed zal veroorzaken. Maar gelukkig kan God ook barmhartig zijn. Hij is natuurlijk ook niet uit op het einde van de eerder door hem gecreëerde wereld en daarom krijgt Noach de gelegenheid om een ark (een groot schip) te bouwen en daarin van elke diersoort een koppel (mannetje+vrouwtje) op te nemen.

Noach, die kennelijk als een van de weinige mensen destijds nog godvruchtig was, slaagt er vervolgens in om deze opdracht uit te voeren. Hoe? Dat vernemen we helaas niet in het bijbelverhaal. Ook in de tijd van Noach waren er toch zeker al honderduizenden verschillende diersoorten. Bouw maar eens een schip dat groot genoeg is daarvoor. En hoe vervoer je al die dieren en hoe geef je hen te eten tijdens hun wekenlang verblijf? Ook moet het een hels karwei zijn geweest om al deze dieren tijdens vervoer naar het schip en hun verblijf aldaar van elkaar verwijderd te houden, want de ene helft van de dierlijke soorten is doorgaans geneigd de andere helft op te eten. Vreemd toch dat in vroegere tijden niemand van de gelovigen hier kritische vragen over stelde. Nog vreemder dat ook in onze tijd nog ontelbaren dit verhaal aannemen als de heilige waarheid. In het huidige Amerika bestaat nog steeds een flink aantal zogenaamd wetenschappelijk verantwoorde musea die het zondvloedverhaal met inbegrip van de ark en fraaie namaakdieren op treffende wijze uitbeelden, vooral tot lering van de christelijk opgevoede jeugd. Ook verscheen kortgeleden nog een zeer succesvolle Noach-film, een waar spektakelstuk waarvoor van de modernste trucages en digitalisering overvloedig gebruik gemaakt is.

Persoonlijk heb ik dit uiterst ongeloofwaardige Noach-verhaal ook wel eens aangekaart bij enige bijbel-

aanhangers, van wie ik gezien hun algemeen opleidingsniveau toch wel enig inzicht en relativiseringsvermogen verwacht had. Vergeet het maar. De meest wonderlijke verdedigingsmethoden kom je dan tegen. Ons vooraanstaande advocatencorps met coryfeeën als mrs. Moskovitch, Plasmans, Spong c.s. kan hier nog veel van leren. Het meest platvloerse verweer was toch wel: "God kan alles, dus vanzelfsprekend kan hij er ook voor zorgen dat Noach al die dieren kan verzamelen en op zijn schip krijgen." Een ander verweer: "Je moet hier ook niet denken aan de huidige dieren, maar in die tijd waren er nog oerdieren, een beperkt aantal dieren waar de huidige dieren allemaal vanaf stammen." Waar halen ze dat weer vandaan? Dieren stammen wel af van primitieve oerwezens, zoals de Eukaryoten, maar dan moet je toch wel honderden miljoenen jaren terug in de tijd, in elk geval niet in de tijd van Noach. De iets slimmere bijbelaanhangers beginnen ook vaak met: "Je moet de bijbel niet zo letter-

lijk uitleggen, het is vooral symbolisch bedoeld". Dan vraag ik mij dus meteen af: Welke symboliek wil je hierin zien? Wat willen de bijbelschrijvers ons duidelijk maken? Het feit dat god almachtig is en naar believen nagenoeg de hele mensheid als straf kan verdelen? Het feit dat een godsvruchtig man als Noach alle aardse plagen kan overwin-

nen?

Afgezien van het gegeven dat de bijbelschrijvers zelf hun verhalen zeker niet als symbolisch bedoeld hebben, kan ik me heel wat betere symboliek en stichtelijke verhalen voor de geest halen bij tal van andere schrijvers waarmee wij in de loop der tijd kennis hebben gemaakt. Denk maar aan de boeken van Homerus, Goethe, Schiller, Victor Hugo, Shakespeare, Dickens, Tolstoi of zelfs de gebroeders Grimm.

De verhalen over de eerste mensen en Noach staan natuurlijk niet op zichzelf. Zowel het oude als het nieuwe testament is doorspekt met dergelijke heroïsche maar in onze tijd volstrekt ongeloofwaardige verhalen. Neem de generaal die met enkel klaroengeschal dikke stadsmuren (van Jericho) kan laten instorten. Neem de prediker, die brood en wijn kan vermenigvuldigen, die over water kan lopen, die mensen en ook zichzelf uit de dood kan laten opstaan. Een vanzelfsprekend gegeven is dat dergelijke wonderen zich in onze huidige tijd nooit meer voordoen, tenminste niet zolang objectieve onderzoekers met camera's e.d. in de buurt zijn.

God, de virtuele vader

Hoe is het eigenlijk te verklaren dat heilige boeken als de bijbel nog steeds zo'n succes hebben bij zoveel mensen?

Wat de pure inhoud betreft, kan het succes niet verklaard worden, want in deze boeken staan zoveel vaag-

heden en onjuistheden, dat dit elke aandachtige lezer wel zou moeten opvallen. Maar misschien ligt hier al een belangrijk deel van de verklaring. Het overgrote deel van degenen die zichzelf beschouwen als bewonderaars van deze heilige boeken kan zeker niet als aandachtig lezer worden aangemerkt. Zij komen in de regel niet verder dan het aanhoren van door voorgangers en priesters geciteerde teksten. En dan gaat het voornamelijk om steeds dezelfde psalmen en tekstdelen, die goed in het gehoor liggen bij de beminde gelovigen. Ook huisvaders, die regelmatig aan hun gezin uit het heilige boek voorlezen, blijken doorgaans steeds weer van dezelfde tekstdelen gebruik te maken. Rituele herhalingen zijn immers het meest geschikt om bepaalde opvattingen erin te hameren bij de argeloze toehoorders. Zo werkt indoctrinatie. Een dominee of huisvader die steeds weer met een andere citaten aan komt zetten, zal weinig indruk maken en hooguit als verwarrend worden ervaren.

Wat leidt dan verder nog tot het succes van de heilige boeken. De literaire waarde? Ja, wel als de bijbel je enige referentiekader is, en in vroegere tijden gold dat voor velen. Maar kunnen deze heilige boeken bij serieuze vergelijking de literaire waarde van andere boeken als hierboven gemeld overtreffen? Dat waag ik toch sterk te betwijfelen, al is het deels natuurlijk ook een kwestie van goede smaak. Nee, laten we maar gewoon concluderen wat eigenlijk het grote succes van de heilige boeken is: Het feit dat nog steeds een groot deel van de aanhang daadwerkelijk gelooft dat de heilige boeken direct of indirect door een almachtige god zijn geopenbaard. Dat je van die almachtige god dan toch wel meer mag verlangen dan een onsamenhangende en inhoudelijk niet meer in deze tijd passende tekst, ontgaat hen dan. Evenals het feit dat alle objectieve historici en taalkundigen van naam het er intussen wel over eens zijn dat de heilige boeken in de loop van de tijd door gewone mensen zijn opgesteld, bewerkt, vertaald en uitgegeven.

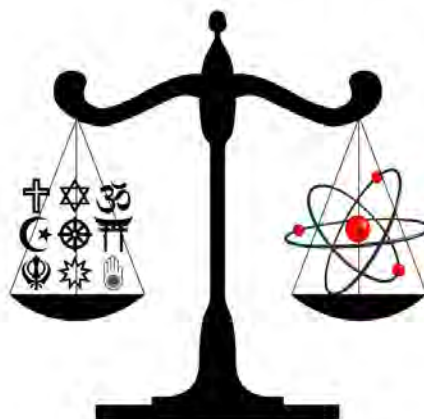
Godsdienst vs. wetenschap

En tenslotte nog de kwestie godsdienst versus wetenschap, die elkaar volgens sommigen niet zouden uitsluiten.

Hoe komt het dan dat een groot deel van met name de beginselvaste godsdienstigen niets van moderne wetenschappelijke ontwikkelingen wil weten? Duidelijk is

wel dat de biologie-wetenschap tot nu toe niets dan onaangenaam nieuws heeft gebracht voor deze godsdienstigen. Zie hierboven. In plaats van je ook eens breder te verdiepen in de verworvenheden van de moderne wetenschap is het natuurlijk gemakkelijker om je kop in het zand te steken. En dat maakt een discussie of zelfs maar een goed gesprek tussen godsdienstigen en wetenschappers vaak zo moeilijk. Veel wetenschappers zijn prima op de hoogte van de inhoud van de bijbel, maar aan de andere zijde, althans bij de beginselvasten, tref je steeds maar afweer, onbegrip en gebrek aan objectieve kennis aan.

Dan toch nog tenslotte even teruggekomen op het succes van de heilige boeken. De grootste troef is natuurlijk de persoon van God zelf als de virtuele vader. Een virtuele vader is een vader die je te allen tijde kunt aanpassen aan jouw smaak en aan jouw behoefte. De bijbelschrijvers en bijbelbewerker hebben dat laatste ook regelmatig gedaan. In de oudste tijden was er vooral behoefte aan een krachtige god die vijanden en ook afvalligen kon verdelgen. Zie het oude testament. Daarna kwam er in de loop der tijd ook wel steeds meer vraag naar een liefhebbende vader. Aangezien het karakter van de vader zelf toch wat onpeilbaar is, kan een zoon worden ingeschakeld die zowel goddelijke macht heeft als ook duidelijke trekken van medeleven en barmhartigheid. Uiteraard is een goddelijke persoon met de menselijke trekken van Jezus ook niet eeuwig houdbaar. Er kunnen nu allerlei vragen worden gesteld bij de door hem verrichte wonderen en het feit dat hij zich niet heeft kunnen verweren tegen degenen die op zijn dood uit zijn. En ook het nieuwe testament munt niet uit door goede in de tijd passende ethische onderbouwingen. "Geef aan de keizer wat aan de keizer toekomt en geef aan God wat aan God toekomt". "Slaat iemand in je gezicht, kere hem de andere wang toe". Wat moeten we daarmee? Maar geen probleem, want ook de persoon van Jezus kan zomaar worden omgezet in een virtuele persoon en dat gebeurt ook door zijn tenhemelopneming. Daarna kunnen praktisch tot in de oneindigheid exegeten, priesters en dominees van de figuur van Jezus maken wat zij zelf maar willen en hem eigenschappen en vaardigheden toekennen waar ook in het nieuwe testament nog geen sprake van is geweest.

Hans Mulder - *De ontdekking van de natuur*

Uitgeverij Terra, 246 pagina's

door **Enno Nuy**

Deze werkelijk prachtige uitgave, in 2021 bekroond met de Jan Wolkersprijs, werd geschreven door Hans Mulder, conservator natuurlijke historie van het Allard Pierson museum, waar de collecties van de universiteit van Amsterdam zijn ondergebracht. Het is vooral een boek over briljante alleskunnners.

Hij laat ons al in de eerste hoofdstukken zien dat twijfel geen eigenschap was die werd aangemoedigd. "Het was zekerheid, en dan in het bijzonder de zekerheid die te vinden was in de leer van de Kerk, waarnaar gestreefd moest worden". De beschrijving van de natuurhistorie was in den beginne nadrukkelijk onderdeel van de christelijke geloofsbeleving.

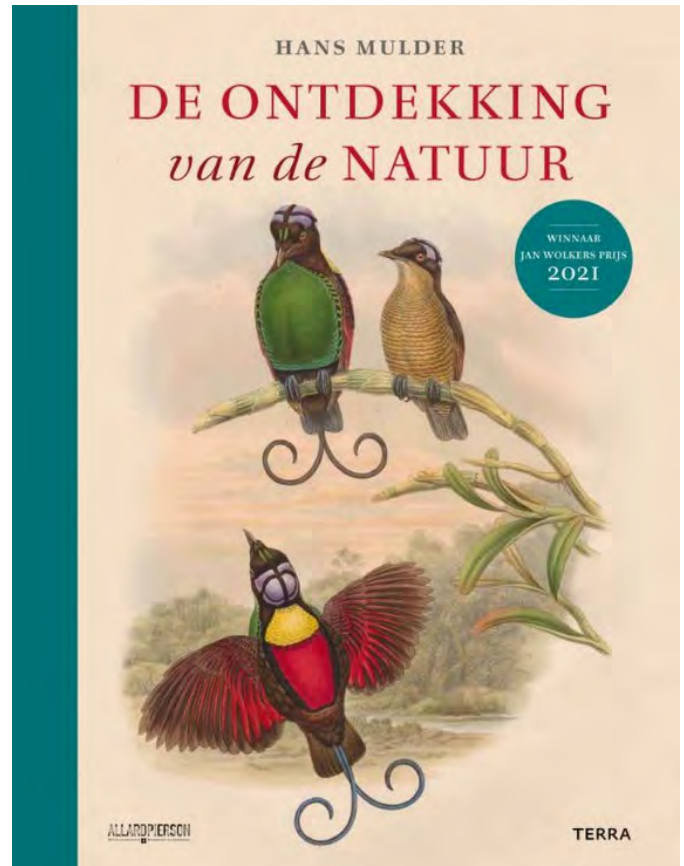
Een kleine anekdote: de Pelikaan komt slechts eenmaal voor in het Oude Testament. De oorspronkelijke Hebreeuwse versie rept in de Septuagint van 'pelekani' en dat werd in de Vulgaat vertaald met 'pellicano'. Maar in de Nederlandse Statenvertaling van 1637 is die vogel opeens een 'roerdomp' geworden, om in de Willibrord-vertaling uit 1975 te muteren in een 'kraai' die in de nieuwe vertaling uit 2004 in een 'uil' veranderde! Op zijn zachtst gezegd merkwaardig.

Overigens, omdat het Nieuwe Testament in Openbaring 12:3 de zevenkoppige draak Hedra ten tonele voerde, ging men er lang van uit dat draken tot de reële wereld behoorden. Tot ver in de Middeleeuwen. Linnaeus twijfelde in 1735 als een van de eersten aan het bestaan van draken, ook al had hij ze in zijn eerste classificatie wel opgevoerd onder het kopje Paradoxa, evenals de pelikaan trouwens. Later schrapte Linnaeus de draak definitief en verhuisde de pelikaan naar de plaats waar die vogel recht op had.

Nog een anekdote: naar verluidt meende Karl Popper aanvankelijk dat de evolutietheorie niet te falsifiëren was en dus niet als een wetenschappelijke theorie kon worden beschouwd. Waarop de bioloog J.B.S. Haldane (1892-1964) antwoordde: "Toon me het fossiel van een konijn in de aardlaag van het precambrium en we praten verder". Had Popper daar niet zelf op kunnen komen?

Encyclopedische kennis

Boeiend zijn de geschiedenissen van de zo onfortuinlijke botanicus Georg Rumphius (1627-1702; in 1670 verloor hij zijn gezichtsvermogen en vier jaar later zijn vrouw en een dochter bij een aardbeving) en Maria Sibylla Merian (1647-1717) die als eerste liet zien dat een grote spin een kolibrie verorberde om welke reden het dier een vogelspin werd genoemd.

Wetenschappers uit haar tijd weerspraken haar, tot pas 150 jaar later haar waarneming werd bevestigd door een andere wetenschapper. Ook verrichtte Merian baanbrekend werk bij de weergave van de metamorfose van rups naar vlinder.

Heel interessant is ook het hoofdstuk over Carl Linnaeus (1707-1778), die bepaald niet zonder eigendunk was. Wat opvalt aan deze mannen en vrouwen is, behalve hun toegewijd zijn, vooral hun encyclopedische kennis die ze vaak al op jonge leeftijd wisten te vergaren. Ja, er was nog veel te ontdekken en ja, er was nog veel laaghangend fruit, maar veel van deze wetenschappers leken,

nee waren echt een uomo universale, thuis op meerdere onderzoeksterreinen. Linnaeus was weliswaar niet de eerste die de mens onder de dieren classificeerde (de viervoeters) maar hij week daarmee wel af van de christelijke leer die de mens nadrukkelijk boven de dieren plaatste.

Nog zo'n homo universalis is **Alexander von Humboldt** (1769-1859) die zich bekwaamde in mijnbouw, meteorologie, elektriciteit, talen, planten en dieren en daarnaast ook nog

eens zelf talloze meetinstrumenten maakte. Zijn broer Wilhelm zou schitteren als taalwetenschapper, filosoof en staatsman. Het leven van Von Humboldt is een aan-schakeling van de meest fantastische avonturen, ja-loersmakend. Von Humboldt realiseerde zich dat de hele natuur onderling samenhangt, niet alleen plant en insect, zoals Merian al had aangetoond, maar ook flora, fauna, de mens, geologie, klimaat er cetera. Er loopt een rechte lijn van Von Humboldt naar James Lovelock (Gaia) en Peter Westbroek (earth system science).

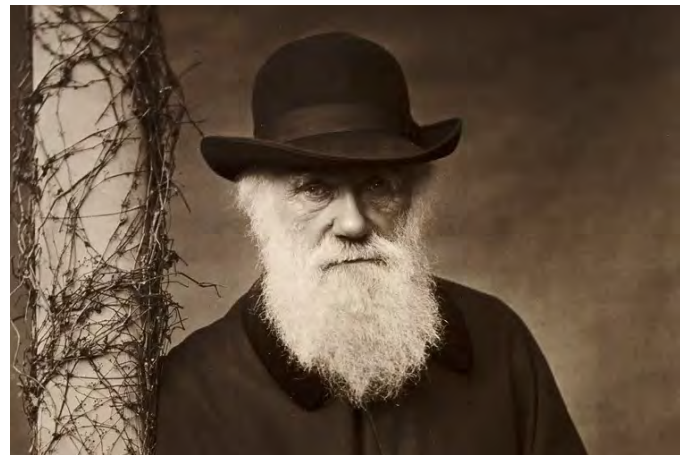
Godsvrucht

Natuurlijk ontbreekt ook Darwin niet in dit buitengewoon fraai uitgegeven boek. Na zijn reis van vijf jaar met de Beagle zou Darwin Engeland nooit meer verlaten. Al zijn expeditie, onderzoeken en experimenten hadden hem aan het denken gezet. Hij had de rest van

zijn leven nodig om zijn *On the origin of species by means of natural selection, or the preservation of favoured races in the struggle for life* te schrijven en daarna te verdedigen. De schrijver noemt dit werk van Darwin terecht "misschien wel het belangrijkste boek uit de geschiedenis van de mensheid".

Ook fossielen werden bestudeerd. Men ging er lang van uit dat God die fossielen in de aarde had verstopt om het geloof van de mens op de proef te stellen. Of het waren restanten van leven dat tijdens de zondvloed was omgekomen. Wat te denken van Athanasius Kircher (1602-1680), die schreef over Egyptologie, muziek, de Chinese taal, de toren van Babel, de pest en nog veel meer en die zich in de onrustige krater van de Vesuvius liet zakken om meer te weten te komen over het binnenste van de aarde. Een van zijn meer dan veertig boeken was getiteld *Mundus Subterraneus* (De onderaardse wereld). Kircher zat er vaak naast in zijn verklaringen, maar zijn nieuwsgierigheid was zonder grenzen.

En, het moet nog maar eens gezegd, veel wetenschappers leverden hun bijdrage aan het ontsluiten van de geheimen van de natuur in de stellige overtuiging dat zij daarmee het wonder Gods zichtbaar maakten. En we kunnen hen daarvoor alleen maar dankbaar zijn. Zonder hun godsvrucht zouden ze wellicht nooit hun baanbrekend werk hebben verricht. En velen onder hen waren ook priester, zoals Darwin aanvankelijk verondersteld werd zijn vader als predikant op te volgen. Hij was afgestudeerd als theoloog.

Hans Mulder schreef een razend interessant boek in heldere en toegankelijke taal over de geschiedenis van het natuuronderzoek. Werkelijk schitterend en rijk geïllustreerd. Een aanrader voor iedereen die iets wil begrijpen van de zoektocht van de mens naar de geheimen en de samenhang van de natuur, culminerend in het spectaculaire en baanbrekend werk van Darwin en Wallace: de evolutieleer. Als iets de mensheid op weg geholpen heeft meer te begrijpen van haar eigen oorsprong, dan is het wel het eindeloze zoeken en interpreteren van **Charles Darwin**, dwars tegen zijn geloofsovertuiging in. Het werk van Darwin kan nooit overschat worden.

Vrijdenkers, geen bla, bla, bla maar actie, actie, actie

(vrij naar Greta Tunberg)

door **Sjef Wester**

Nu de fusievereniging langzaam tot leven wordt gewekt is het tijd om vanuit de nieuwe vereniging ons extern te profileren.

Het Atheïstisch Verbond kent een viertal werkgroepen met het accent op "werk" en geen commissies zoals bij DVG. Mede door bestuurlijk gedoe binnen het AV zijn de werkgroepen langzaam leeg gelopen. Binnen DVG is geen bestuurlijk gedoe dus ga ik ervan uit dat de werkgroepen snel zullen vol stromen met vrijdenkers die wel voor wat atheïsme zijn te porren. Ter info vermeld ik onderstaand de huidige teksten over de werkgroepen zoals vermeld op de AV site.

- **Werkgroep onderwijs.**

De werkgroep onderwijs wordt geregeld benaderd om eens "iets" over atheïsme te vertellen.

Uit zo'n iets-vraag blijkt duidelijk dat wij als Atheïstisch Verbond nog een belangrijke missie hebben te vervullen. Natuurlijk kunnen we tegenwoordig veel over atheïsme vinden op internet, maar een presentatie of een interview of juist antwoord op specifieke vragen is veel meerzeggend.

Zo is er veelal bij middelbare scholen behoefte aan een presentatie over atheïsme. Hier en daar een prikkelende opmerking lokt vragen uit. Dit geeft dan vaak een inzicht in de denkwereld van de vraagsteller.

Ook komen er vragen van studenten die in een scriptie meer willen vermelden over atheïsme. Hier zitten vaak specifieke vragen bij, maar ook zien we gebrek aan kennis en misinformatie. Dit biedt mogelijkheden voor de werkgroep om het Atheïstisch Verbond op de kaart te zetten.

Een interview door aankomende journalisten biedt kansen voor ons om atheïsme meer als gewoon, eigenlijk de nieuwe norm onder de meeste Nederlanders, te laten zien. Wat zij in hun opleiding meekrijgen blijft vaak goed hangen.

- **Werkgroep Atheïstische asielzoekers**

De werkgroep asielzoekers voert gesprekken met atheïstische asielzoekers over hun situatie en hoe en waarom ze ongelovig geworden zijn. Er wordt dan een verslag van het gesprek gemaakt, wat een verklaring van atheïsme kan zijn. Dit verslag gaat naar de organisatie Vluchtelingenwerk Nederland en/of de advocaat van de asielzoeker. We zijn verder geen partij bij de asielprocedure.

De mensen die door deze werkgroep ondersteund worden, komen vaak uit een omgeving waar ze niet openlijk hun atheïsme kunnen uiten of er zelfs maar over kunnen praten.

De omstandigheden voor atheïsten zijn in de meeste landen onaangenaam en in een aantal landen zelfs levensgevaarlijk, maar liefst 13 landen hanteren de doodstraf voor afvalligheid. Het is daarom van essentieel belang dat atheïstische asielzoekers niet on-

terecht worden teruggestuurd naar het land van herkomst.

- **Werkgroep Uittreders**

De werkgroep Uittreders helpt mensen die hun religie hebben verloren door een luisterend oor te bieden, een gesprek aan te gaan, door te verwijzen naar evenementen of bijeenkomsten op het gebied van atheïsme en humanisme en tips te geven over bijvoorbeeld boeken, websites of documentaires.

Helaas vallen sommige oud-gelovigen in een sociaal gat, de kennissen die ze via hun gemeente hadden vervagen nadat de overtuiging die ze bij elkaar hield is weggefallen en soms worden mensen zelfs uitgestoten simpelweg omdat ze niet meer in een god geloven. Het is niet meer als logisch dat mensen dan op zoek gaan naar gelijkgestemden. De sociale banden zijn onder atheïsten over het algemeen niet zo sterk als bij geloofsgemeenschappen, we hebben immers weinig met elkaar gemeen. Echter, er worden genoeg discussieavonden, lezingen en borrels gehouden waar actieve atheïsten interesse in hebben en de sociale contacten aangehaald kunnen worden. Ook kunt u natuurlijk altijd met iemand van onze vereniging in gesprek gaan. Het vergaren van kennis over wetenschappelijke onderwerpen, iets wat veel atheïsten met plezier doen, kan helpen met de vragen "hoe" en "waarom" die ieder wel eens aan zichzelf heeft gesteld. Wij verwijzen dan ook graag door naar boeken of andere bronnen van informatie.

- **Werkgroep Atheïsmedag**

De werkgroep Atheïsmedag heeft als taak het organiseren en verzorgen van dit jaarlijks terugkerende evenement. Het doel van dit evenement is het promoten van debat, discussie en atheïsme in het algemeen. De invulling van dit evenement is flexibel, maar bestond de laatste jaren vooral uit gastsprekers, muziek en debat. Ook wordt op iedere Atheïsmedag een atheïst van het jaar uitgeroepen. We nodigen bekende en minder bekende sprekers, columnisten en debaters uit om een interessante en vermakelijke middag tot stand te brengen.

De afgelopen jaren hebben mensen zoals Floris van den Berg, Boris van der Ham, Machteld Zee, Bart Klink en Jan-Willem Nienhuys op het podium gestaan en de aanwezigen hun meningen en filosofieën voorgeschoteld.

Dus gaat je atheïstische bloed sneller stromen door het bovenstaande, meld je aan bij het bestuur zodat onze nieuwe fusievereniging succesvol kan starten.

Sjef Wester maakt deel uit van de AV-werkgroep Onderwijs.

Gewetensdwang en religieuze conditionering (1)

door *Herman Reimes*

Bijbelverhalen, zoals over de zondvloed en het bestaan van een almachtige God die wonderen verricht, berusten in de kern op denkbeelden uit de mythologie, dat is althans wat vele atheïsten beweren.

In de mythologie gaat het om verhalen en denkbeelden over de oorsprong van de mens en de wereld. Daarin spelen fictieve Goden, helden en fabelachtige dieren met menselijke trekken een rol. Het gaat om verhalen en opvattingen over onbegrepen natuurverschijnselen, waarin hogere machten, (half)goden en boze geesten het leven op aarde beheersen. Bij primitieve volkeren die slechts in stamverband konden overleven, was het geloof in mythen en wonderen van groot belang voor een hechte cohesie binnen de groep én om de onverklaarbare natuurverschijnselen van een 'passende' verklaring te kunnen voorzien.

Het merendeel van de mensheid koestert het denkbeeld dat er wel degelijk een God bestaat die wonderen doet of mogelijk maakt. Dat denkbeeld staat haaks op de realiteit en de uitkomsten van het logisch denken. Mede daardoor veroorzaakt religie wereldwijd zoveel misverstanden, onenigheid en verschrikkelijke oorlogen. Er is dan ook veel voor te zeggen als we de diepere achtergronden van onze behoeften aan religie wat beter zouden doorzien. Gedragsonderzoek waarin we het complexe zoogdier mens grondig observeren kan bijdragen aan zelfkennis en daarmee aan verdieping van een samenhangend mensbeeld. Dat verschaft bijvoorbeeld zinnige antwoorden op kernvragen als:

- Wat maakt dat mensen in een God willen geloven?
- Waarom houden gelovigen zo star vast aan de ongeloofwaardige denkbeelden van religie?
- Hoe komt iemand ertoe om een sterk verankerd geloof in God los te laten?

Gedrag is complex en veelzijdig daarom zullen de antwoorden op drie vragen pas na een brede onderbou-

wing van een aantal relevante gedragskenmerken duidelijk worden.

Alvorens daar verder op in te gaan, schets ik in het kort ter inleiding een beeld van de situatie. Satan en God zijn Bijbelse figuren, waarvan atheïsten beweren dat zij in de mythologie thuishoren, terwijl gelovigen ervaren dat God en de satan werkelijk bestaan. Gezien de enorme negatieve impact van religie en de uitdaging van het logisch denken, blijven atheïsten sterk gemotiveerd om hun denkbeelden wereldkundig te maken en de realiteitsverduistering door religie met 'het vrijdenken' te verlichten. Hier volgt een eerste indruk hoe de Bijbelse waarheid over God een loopje neemt met de aardse wetmatigheden.

Het mythologische karakter van het Bijbelse zondvloed-verhaal

In Genesis laat een 'verlichte' profeet zijn licht schijnen over het plan van een boze God om met een zondvloed de weerspannige mensheid te vernietigen. Uit de gedetailleerde berichtgeving van de profeet valt op te maken dat 'de Heere God' ongeveer 1700 jaar na de komst van Adam heeft besloten om de mensheid om te brengen: "Want de Heere zag dat de slechtheid van de mens op aarde groot was en zei, Ik zal de mens die ik geschapen heb van de aardbodem verdelgen." Maar goddank, Noach vond nog genade in de ogen van de Heere. Hij en zijn naaste familie kregen van God enkele

instructies voor de bouw van een ark en werden op hoofdlijnen geïnformeerd over de aanstaande zondvloed en het reddingsplan voor Noach en zijn familie. Om het mythologische karakter van dit bizarre gesprek te benadrukken zal ik het betoog van de profeet slechts op enkele hoofdlijnen weergeven.

God sprak met Noach over Zijn plannen en zei: "Luister, Ik ben de mensheid spuugzat en wil het hele zootje daar op aarde om zeep helpen. Jij en je naaste familie en een kleine selectie van de landdieren blijft behouden, de rest weg er mee! Ik geef je wat instructies: Jij bouwt met je familie een waterdichte reddingsboot, als die klaar is stuur ik van alle dieren die niet in het water kunnen overleven, een paartje (mannetjes en vrouwtjes). Van alle reine dieren stuur Ik zeven paartjes, je weet maar nooit. Dan geef ik jullie nog zeven dagen de tijd om de beesten naar hun verblijfplaats in de ark onder te brengen. Als alles geregeld is sluit jij Noach de grote toegangsdeur en vergrendelt die hermetisch. Dan zet ik de deuren van alle toegangswateren open en laat de aarde vol water stromen terwijl het 40 dagen dag en nacht onafgebroken plenst van de regen. En zie, daar dobbert jullie 'arke der verlossing' op de wateren, terwijl dat onwillige tuig op aarde kermend verzuipt." Om een lang verhaal kort te maken, de profeet meldt ons dat God dik tevreden was met het resultaat van Zijn vergeldingswerk en vooral met

het dankoffer van Noach en zijn familie omdat zij de **zondvloed** overleefd hadden. Daarop besloot God om Zijn goede wil te tonen en beloofde plechtig om nooit en te nimmer nog eens met een zondvloed te straffen, “Ik sta garant met een regenboog.”

De denkbeeldige God heeft merkwaardige gedachtecronkels

Het was een zinloze belofte en grootspraak van een verongelijkte God; om te beginnen was het immers ook toen al zo, dat al het dierlijk leven via voedselkringlopen ten koste van elkaar in leven bleef. Dus zelfs na een geslaagde overlevings-tocht in de ark, ontbrak het dit gezelschap bij terugkeer op de aarde aan voldoende voedsel. Zo werden de resterende landdieren die uit de ark aan land kwamen elkaars prooi en alsnog het slachtoffer van de boze God (inclusief het zoogdier ‘mens’). Nou ja op dat ene dier na, dat Noach nodig had als dankoffer aan de ‘ware’ God.

Aangezien we nu massaal de aarde bevolken is het aannemelijk dat Adam en Eva en hun nakomelingen, in het licht van de zondvloedmythe, onmogelijk onze verre voorouders kunnen zijn. Omdat er vele goden zijn en de Bijbelse God

steeds waarschuwt dat Hij de enige ware God is die we mogen aanbidden, is het binnen die context aannemelijk dat er ook andere Goden met schepingsdrang bezig zijn geweest. Er wordt gerept over reuzen, de enakskinderen die zich vergrepen aan de nakomelingen van Adam en Eva.

Onderzoeksjournalist en schrijver *Frank Westerman* beschrijft in zijn boek *Ararat* (2007) over zijn zoektocht naar de ‘historische’ ark van Noach. Hij is op zoek gegaan naar de vindplaats, want men beweert bij hoog en bij laag dat de ark ergens op de berg Ararat is beland. Zijn inspan-

nende speurtocht op die enorme berg (van meer dan 5100 meter hoogte) had geen enkel resultaat, hij heeft de ark daar uiteraard niet ontdekt. Westerman heeft de lezers daarover tot op de laatste bladzijde van zijn boek in het ongewisse gelaten, maar met zijn zoektocht de kritische lezers en zichzelf gerust gesteld.

Voor gelovigen en de twijfelaars onder hen, kan het de moeite waard zijn om met enige zelfreflectie Genesis vijf tot en met negen aandachtig door te lezen. Ik hoop dat zij ook de tijd nemen om achter de onderstaande namen aan te geven, waarom het Bijbelse zondvloedverhaal voor hen geloofwaardig, twijfelachtig of zelfs ongeloofwaardig is. Het lijkt een wat overdreven verzoek, maar zelfs onder legio agnosten is er nog stille hoop dat er een God zou kunnen bestaan die de aardse wetmatigheden op een of andere manier beïnvloedt, dus ook voor hen is deze zelftest aan te bevelen. Adam – Seth – Enos – Kenan – Mahalaleël – Jered – Henoch – Methusalach – Noach.

Als uw antwoorden bevestigen dat u nog steeds overtuigd bent van de geloofwaardigheid van het Bijbelse zondvloedverhaal (Genesis vijf tot en met negen) dan zou het kunnen zijn dat uw denkbeelden

worden verduisterd door gewetensdwang. Dan kan het uitermate moeilijk worden om een sterk verankerd geloof los te laten. Er is nog hoop, want psychologisch inzicht op grond van zelfkennis maakt mild kritisch en ongelovig.

Een definitie van het wonder

Na deze inleiding over de mythologische achtergrond van de Bijbelverhalen en de controverse tussen het atheïsme en het religieus fundamentalisme, dringt de vraag wat we redelijkerwijs precies onder een wonder verstaan. Dan gaat het om een definitie die recht doet aan het onderscheid tussen een materialistische levenshouding en de denkbeelden van het spiritualisme: “er is sprake van een wonder als (één of meer) aardse wetmatigheden plotse-ling (dus in een flits) buiten werking treden.” Materialistisch gezien komt elke verandering (dus zelfs de gedachten die in ons brein opkomen en de ‘vermeende’ wonderen door gebedsgenezing) uitsluitend tot stand als het resultaat van een samenloop (combinatie) van aardse wetmatigheden.

Zo is het bijvoorbeeld uitgesloten dat iemand over water kan lopen, want dan zou op dat moment de wet van de zwaartekracht (een natuurwet) buiten werking treden. Binnen de context van bovenstaande definitie bestaan er op aarde geen wonderen. Dan is het uitgesloten dat er op enig moment sprake zou kunnen zijn van een buitenaardse kracht (door een almachtige God) die een of meer aardse natuurwetten plotse-ling buiten werking stelt. Daarmee is de mogelijke inbreng van een God die wonderen verricht slechts te herleiden tot een gedachtespinsel. Al onze gedachten zijn slechts mogelijk door de combinatie van een hele reeks aardse wetmatigheden die zich in de Homo sapiens kunnen voltrekken (de materialistische kijk op ‘het leven’). Door de indringen-de illusie van een irrationeel geloof wordt daar door gelovigen heel anders over gedacht. Er zijn voor hen een hele reeks aanleidingen om juist wel in wonderen te willen geloven en om dat geloof toe te schrijven aan de inbreng van een almachtige God.

Het onderscheid tussen het alledaagse en het spirituele mysterie

Voor een eerste verklaring van ons eigenaardige en complexe gedrag maak ik duidelijk onderscheid tussen het alledaagse en het spirituele mysterie. Homo sapiens typeert zich als een zoogdier met een groot inlevingsvermogen, intense emoties en een uitstekend verstand. Daarom is het logisch dat we vragen naar de oorsprong van het heelal en naar het ontstaan van al die ingewikkelde levensvormen. We zijn in aanleg nieuwsgierig en willen graag weten wat ons boven het hoofd hangt en hoe het één met het ander in verband staat. Op een aantal essentiële vragen ontbreekt het ons aan inzicht en tasten we collectief in het duister. Dit fenomeen van het onbekende noem ik het alledaagse mysterie.

Het ligt dan ook voor de hand dat we moeite hebben om de vele onzekerheden van het alledaagse mysterie te accepteren. Gezien onze behoefte aan zekerheid veronderstellen we dan een sturend concept achter de geheimen van 'het leven'. Sommige mensen beschouwen die sturende kracht als de scheppende God die 'het Al' bestuurt. Volgens hen moet er 'iets' tussen hemel en aarde zijn dat op de een of andere manier verbinding heeft met ons mensen en het andere leven op deze planeet. Die gedachte laat zich echter niet verder vertalen in de wetmatigheden van de natuur, evenmin strookt zij met onze kennis over de mogelijke oorsprong van het alledaagse mysterie.

Het spirituele mysterie onderscheidt zich als een bijzondere gewaarwording, omdat we de waarnemingen van het alledaagse mysterie als een mystieke ervaring kunnen beleven. Dat wil zeggen, we ervaren de innerlijke gewaarwording dat er op de een of andere wijze contact wordt gemaakt met het buitenaardse, bijvoorbeeld met God of Allah. Hiermee komen we bij de kern van de zaak, want het spirituele mysterie heeft een irrationeel karakter omdat het veronderstelt dat het de aardse wetmatigheden buiten werking kan stellen. In dat opzicht voorziet 'het wonder' in de behoefte aan transcendentie en een 'eenvoudig antwoord op de geheimen van het leven'. Zo'n mystieke ervaring voltrekt zich in gradaties; van een vaag

gevoel tot heftige extase. We zien dit bijvoorbeeld tijdens bijeenkomsten van de pinkstergemeente, waar ernstig zieke mensen hoopvol naar toe komen voor genezing.

De gewaarwording van bovennatuurlijke krachten

Dat veel mensen ontvankelijk zijn voor het geloof in bovennatuurlijke krachten werd onlangs bevestigd door het 'god-helm' onderzoek van psycholoog David May. Op het jaarlijkse muziekfestival Lowlands werden bezoekers uitgenodigd om deel te nemen aan een wetenschappelijk onderzoek naar bovennatuurlijke, spirituele ervaringen. De proefpersonen kregen wetenschappelijke uitleg over de functie van de 'god-helm', die zichtbaar verbonden was met een indrukwekkende hoeveelheid meetapparatuur. Ogenscheinlijk om de juiste hersengebieden te stimuleren en de waarnemingen te registreren. De deelnemers werden geblinddoekt en kregen een lichte ruis te horen. Door die (zogenaamde) wetenschappelijke uitleg en de imposante apparatuur, werd de indruk gewekt dat via de 'god-helm' mogelijk buitenaards contact waarneembaar zou kunnen zijn.

Alhoewel de helm in werkelijkheid niet met enig apparaat was verbonden, hebben diverse deelnemers melding gemaakt van indrukwekkende sensaties.

Sommige van hen waren buiten hun lichaam getreden, of hadden contact gemaakt met een buitenaardse kracht (voor hen een ultieme realiteit). Of men voelde hoe een sterke 'kracht' aan hun hoofd trok. Dit gebeurde bij vijf tot tien procent van de deelnemers aan dit experiment. Ongeveer 20 procent van de deelnemers maakte melding van minder sterke gewaarwordingen, waaronder fysieke sensaties zoals zweten, trillen en kippenvel.

Diep verankerde denkbeelden blijven geloofwaardig

Het is ongetwijfeld zo, dat door de huidige wetenschappelijke kennis van zaken tal van 'Bijbelse waarheden' volledig achterhaald zijn. Als iemand er desondanks van overtuigd is dat zijn geloof in God en wonderen op waarheid berust, dan verkeert hij in een onmogelijke positie om dit op grond van gezond verstand vol te kunnen houden. Toch is de praktijk anders, want denkbeelden die als een diep verankerde waarheid in ons brein geïntegreerd zijn, kan men in de regel niet zonder innerlijke gewetensstrijd opgeven. Zo kan religie een belangrijke aanleiding zijn tot een vorm van dwangmatige realiteitsverduistering waarbij het logisch denken verdrongen wordt om het geloof te kunnen behouden.

Bij een sociologisch onderzoek onder Britse kinderen werd duidelijk dat slechts een op de twaalf zich later losmaakt van de religieuze overtuiging van de ouders. Via een indringende conditionering van het geweten krijgt de schijnwereld van

religie voor het kind de impressie en het karakter van de werkelijkheid. Het vertekende mensbeeld van religie dat gelovige opvoeders aan hun kinderen voorhouden, komt bij hun kinderen waarheidsgetrouw over. Ze worden op geen enkele wijze uitgedaagd om kritische vragen over het religieuze gedachtegoed aan de orde te stellen. Het is in zeker opzicht een veilige en besloten omgeving, waar geen afwijkende opvattingen over het vertrouwde gedachtegoed binnenkomt.

Hersenspecialisten hebben vastgesteld dat tijdens de prille jeugdjaren ook de hersenfuncties voor het

integreren van een godsgeloof worden geactiveerd en opgebouwd. Kennelijk wordt ons brein gestructureerd door aanleg, opvoeding én het cultuurpatroon van de samenleving waarin we opgroeien. Dit in de hersenen opgeslagen bestand is een van de belangrijkste oorzaken dat we onze dwangmatige fixatie op religie instandhouden. Het verdringt (in eerste instantie) elke twijfel aan de geloofwaardigheid van de mythologische denkbeelden. Dit maakt dat mensen met een sterke geloofsovertuiging onbereikbaar blijven voor redelijke correcties op grond van logische argumenten, tenzij na verloop van tijd een onthechtingstraject mogelijk blijkt. Kortom, als een godsgeloof in de hersenfuncties is opgeslagen, verklaart dat waarom redelijke argumenten die de ongeloofwaardigheid van religie aantonen, niet direct bij de betrokkenen kunnen doordringen. Hersenonderzoek laat zien dat het voor je brein weinig uitmaakt of je iets daadwerkelijk beleeft of dat je het je alleen inbeeldt.

De complexe samenhang van ons gedrag

Christenen hebben de Bijbel, joden de Thora en Talmoed en islamieten de Koran en de sharia. Zij beweren allemaal dat deze schriftelijke instructies rechtstreeks van hun God afkomstig zijn. Daarom is het zinnig

om elkaar met enige zelfspot uit te dagen en te streven naar zelfkennis en bewustwording. Herhaalde confrontatie met de realiteit zet het proces van onthechting aan een streng geconditioneerd geweten in gang. Mogelijk is dit een methode om het extreem religieus fundamentalisme te ontmoedigen. Door het stellen van kritische vragen (het vrijdenken) en het opdoen van kennis en nieuwe ervaring, komt de geconditioneerde denkwereld van religie openlijk in botsing met de realiteit van alledag en het logisch denken. Daarom heb ik in mijn artikel in het vorige nummer van dit tijdschrift over de tragiek van Maria en Jezus, alle onmogelijke Bijbelse franje (op grond van een Goddelijke inbreng) weggelaten en het als een geloofwaardig verhaal beschreven.

Vele gedragswetenschappers met een religieuze achtergrond vertonen een eigenaardige mix van religieus en wetenschappelijk denken. Zij trachten het Bijbelse mensbeeld te combineren met het evolutionaire mensbeeld én de wetenschappelijke stand van zaken. Vandaar mijn verzoek (aan ieder van hen) om met enige zelfreflectie het zondvloedverhaal grondig te overdenken. Want ook onder niet-gelovige gedragswetenschappers en vele humanisten rust er een taboe op het ontmaskeren van achterhaalde religieuze denkbeelden.

De Bijbelexegesen van theologen met aanzien zijn vaak bedoeld om de tegenstrijdigheden en onmogelijkheden in de Bijbel zo te verwoorden dat ze voor gelovigen geloofwaardig blijven. Dit gepruts met de ongeloofwaardige denkbeelden van religie heeft alle kenmerken van infantiel zelfbedrog. Ja, het is een intellectuele prestatie om historische gebeurtenissen te achterhalen en daarin logische verbanden te ontdekken. Maar suggereer daarmee niet dat mythologische verhalen (zoals over de zondvloed) geloofwaardig zijn. Deze vorm van realiteitsverduistering is tot op zekere hoogte te vergelijken met het analyseren van sprookjes. Zo zijn in overdrachtelijke zin veel theologen bezig om te achterhalen of het sprookje van Hans en Grietje nog wel houdbaar is. Want na uitgebreide studies staat inmiddels vast dat niet Hans, maar zijn jongste broer Pietje en zijn zusje Grietje door hun stiefmoeder in het bos zijn achtergelaten. Deze vorm van verminkt 'vrijdenken' is vergelijkbaar met de vrijheid (van godsdienst) om achterhaalde mythologische denkbeelden te blijven koesteren. Het echte vrijdenken is vooral bedoeld om zichzelf te bevrijden van achterhaalde denkbeelden, daar is het atheïsten en vrijdenkers om begonnen.

Wordt vervolgd.

INGEZONDEN

Atheïsten let op uw zaak!

(vrij naar Gerhard Elferink)

Op de afgelopen, slecht bezochte, algemene jaarvergadering van het Atheïstisch Verbond (AV) in Utrecht heeft het bestuur groen licht gekregen om te fuseren met De Vrije Gedachte (DVG) op basis van gelijkwaardigheid.

In een op te richten werkgroep met leden uit beide verenigingen zal worden gekeken naar nieuwe statuten en huishoudelijk reglement en heel belangrijk, een nieuwe naam. Daarin zal het woord Atheïsme of een afgeleide daarvan prominent aanwezig moeten zijn. Binnen DVG wordt heel verschillend gekeken naar het Atheïstisch gehalte van de vereniging, variërend van vol atheïstisch tot helemaal niks atheïstisch, terwijl binnen het AV Atheïsme geen discussie is maar juist absoluut gemeengoed.

De voordelen van de fusie vereniging kunnen slechts dan als positief worden gezien als de invloed vanuit het AV zichtbaar is binnen de fusievereniging en vooral naar de buitenwereld.

Dus actief uitdragen van het atheïsme. Het Humanistisch Verbond doet dit al voor het vrijdenken.

Samengevat: Atheïsten binnen de fusievereniging wees alert! Wees op uw hoede! Laat uw gezicht zien op de vergaderingen. Laat van u horen. Sta pal achter het atheïsme en eis dat woord atheïsme of een afgeleide daarvan prominent in de nieuwe fusieverenigingsnaam komt.

Sjef Wester

[Kartoon van Gie Campo hierbij zie pag. 3]

Knevel blijft geloven

door Anton van Hooff

In 2009 baarde EO-coryfee Andries Knevel opzien door onder het oog van de televisiecamera een document te tekenen waarin hij het creationisme afzwoer; Amerikaanse hoogleraren hadden hem ervan overtuigd dat het traditionele creationisme niet in overeenstemming met de wetenschappelijke inzichten was. Mooi natuurlijk, maar heeft Knevel verder doorgedacht? Daarvan blijkt niets in het vraaggesprek met NRC naar aanleiding van het feit dat hij door de EO is afgedankt. Onbeschaamd belijdt hij daarin zijn geloof in de absurditeiten van een drie-ene god, de opstanding van Jezus van N. en het hemelse hiernamaals.

Zijn openbaring

De manier waarop hij tot het geloof kwam, was wat platvloeser dan bij Paulus (op weg naar Damascus) en Luther (overvallen door hevig onweer). Bij een 'heerlijk' college economie in zaal 4A-00 van de VU kwamen 'als een bliksemschicht de grote levensvragen' in zijn ziel op. Knevel ervoer die sensatie als een ingrijpen van God. Die zette zijn leven op de kop. Hij ging niet meer naar college, maar begon de brieven van Paulus te lezen. Dat

zijn inderdaad de oerbronnen van het christendom. Ze werden immers tientallen jaren voor de vier evangeliën geschreven. Toevallig lees ik er in deze tijd vaak in, omdat ik bezig ben met een boek over de polemieken tussen christelijke geloofsverdedigers en geïnformeerde critici als Julianus de Afvallige. Mij

vervullen de epistels met walging. Wat een onhebbelijke scherpstijper en vrouwenhater is die Paulus! Hij is het die de herinnering aan de goeroe Jezus van N. tot een dogmatisch geloof heeft gemaakt. Knevel vond de brieven 'geweldig' en betreurde het dat het er maar dertien waren. Vooral sprak hem de Paulinische genadeleer aan; de goddelijke gunst zou ons uit liefde geschonken zijn.

Na veertien dagen besloot Knevel theologie te gaan studeren. Als HBS-b'er moest hij Grieks en Latijn leren. Dat vereiste is helaas sterk verwaterd. Moderne afgestudeerden in de godgeleerdheid kunnen de bronnen van hun geloof niet meer in het origineel lezen. Ik heb niets tegen vertalingen; ik gebruik ze veel om gedachtegangen te pakken, maar bij treffende passages ga ik steeds te rade bij het origineel, vaak met verrassende ontdekkingen over misleidende weergave in de moderne talen. Knevels ervaring was niet zomaar een moment van bezinning, nee het ging om een echte goddelijke openbaring (epifanie), want 'Niets gebeurt bij toeval, staat in de catechismus.'

Knevel genoot volop van de theologiestudie in Utrecht, die orthodoxer was dan elders. Hij werd dan ook lid van

de *Voetius*, de studentenvereniging onder de zinspreuk 'De vreze des Heeren is het beginsel der wijsheid'.^[1]

Zijn geloof

Het geloof in god in drie personen is bij Knevel diep verankerd. En Jezus' opstanding uit de dood dan? 'Het aantal nieuwtestamentici dat wereldwijd juist die opstanding theologisch doordacht heeft, en aanvaardt, wordt alleen maar groter. Hoe dieper je de Evangeliën bestudeert, hoe meer je tot de overtuiging komt dat wat er geschreven is waar is. Er zijn zoveel goeie papieren voor, gewoon wetenschappelijk. Toets het. Tóets het. ... Deze God heeft zich geopenbaard. Hij is.'

Dat toetsen hebben reeds de antieke critici gedaan. Er zitten zoveel tegenspraken en ongerijmdheden in de verhalen over Jezus' kruisiging en opstanding dat een moderne rechter ze als bewijs niet zou aannemen.

Moderne theologen die ik wel eens raadpleeg, zoals Harry Kuitert, proberen er dan ook een draai aan te geven. Van gemakkelijke onbegrijpelijkheid is wat Alleke Wieringa op de webstek *Remonstranten* (19 april 2019) schrijft onder de titel 'Opstanding: blijven hopen': 'Jezus achterna gaan wil zeggen dat de wereld je niet onverschillig laat. Dat je het je aantrekt als zij kapot gaat, als er mensen in de verdrukking komen. En daar iets voor doen. Of iets tegen doen. In opstand komen bijvoorbeeld. Of je dat nu demonstrerend of middels een brief aan bevoegde instantie doet, of dat je een paar 'onschuldige' vragen stelt. Die geest die in jou voortleeft zou je kunnen doen besluiten om zelf op te staan (mijn cursivering - AvH).'

Wat Knevel te wachten staat

Op het eind van het vraaggesprek openbaart Knevel zijn toekomstverwachting: 'Leven bij God'. Wat een hoogmoed. In een verklaring van de calvinistische Heidelbergse catechismus, dus die van Knevel, staat onder Predestinatie (voorbesteding): 'God kiest uit wie Hij wil', met verwijzing naar Knevels favoriet Paulus in zijn brief aan de Romeinen (9:18). Hoe weet Knevel dat hij niet voor de hel is gepredestineerd?

Paulus schrijft zijn brieven (in feite dicteerde hij); waarschijnlijk van Valentin de Boulogne omstreeks 1618 tot 1620 (Wikiwand).

Luthers gezel Alexis dodelijk door bliksem getroffen, ets Gustav König 1847.

Gewijde aarde. Keerpunt van de reformatie. In een schicht van de hemel werd hier aan de jonge Luther de weg gewezen; Lutherstein in Stotternheim, Erfurt, Wiki Commons. Zal ooit in lokaal 4A-00 van de VU een plaque voor Knevels keerpunt geplaatst worden?

[1] Gisbertus Voetius, oorspronkelijk Gijsbert Voet (1589 - 1676), was een uiterst rechtzinnig hoogleraar theologie in Utrecht.

Roel en de Russen

Reactie op Roel van Duijn

door **Rik Min**

[Rik Min citeert hier – cursief gedrukt – delen uit het artikel *Russische wolken en Nederlandse sekteleiders* van Roel van Duijn, gepubliceerd in De Vrijdenker van december 2021, en hij reageert daarop – romein gedrukt. Wij wijzen erop dat de standpunten van beide auteurs geheel voor hun eigen rekening zijn en dat wij de vermelde feiten/“feiten” niet hebben getoetst. – Redactie.]

Hoe verlossen wij ons van de donkerblauwe complot wolken boven Europa?

Donkerblauw? Waar slaat dat op?

Eind mei van dit jaar ontvingen een aantal invloedrijke Europese bloggers bericht van een geheimzinnig bureau. Een verzoek om ruchtbaarheid te geven aan de onbekende informatie dat het dodental na een prik van het Pfizer vaccin drie maal zo hoog zou zijn als na een Astrazeneca prik. Het buro, dat zich ‘Fazze’ noemt en in Londen gevestigd zou zijn, zou flink betalen. De gegevens waarop het bureau zich baseerde zouden door ethische hackers in geheime rapporten van EMA, het instituut dat medicijnen keurt voor de Europese markt, gevonden zijn. ‘Waarom benadrukken sommige regeringen dat Pfizer veilig is terwijl het zoveel slachtoffers eist?’, zo luidde de boodschap die de bloggers naar buiten zouden moeten brengen.

Hij noemt geen enkele naam. En wat is invloedrijk? En wat zijn geheime rapporten van de EMA? Wat is EMA? Hij legt het niet uit.

Al snel brachten alerte Franse en Duitse ontvangers van het bericht aan het licht dat ‘Fazze’ niet in Londen ingeschreven staat, geen antwoord geeft op kritische vragen en dat de verantwoordelijken in Moskou zitten. De zogenaamd gestolen gegevens van EMA waren niet op de aangegeven adressen op internet te vinden.

Welke ‘Franse’ en ‘Duitse’ ontvangers? Toch zeker geen westerse geheime diensten? Of stromannen/vrouwen daarvan?

Waarom toch altijd weer die Russen?

Dit is een voorbeeld van de actieve Russische pogingen om complottheorieën over westerse vaccins te verbreiden. Astrazeneca was gekozen als contrast met Pfizer, omdat Astrazeneca evenals het Russische vaccin Sputnik V een vector-vaccin is. En daar gaat het om: de westerse messenger vaccins zoals Pfizer en Moderna in diskrediet te brengen ten gunste van Sputnik V.

Waarom zou men dat? Welk motief zou men in vredesnaam hebben? Als er al complotten zijn komt dat uit de hoek van de homeopaten, de antroposofen, Vrije School-adepten en/of van Thierry Baudet’s aanhang.

De verkoop van Sputnik V is van levensbelang voor de financiën van de Russische staat, met z’n belabberde economie. De Russische trollen campagne doet er alles aan om Sputnik V in de hele wereld te verkopen en daartoe Pfizer, de concurrent, in een slecht daglicht te brengen. Dat is het echte complot achter het lucratieve voorstel aan de bloggers.

Onzin. Een pure vorm van projectie, zoals dat heet in de psychologie. Het westen is juist bang voor Russische en/of Chinese vaccins (die heel goedkoop zijn). Dat lijkt me eerder een motief om tekeer te gaan tegen Sputnik. Sputnik aan sich lijkt me geen enkele bedreiging voor de westerse farmaceutische industrie.

Het is een zuiver voorbeeld van een complottheorie, omdat de indruk gewekt wordt dat “het volk” in zijn gezondheid bedreigd wordt door een misdadige farmaceut die samenwerkt met Europese regeringen, die er kennelijk

geen probleem mee hebben om onnodig veel dodelijke slachtoffers aan te richten.

Het valt me mee dat hij de aantijgingen van Hitler (uit Mein Kampf) niet aanhaalt: een complot van de judeo-bolsjewieken...

EU versus disinfo. Wie heeft effectief geholpen bij het aan het licht brengen van het echte complot achter deze poging? Er is sinds enkele jaren een afdeling van de EU die grote aantallen Russische (en andere) complottheorieën opvist uit de media. Deze club documenteert de hele vangst netjes op een rijtje op een site met de bescheiden naam EUvsdisinfo. Uit deze schat van verhalen blijkt hoe het goedgeefse bureau "Fazze" in de Russische psychologische en commerciële oorlogsvoering past.

Ook weer een vorm van projectie; lijkt mij. Dit soort namen als Fazze en Fuzzy en Fuzzy Bear zijn typisch namen die de CIA bedenkt. Een zogenaamd "Russische hackers-fabriek", "ergens naast het Kremlin" [NOS, Vara, VPRO]. Ik mag dan dus best wel bijna zeggen dat het dus eerder uit die koker van inlichtingendiensten met hun desinformatie komt.

De Russische media campagne begon zo: "Er is geen Corona epidemie". Het zou een verzinsel van de WHO en een 'media epidemie zijn (april 2020, Youtube en Ukrlife.tv).

Ik kan me niet heugen dat de Russen of de Chinezen dit gezegd hebben. Ze hebben de Covid problemen altijd heel serieus genomen en hele gebieden en landen op slot gdaan. Dat doe je niet als je denkt dat het geen epidemie zou zijn.

Weldra werd deze complottheorie vervangen door steeds nieuwe mutanten.

Deze zin snap ik niet...

'Albert Burla, de baas van Pfizer heeft geen prik van zijn eigen vaccin ontvangen en was niet in Israël toegelaten. Niet verrassend: het aantal van de doden door het nemen van dit vaccin loopt nu in de honderden.' En daarbij: 'De Globalisten slaan alarm: er zijn te veel mensen op aarde. Een of twee miljard zou voldoende zijn'. In het Russisch op Tsargrad.tv op 12 maart 2021 toen Albert Burla al voor de tweede keer met z'n eigen vaccin geprikt en in Israël geweest was.

Geen idee waar dit op slaat.

Wat ik van het voorgaand citaat geleerd heb dat het woord 'imperialisten' in het Rusland van Poetin vervangen is door 'globalisten'.

Het woord globalisten wordt door niemand serieus gebruikt. Alleen het woord anti-globalisten. Wel het woord imperialisme. Rusland, China en ik gebruiken graag het woord imperialisme. Dat weet iedereen. Logisch want zo zegt men – en definiert men – dat al 100 jaar.

Geopolitika. Het blad 'Geopolitika', spreekbuis van het Kremlin, beweert dat 'Covid 19 vaccins gevaarlijker zijn voor de meeste mensen dan de ziekte. Covid 19 is geen gevaar voor de meeste mensen.' Dat zegt het blad deze zomer (17 juli 2021), in het Engels en Italiaans, want in Rusland zelf dringt de regering er bij het volk op aan dat het zich vaccineren laat.

Ik denk en weet wel haast zeker dat het Kremlin of het ministerie van Gezondheid dat nooit gezegd heeft. Overigens is het deels wel waar dat voor sommige gezonde jonge mensen Covid niet veel gevaar oplevert. (Behalve dat gezonde mensen – net als gezonde kinderen – wel bron van besmetting kunnen zijn.)

Het Russische volk wordt ondertussen voorgehouden dat de pandemie in Europa erger woedt dan in Rusland. Iets wat men kennelijk graag wil bevorderen door in Europa het inenten te remmen.

Ach, geloof je het zelf? Wel zeggen Russen wel eens dat westerse landen hun zaakjes niet helemaal op orde hebben. Nou en?

In de ijver om het Russische vaccin aan Arabische landen te verkopen moet men verklaren waarom het Russische volk zelf zich weinig laat vaccineren met Sputnik V. Van daar dat men in een serie media in de Arabische taal laat berichten dat een 'Angelsaksische campagne verantwoordelijk is voor het reduceren van de vaccinatiegraad in Rusland' (4 juni 2021). Dit doen ze volgens deze media door hun ongefundeerde kritiek op Sputnik V. Doel: de vaccinatie in Rusland te saboteren.

Inderdaad laten sommige Russen zich niet altijd vaccineren. Geen idee waarom niet. Uiteraard vinden de Russen (en de Russische regering) het niet leuk dat men in het westen de vaccins van Rusland en China met dedain bespreekt.

En ... de westerse vaccinatie is gericht op totale bevolkingscontrole en reductie van de wereldbevolking. Wie zit daarachter? Je raadt het: Bill Gates, die ons zijn Nieuwe Wereldorde wil opleggen ('Geopolitika' 2 juli 2021). Dit in het Spaans. Maar wanneer een artikel in Geopolitika verschijnt, betekent dit dat hetzelfde verhaal in vele talen en in vormen door de wereld wordt verspreid. En door robots honderden malen per minuut over het internet uitgespuwd wordt.

Dat gedoe met Bill Gates, de WHO en Schwab komt eerder uit de koker van de westerse wappies, Lange Frans en Willem Engel dan dat het Kremlin dat serieus neemt. Ik neem die verhalen over het willen halveren van de mensheid, zogenaamd door Bill Gates, de WHO en Schwab (World Econ. Forum) ook niet serieus. Net als die onzin over een Great Reset.

Eiwitten. (...) EUvsdisinfo tekent hierbij aan dat het genoemde tijdschrift dubieus is. Nonsens verpakt in wetenschappelijk jargon. Pfizer is volgens dit Russische bericht een medicijn dat zonder een serieuze test door de Amerikaanse staat is toegelaten. Opvallend is dat men aan de inhoud van het bericht toevoegt dat 'zodra het vaccin geïnjecteerd is het lichaam niet zal blijven zoals het was, aangezien de eiwitten in het lichaam beginnen te werken.'

mNRA werkt wel degelijk op iets in. Dus is deze beschuldiging richting 'de' Russen niks zeggend.

Dit laatste doet mij denken aan de alarmerende opmerking die Max von Kreyfelt van Café Weltschmerz maakt bij de 18e aflevering van mijn serie. 'Waarom liegt de overheid over het vaccin(...) en waarom zet zij met onwettige, dwingende macht en kracht de bevolking aan tot het nemen van een gentherapie dat toxische Spike eiwitten creëert en het eigen immuunsysteem uitschakelt?' Daarop legt deskundige Anouk Tenzijhoff hem geduldig uit dat wanneer er inderdaad een ophoping van schadelijke eiwitten zou zijn, dat al lang zichtbaar zou moeten zijn bij de miljoenen die nu al gevaccineerd zijn. Het is opvallend dat ook de Weltschmerzman zijn bijdrage presenteert als een complot tussen de ligende, dwingende staat en de kwaadwillige vaccin producent. En dat dit complot precies hetzelfde is als in de vele voorbeelden van deze redenering die verschijnen in de Russische publicaties. De westelijke sekteleiders lopen regelmatig een stukje op met de Russische complotcampagne. (...) Niet alleen als het gaat over Covid 19.

Wat heeft Weltschmerz met de Russen te maken? Het enige wat Weltschmerz wel eens doet, is criticasters van de MH17-onderzoekscommissie aan het woord laten. Persoonlijk vind ik dat ze veel meer criticasters van de MH17-onderzoekscommissie aan het woord moeten laten. Niet alleen daar maar in alle media.

Merkel. Nu Merkel naar Moskou is gereisd om in een uiterste poging nog met Poetin te praten, heeft de Russische minister van Buitenlandse Zaken aan de wereld laten weten dat Berlijn een leidende rol heeft gespeeld bij de 'kunstmatig geschapen hype om Navalny'. Merkel samenzweert met Navalny 'om Rusland in diskrediet te brengen.' Want de hele Navalny-affaire was niets anders dan "een

gerichte provokatie” van Duitsland en zijn bondgenoten tegen Rusland. Met het doel om zich te mengen in de Russische ‘binnenlandse aangelegenheden voor de verkiezingen van de Doema’.

Ik heb groot respect voor Merkel. Maar ze is ook maar een onderdeel van de EU en de NATO. Het is in mijn opinie waar dat de kwestie Navalny “dient om Rusland in diskrediet te brengen”. Navalny is helemaal niet de leider van de oppositie. Dat is namelijk de communistische partij van Rusland. Dat is de oppositieleider. Dus alleen dat al is een verkeerde voorstelling van zaken.

(...) Rusland zou zich natuurlijk nooit mengen in verkiezingen in een ander land. Daarover is de Russische pers duidelijk. ‘De Democraten hebben de Russische verkiezingen gestolen’, meldt Geopolitika. Men voedt in het Westen - het artikel is in het Engels - de leugen van Trump.

Ja dat wordt in sommige Russische kranten gezegd. Nou en? Verkiezingen met heel veel poststemmen en met lokale stemcomputers – zonder papieren afdruk voor in het archief om naderhand met de hand te kunnen controleren – deugen niet. Ook niet in Nederland [Min, op zijn weblog, 2000 – 2021]. De suggestie dat Geopolitika een spreekbuis is van de Russische regering is suggestief. Deels wellicht, net als de NRC of Volkskrant wel eens spreekbuis van Rutte zijn. Het zegt allemaal niks. Suggestief, in de zin van beschuldigen, is hier juist eerder een kenmerk van Roel van Duijn.

Kan Poetin misschien niet anders dan in complottheorieën spreken? Democratie=dictatuur. In dit stukje kan ik niet alle Russische complottheorieën van de laatste maanden weergeven. Maar nog één, als climax. ‘Democratie is perfecte dictatuur.’ Afkomstig uit een Russische site in het Spaans (Actualidad, com, 23 juli 2021). Het blad legt die opvallende stelling uit met een redenering, die enig nadenken vereist. Het enige dat liberale democratieën autoritaire staten kunnen verwijten, is dat de laatsten hun karakter niet verbergen, omdat de eersten vaak meer autoritair zijn door een serie van sociaal geaccepteerde controlemechanismen. Dus democraten zouden met recht tegen de autoritaireren kunnen zeggen: hou je kop erover dat je autoritair bent, want daardoor maak je de mensen bij ons in het westen bewust van het feit dat wij nog méér autoritair zijn! Wij Russen zeggen tenminste openlijk dat we autoritair zijn en daarom hebben we het hier beter!

Ach ja. Allemaal erg suggestief. Niet een Rus zal zeggen dat democratie dictatuur is! Ik ook niet. Wat is autoritair? Wat zijn autoritaire staten? Wat is democratie? Wat is vrijheid? (Overigens heeft Roel van Duijn hier wel een bron genoemd! Actualidad.)

Achter elke gesignaleerde Russische complottheorie plaatst de Europese anti-desinformatie site punctueel een weerlegging, hoewel het vaak gaat om absurde beweringen die in het oog lopende onzin zijn.

Inderdaad zijn de meeste complot-sites – zoals de media die noemen – volkomen absurd. (Daar weten wij sceptici natuurlijk alles van.) Ikzelf doe niks anders dan complotten weerleggen. Russische complottheorieën zijn meestal net zo goed onzinnig als westerse complottheorieën. Maar dat wil niet zeggen dat de Russische regering daar achter zit. Complotten komen voor 99.9% uit de koker van individuen met een grote fantasie. Tenzij uit de koker van geheime diensten. En dan bedoel ik niet Russische (of Chinese) geheime diensten... Zie mijn mening daarover elders.)

Wat antwoordt het commentaar van de Europese site op deze stelling, (democratie=dictatuur), die kennelijk weinig anders beoogt om de democratie te beschimpen? Dat deze desinformatie erop gericht is de kritiek op Ruslands toenevend autoritair gedrag te ontkrachten door de valse bewering dat democratieën nog autoritairder zijn. Waar, maar waarom zegt onze overigens voorbeeldige site niet gewoon dat democratie het tegendeel van dictatuur is?

Ik snap niet erg waar hij op doelt. Jullie kennen mijn mening: China is geen dictatuur en Rusland ook niet. In het eerste land zijn getrapte verkiezingen en in het twee land zijn ook verkiezingen. Gewoon om de vier of vijf jaar. Poetin houdt niet van de Russische communistische partij; net zoals Nederlanders, en net als Roel van Duijn zijn leven lang al, niet van hun communistische partijen houden, maar ze mogen wel meedoen.

Ik (R.v.D.) zou aan de Russische stelling dat democratie perfecte dictatuur is geen aandacht hebben besteed als ik die niet ook uit de mond van westerse complotdenkers zou horen. Sekteleiders als Thierry Baudet bouwen het na. Ook hij beweert dat er hier democratie “gespeeld” wordt, maar dat we in werkelijkheid onder een totalitaire dictatuur leven. Napraterij, die er ook uit zijn mond op gericht is om de westerse democratie als een façade voor te stellen.

Thierry Baudet heb ik een keer ontmoet en ongeveer 15 minuten in de pauze – als (voormalig) hoofdredacteur van ons weekblad Manifest – gesproken in de Balie op een Oekraïne forum, toentertijd, en hij was toen net als ik kwaad over wat er in Kiev op het Maidanplein gebeurd was, en vond dat Rusland gelijk had dat het een westerse coup – een regime change – was. Hij vond het interessant dat hij eens met een communist gesproken

had. We spraken ook kort over Syrië; weet ik nog wel. Westerse democratieën spelen wereldwijd nu eenmaal een smerige imperialistische rol. Ik denk dat Baudet dat heeft bedoeld.

Wat helpt? Wat kunnen wij doen om de regen van Russische complottheorieën over de Europese democratie naar het riool te laten vloeien? De site EUvddisinfo zou een uitstekend wapen zijn als het meer gelezen werd. Fact checkers zijn ook prima. Maar ook zij bereiken de lezer pas als het valse nieuws al in omloop is. Het zou goed zijn als kinderen op school al onderwezen worden hoe je complottheorieën kunt herkennen aan hun valse beschuldiging van kwaadwillige en verborgen samenzwering. Het is niet genoeg, want de giftige regen van niet alleen Russische, maar ook Arabische en Chinese herkomst blijft vallen.

Complottheorieën kun je heel gemakkelijk ontdekken, en min of meer onschadelijk maken voor kinderen en volwassenen. Maar je moet eerst wel even weten dat de site ‘EU versus Desinformatie’ een overheidssite is; volgens mij. En fact checkers zijn ook vaak gesubsidieerde instituties. Dergelijke sites heb ik de hele koude oorlog door gezien in allerlei soorten en maten. Ik zou mijn kinderen en mijn achterban andere bronnen aanbevelen. Bijvoorbeeld – op politiek gebied – nooit alleen af gaan op Wikipedia. (Ik schreef daar al eens over.) Beter is de mening van communisten of socialisten goed in de gaten houden.

Moeten we denken aan koekjes van eigen deeg? Youtuben dat Poetin een onecht kind van Stalin is? Of een filmpje van een rituele meisjesslachting onder leiding van Willem Engel en een Talibanman? Iets weerhoudt me. Maar wat helpt wel?

Wat Roel van Duijn hier zegt/schrijft, is me een raadsel...

DE AUTEURS VAN DIT NUMMER

Harry Ansems (1945) is rechtsfilosoof en evolutionist. Hij studeerde Nederlands recht en rechtsfilosofie aan de Universiteit van Tilburg en werkte als student rechten aan de Fontys hogescholen.

Sven Borghart (Goes, 1999) is masterstudent Environmental Sciences, Policy and Management aan de Central European University in Wenen, Oostenrijk.

René van Elst (Amsterdam 1950) is gepensioneerd Human Resources-medewerker, heeft sociologie en (deels) rechten gestudeerd, was hoofd- en eindredacteur en opmaker van De Vrijdenker (2014-2018), thans hoofdredacteur ad interim en eindredacteur; donateur van Skepsis.

Maarten Gorter (Amstelveen 1994) is redacteur van de Vrijdenker, studeert Staatsrecht en is autodidactisch student op het gebied van geschiedenis en politiek, is actief in de Vereniging Historisch Amstelveen en ondersteunt activiteiten voor ouderen met dementie.

Anton van Hooff (Den Haag 1943) is klassiek historicus te Nijmegen, redactielid van De Vrijdenker en oudvoorzitter van De Vrije Gedachte. Zijn nieuwste boek heet *Tirannenmoord, Van Caesar tot Hitler*.

Bas Jongenelen (1968) promoveerde aan de Radboud Universiteit (Nijmegen) op zestiende-eeuwse humor. Hij is docent letterkunde aan de Fontys Lerarenopleiding Tilburg en schrijver/samensteller van diverse sonnettenkransen.

Rik Min (Bergen 1946) is geïnteresseerd in het verval van de huidige kapitalistische maatschappij en houdt het ideaal van een socialistische maatschappij levendig. Hij schreef *Socialisme 2.0* over wat er gaande is in China en Cuba en eerder *70 jaar leugens bedrog en regime changes* over allerlei warme en koude oorlogen.

Enno Nuy (Aerdts 1950) is ondernemer en oud-hoofdredacteur van De Vrijdenker.

Kenneth van Oost (België 1960) is internationaal werkzaam geweest in de logistiek, is geïnteresseerd in progressieve politiek, de problematiek individu-collectief, memetics; is lid van de Gentse Cultuurvereniging.

Herman Reimes was als jongere een overtuigd christen fundamentalist. Ontkeerd tijdens zijn tewerkstelling in een psychiatrische inrichting (als gewetensbezwaarde dienstweigeraar). Werkzaam geweest als werktuigbouwkundig constructeur. Gaf na zijn veertigste regelmatig liederenrecitals als bariton. Als gepensioneerde ging hij schrijven over milieubehoud en religie en liet hij een vijftal boeken het licht zien, met als recentste *Realistisch omgaan met religie*.

Jessica Terwiel is psycholoog met tevens expertise op het gebied van de psychiatrie. Zij was onder andere werkzaam in de gehandicaptenzorg, de jeugdbescherming, de TBS-resocialisatie en diverse psychiatrische settingen. Vanaf 2015 heeft zij als behandelaar en opleider gewerkt in instellingen voor specialistische GGZ, en tot 2017 heeft zij 15 jaar als forensisch diagnosticus gewerkt voor de Rechtbank en het Gerechtshof.

Eelko de Vos (Den Haag 1971) is een kubernetes cloud-engineer, ex-bestuurslid van stichting SF Report en stichting Hoogbegaafd! en heeft aan de TU Delft gestudeerd met als afstudeerrichting Kunstmatige Intelligentie.

Sjef Wester (1953) is gepensioneerd projectmanager. Matig katholiek opgevoed. Donateur Skepsis en donateur Over Bevolking (voorheen de club van 10 miljoen); is onder meer dialoogbegeleider van de stichting Venray in Dialoog.

De kartoens zijn van de Turnhoutse cartoonist **Gie Campo**.

Allen hartelijk dank voor hun bijdrage(n)!

AANWIJZINGEN VOOR AUTEURS

Uw bijdragen aan dit blad worden zeer gewaardeerd. Wij verzoeken u om bij het aanleveren met de volgende informatie en aanwijzingen rekening te houden.

- Bijdragen aan het blad worden – in verzorgd, leesbaar Nederlands – in digitale vorm aangeboden aan de hoofdredacteur op het email-adres van de Redactie.
- Als auteur bent u zelf verantwoordelijk voor de inhoud van uw werk. Buiten die verantwoordelijkheid vallen door de Redactie in het werk aangebrachte correcties.
- De Redactie noch de vereniging De Vrije Gedachte (DVG) is aansprakelijk voor plagiaat, auteursrechtenschending etc., gepleegd door auteurs.
- Het copyright op een geplaatste bijdrage blijft berusten bij de auteur; DVG is echter gerechtigd de bijdrage geheel of gedeeltelijk opnieuw te plaatsen, hetzij in het blad hetzij in een bloemlezing in boekvorm hetzij op de website of Facebookpagina.
- U verstrekt over/van uzelf enige personalia en een portretfoto die bij het werk kunnen worden afgedrukt als het om een publicatie van enige omvang gaat.
- In overleg met de Redactie kan een bijdrage desgewenst onder pseudoniem worden gepubliceerd; anonieme bijdragen worden echter niet geaccepteerd. De auteur moet voor de hoofdredacteur

bereikbaar zijn.

- Wij gaan ervan uit dat een artikel niet veel langer is dan 3000 woorden en een boekbespreking die niet diep op thema's uit het boek ingaat niet veel langer dan 1500 woorden.
- Veronderstel niet te veel voorkennis bij de lezers; vermijd technische/geleerde termen of leg ze uit.
- A.u.b. niet te veel noten; alleen eindnoten.
- Vertaal niet-Nederlandstalige teksten/citaten.
- Zorg voor een sprekende titel, die te maken heeft met het onderwerp, en voor bijpassende sub-onderwerpen met tussenkopjes.
- Een mini-samenvatting, waarin ook de belangrijkste trefwoorden voorkomen, wordt op prijs gesteld.
- Noem het hoofdonderwerp in het begin en schrijf de rest ter ondersteuning van dit onderwerp, zodat de lezer de argumentatie / illustratie en de weg naar de eventuele conclusie kan volgen.
- Spring niet via vrije associaties van de hak op de tak en haal geen dingen erbij die niet met het hoofdonderwerp te maken hebben, waardoor de lezer de weg kan kwijtraken.
- Vindt u dat een uitweiding belangrijk is ter illustratie van het hoofdthema, leg dan uit hoe.
- Lees uw stuk zelf goed na; controleer de zinsbouw en spelling, in het bijzonder van de genoemde namen. Onze dank voor uw medewerking!

De Redactie

De Vrije Gedachte

Doelstelling van De Vrije Gedachte

De vrijdenkersvereniging 'De Vrije Gedachte' stelt zich ten doel: het bevorderen van het vrijdenken. Het vrijdenken is een atheïstisch-humanistische levenshouding gekenmerkt door:

- Rationeel denken en onderzoeken van de werkelijkheid, daarbij strevend naar:
 - bevrijding van dogmatisme, vooroordeel en onwetenschappelijke houding,
 - vasthouden aan principes van toetsing en bewijsvoering.
- Moreel handelen vanuit het besef van:
 - eigen verantwoordelijkheid voor gedachten en daden,
 - menselijke waarde,
 - solidariteit met de medemens, de natuur en het milieu,
 - de eindigheid en onherhaalbaarheid van elk individueel leven.

Een vereniging ontleent bestaansrecht aan haar doelstellingen en aan haar ledental. Veel doelstellingen kunnen worden bereikt bij voldoende aantallen (actieve) leden. Opkomen voor de situatie van mensen met een atheïstisch-humanistische levenshouding is erg actueel. In de komende periode wil 'De Vrije Gedachte' graag nieuwe activiteiten organiseren, ook in de regio's, en meer voor het voetlicht treden. Dit vergt creativiteit, tijd en energie van het bestuur, meer vrijwilligersinzet en een financiële impuls. U kunt hierbij helpen.

Steun De Vrije Gedachte!

Vindt u ook dat de vereniging op de kaart van levensbeschouwelijk Nederland thuishoort? Wilt u ook dat de vereniging nieuwe activiteiten organiseert? Steun dan de vereniging!

U kunt de vrijdenkersvereniging 'De Vrije Gedachte' steunen door:

- mee te doen bij activiteiten en uw mening te geven,
- als vrijwilliger te helpen bij de organisatie van activiteiten, of door een plaatselijke of regionale kring te starten,
- ingezonden brieven te sturen aan kranten en uzelf daarin expliciet als vrijdenker te benoemen,
- geld te schenken aan de vereniging of een legaat na te laten. U kunt hierover vrijblijvend een informatief gesprek voeren en u daarvoor aanmelden via ons mailadres (zie onder),
- andere belangstellenden te attenderen op de activiteiten van de vereniging,
- te reageren op publicaties e.d. van 'De Vrije Gedachte',
- lid te worden van vrijdenkersvereniging 'De Vrije Gedachte' (zie het informatiekader in dit blad),
- abonnee te worden van het blad 'De Vrijdenker' (zie het Colofon van dit blad).

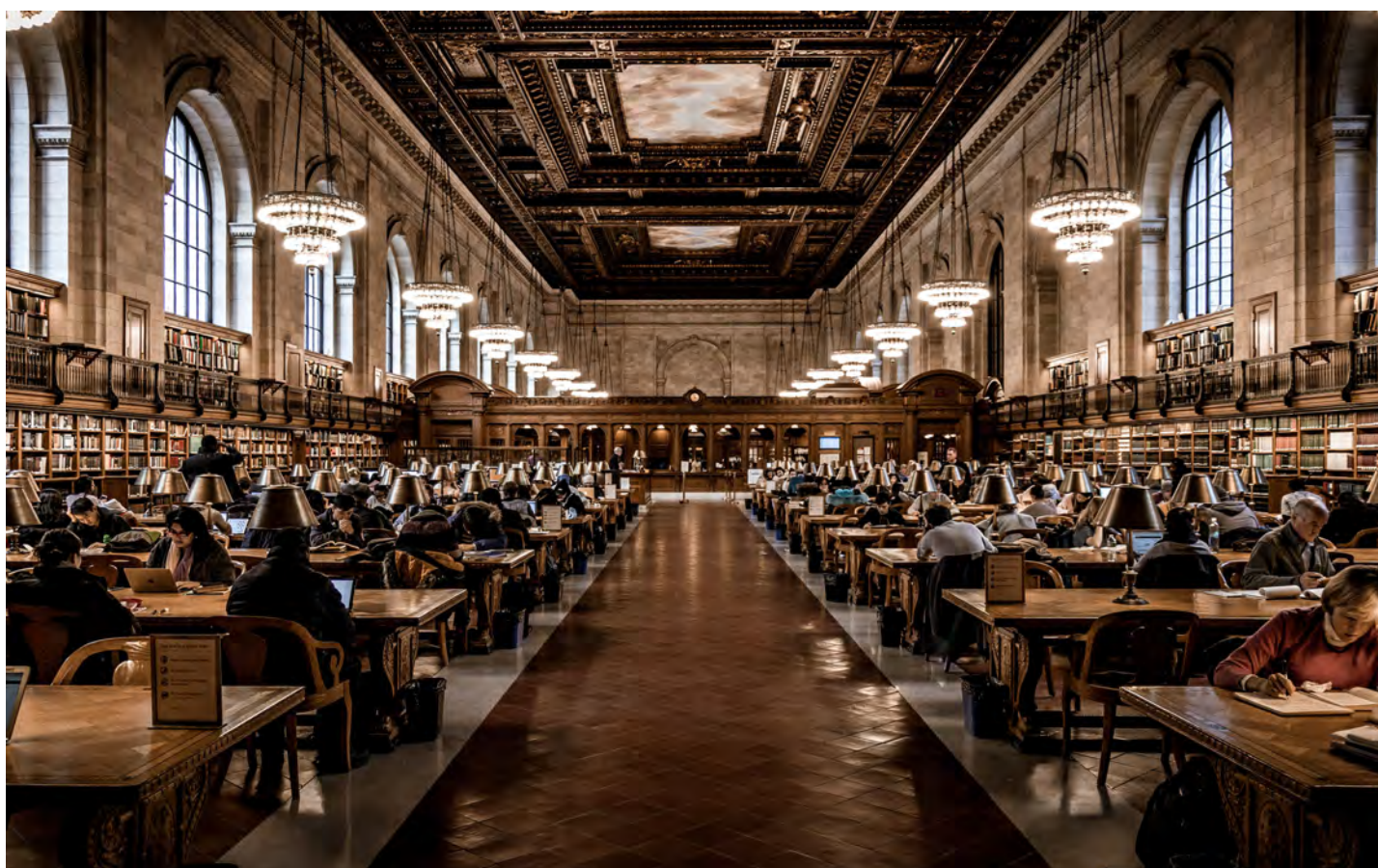
Heeft u vragen of ideeën? Het bestuur hoort ze graag! Of wilt u praten over nalaten of schenken? Neem contact op via info@devrijgedachte.nl; voor andere contactmogelijkheden zie het informatiekader in dit blad.

Bezoek onze website
devrijgedachte.nl
en onze Facebook-pagina
'De Vrije Gedachte'

Het driekleurig viooltje is sinds de 19de eeuw het internationale symbool van de vrijdenkerij. Dit bloempje heeft in het Frans de naam *pensée*, die gedachte betekent. De bloem heeft deze naam gekregen omdat de vorm ervan op die van een menselijk gezicht zou lijken en omdat de bloem in augustus vooroverbuigt alsof hij diep in gedachten is. *La libre pensée*, een term die Victor Hugo in 1850 geïntroduceerd zou hebben, betekent letterlijk de vrije gedachte en is de Franse benaming voor het vrijdenken. (Bron: wikipedia.org.)

strikte scheiding tussen kerk en staat – weren van indoctrinatie uit opvoeding en onderwijs – bevorderen van een kritisch onderzoekende, wetenschappelijke houding – ontmaskeren van religie, pseudo-wetenschap en andere waanvoorstellingen – vrijheid van expressie – respect voor de waardigheid van de mens als wezen met een eindig en eenmalig bestaan – erkenning van het volledige zelfbeschikkingsrecht van de mens over eigen lijf en leden